

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – České dějiny

Disertační práce

Mgr. Václav Sixta

Teorie biografie a historická věda

Theory of biography and historiography

Vedoucí práce prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

2021

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28. 6. 2021

Mgr. Václav Sixta v. r.

Za ochotu, podporu a veškeré podněty v průběhu doktorského studia děkuji vedoucímu této práce profesoru Zdeňku Benešovi. Anně Artwińskiej děkuji za vedení mé stáže na Ústavu slavistiky na Univerzitě v Lipsku. Za pečlivou jazykovou korekturu děkuji Anně Macourkové. Také děkuji všem kolegům a kolegyním za všechna inspirativní setkání nad tématem historických biografí. V neposlední řadě děkuji za veškerou podporu Kateřině Sixtové.

Abstrakt

Předkládaná disertační práce se zaměřuje na roli biografie v současné historické kultuře a na možnosti její konceptualizace z pozice historické vědy. Historické životopisy jsou tradiční a úspěšnou formou psaní o dějinách přítomnou jak v akademickém prostředí, tak v populární kultuře. Kromě toho se tímto tématem zabývá také pole „teorie biografie“, které se snaží přinášet teoretickou reflexi životopisného psaní. Cílem práce je analyzovat současný stav historické biografické produkce a nabídnout odpovídající konceptualizaci tohoto fenoménu.

Disertační práce se postupně věnuje třem badatelským polím. Nejprve popisuje a reflektuje klíčová témata dosavadní teorie biografie. Ve střední části se práce věnuje výzkumu současné životopisné produkce. Zkoumanými materiály jsou tedy nejprve odborné texty napsané pod hlavičkou „teorie biografie“ a poté paratexty, které obklopují jednotlivé životopisy. V části věnované současné biografické produkci se zaměřuji na biografie, které vzbudily celospolečenskou debatu, na pravidelnou produkci životopisných edic a také formou sondy na případ edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti z let 1961–1991. Obě tyto části představují nezbytné zdroje pro závěrečnou část, která předkládá pojem „biografického archivu“ jako možný způsob konceptuálního uchopení životopisného psaní z perspektivy historické vědy.

Klíčová slova

Teorie biografie, Historická biografie, Archiv, Historická kultura, Life-writing

Abstract

The submitted dissertation thesis focus on the role of biography in contemporary historical culture and on the possible ways of its conceptualization from the perspective of historiography. Historical biographies are traditional and successful form of historical writing both in academia and in popular culture. Moreover there is also a field of „theory of biography“ which brings theoretical reflections of biographical writing. The goal of this thesis is to analyse the current state of biographical production and to offer appropriate conceptualization of this phenomenon.

The dissertation gradually deals with following three fields. First, it describes and reflects key topics of existing theory of biography. The middle part of the text researches the contemporary biographical production. The sources for these two parts are at first theoretical texts written under the term “theory of biography” and then paratexts surrounding particular biographies. The part focus on the contemporary biographical production researches disputed biographies between the years 20009 – 2019, the regular production of biographical publishing series and particularly also the case study of the edition series *The Legacy of the progressive personalities of our past (1961-1991)*. Both these parts pf the thesis are necessary as a foundation for the final part which propose a term “biographical archive” as an appropriate concept for historical biography.

Key words

Theory of Biography, Historical Biography, Archive, Historical Culture, Life-Writing

Obsah

1	Úvod	8
1.1	Struktura práce a metodologická východiska	12
2	Teorie biografie	18
2.1	Biografický obrat	19
2.2	Hranice žánru: life-writing	26
2.3	Individuální a kolektivní v dějinách	30
2.4	Biografie jako text	38
2.5	Kritické hlasy	42
2.6	Biografie a moderní historická formace	45
3	Biografie v současné historické kultuře	51
3.1	Biografické edice	57
3.1.1	Academia – Paměť	59
3.1.2	Vyšehrad – Velké postavy českých dějin	63
3.1.3	Argo – Ecce Homo	67
3.1.4	Grada Publishing – Za oponou Třetí říše	69
3.1.5	Biografické edice – shrnutí	72
3.1.6	Osobní svědectví	73
3.2	„Horký stav“ biografického diskursu	85
3.2.1	Komplex soudce	86
3.2.2	Biografie jako analýza problému	92
3.2.3	Touha po úplnosti	97
3.2.4	Biografie jako vzdělání	103
3.2.5	„Horký stav“ biografického diskursu – shrnutí	105
3.3	Biografie v současné historické kultuře	106
4	Historický exkurz: Odkazy pokrokových osobností naší minulosti	113
4.1	Edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti	113
4.2	Pojetí biografie v Odkazech	115
5	Možnosti historické biografie	122
5.1	Pojetí archivu v teorii biografie	123
5.2	Konceptualizace archivu v historiografii	127
5.3	Metafora: archiv jako les	133
5.4	Monumentalita archivu	135
5.5	Biografický hyper-archiv	142
5.6	Biografický archiv a teorie biografie	149

5.7	Popis biografického archivu jako parazitismus.....	154
6	Archiv a možnosti historické biografie	157
6.1	Intertextualita	158
6.2	Koncepty jednání	162
7	Závěr.....	171
7.1	Teorie biografie.....	171
7.2	Pojetí biografie	173
7.3	Osobní svědectví	174
7.4	Biografický archiv.....	175
	Seznam pramenů a literatury	179

1 Úvod

„Biografie (z řeckého bios - život a grafein - psát) je umělecký (literatura, film...) žánr založený na popisu života nějaké většinou známé osobnosti (umělec, politik, sportovec...). Správná biografie by měla komplexně a nezaujatě popisovat život dané osoby v souvislostech. Je to tedy více než jen seznam dat a skutků. Biografie je životopis dané osoby napsaný někým jiným, který musí jeho život popisovat neutrálně. Tedy ani kladně, ani záporně. Pokud je autorem biografie sám autor, jedná se o autobiografii.“

Takto vypadala původní podoba hesla „biografie“ na internetové encyklopedii Wikipedia v její české mutaci ze dne 29. 12. 2009.¹ Postupně se heslo rozšiřovalo až do současné podoby. Přibyly například informace o tom, že, „na rozdíl od profesního životopisu v sobě spojuje vnější průběh života s vnitřním vývojem. Pojednává o činech, úspěších či díle vybrané osobnosti,“ (29. 3. 2017), nebo že „biografie může částečně využívat fikci (např. biografický román), ovšem většinou se zakládá na reálných událostech,“ (4. 10. 2017). Dnes heslo obsahuje kromě definice také stručný vývoj žánru a oddíl „Biografie v Česku“, popisující klíčová životopisná díla v českém jazyce od Vita venerabilis Arnesti Bohuslava Balbína po román o Františku Drtikolovi Dějiny světla Jana Němce.

Česko-jazyčné heslo je ve srovnání s jinými jazykovými mutacemi stručnější. V anglickém jazyce se uživateli nabízí periodizace na čtyři fáze vývoje biografie od antiky po současnost a po nich následují samostatné zmínky o biografickém výzkumu (biographical research) a diskutabilních bodech (critical issues). Ty jsou dva: vztah mezi individuem a kontextem a mezi soukromým a veřejným. Ještě rozvinutější je heslo v německém jazyce, které obsahuje rozsáhlý historický přehled vývoje životopisného psaní ve starověku. Na rozdíl od české a anglické verze zde téměř chybí pohled do současnosti. Heslo dále obsahuje přehled běžné struktury biografie včetně typologie životních událostí. Samostatnou částí je pak „Biografie jako metoda v sociálních vědách“, která popisuje různé přístupy k výzkumu orientovaného na jednotlivce.

Pohled do internetové encyklopedie dobře ilustruje situaci, do které vystupuje i můj výzkum. Za prvé jednoduše proto, že ukazuje na zájem o tuto formu psaní o minulosti. To dokládá například postupné rozšiřování hesel, vysoký počet současných životopisných děl v českém hesle, nebo reflexivita anglicko-jazyčného hesla, které přiznává diskutovanost

---

¹ Wikipedia.cz, heslo Biografie: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Biografie> (11. 5. 2021). Česká verze Wikipedie byla založena v roce 2001.

vybraných problémů. Encyklopedická hesla také různými způsoby propojují historii a teorii biografie. Historické přehledy tvoří největší část obsahu hesel a vytvářejí tak dojem, že není nic přirozenějšího než psát životopisy.

Hesla se také dotýkají toho, že životopisy mohou být vědecké a ohledávají možnosti popisu hranice mezi nevědeckým, vědeckým a uměleckým životopisem. Kromě toho slouží k popisu identity životopisu vztah k žánrům autobiografie a memoárů. Ve všech heslech napříč jazykovými mutacemi dochází k jejich mísení. Například anglická stránka líčí společný vývoj obou žánrů a zmiňuje autobiografii jako pramen v sekci „biographical research“, v německém jazyce mají autobiografie a memoáry vlastní sekci. V české verzi jsou příklady autobiografií běžnou součástí výkladu „vývoje žánru“ spolu s životopisy a heslo objasňuje rozdíl mezi oběma žánry hned v úvodu.

Pohled do Wikipedie nás také zpravuje o tom, že problémy, kterými se zabývá akademická teorie, jsou sdílené i mimo odborné kruhy. Vztah mezi individuálním a kolektivním, mezi historií a fikcí, spolehlivost ego-dokumentů a další otázky v tomto světle nejsou jen specializovanými diskusemi odborníků, ale jsou sdílené napříč různými poli. Pole životopisného psaní o minulosti a jeho teorie prorůstá akademickou diskusí, kulturní publicistikou a literární kritikou, stejně jako populární kulturou či diskusemi na internetu. Situace, do které vstupuje tento výzkum, je v důsledku toho charakteristická napětím mezi stabilitou řešených problémů a jejich prolínáním se napříč různými diskursivními praktikami.

Psát o historických biografiích tak znamená oscilovat mezi populární kulturou a akademickými diskusemi, mezi paměťovými studii a teorií a metodologií historické vědy. Životopisná forma psaní o minulosti je natolik zakotvená v současné historické kultuře, že najít optimální přístup umožňující zachytit její komplexitu a dynamiku vyžaduje nutně interdisciplinární přístup, průběžnou práci s empirickým materiálem a také vyznačení hranic samotného výzkumu.²

V předkládané práci si kladu několik cílů. Za prvé představit a kriticky zhodnotit dosavadní odborné diskuse odehrávající se pod označením „teorie biografie.“ Toto pole se rozvíjí v evropských humanitních a sociálních vědách přibližně od 70. let 20. století a lze ho chápat jako reakci na zvýšenou životopisnou produkci a na konec nadvlády strukturalismu

---

² Pojem „historická kultura“ (Geschichtskultur, Historical Culture) zde používám ve smyslu, jak ho do českého prostředí přinesl Zdeněk Beneš. Tedy jako široce chápané pole myšlení o minulosti v dané společnosti zahrnující všechny formy od akademické produkce po populární kulturu. Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 149–164.

spojený s návratem aktéra do dějin. Z hlediska této práce je důležité vyjasnit, co je předmětem teorie biografie, v čem se liší od zavedených teorií historické vědy a jak ji může obohatit.

Druhým cílem této práce je navrhnout vlastní konceptualizaci historické biografie. Ta má identifikovat místo životopisného psaní v současné historické kultuře, jeho vztah ke klíčovým kategoriím humanitních věd a ukázat na možné zdroje, ze kterých může čerpat pro svůj další rozvoj. Podmínkou takového návrhu je zmapování aktuální životopisné produkce. Zároveň je však třeba říci, že zde nepiši dějiny historické biografie v českých zemích. Pohledy do historie životopisného psaní využívám tam, kde je to třeba s ohledem na konkrétní problém, ale hlavním těžištěm této práce je současná produkce historických životopisů a její teoretická reflexe.

Předmět svého výzkumu označuji jako „historickou biografii“, „biografickou formu“ a „biografické psaní“, přičemž slova „biografie“ a „životopis“ používám jako synonyma. Všechny tyto výrazy označují texty, které se bezprostředně a cíleně zaměřují na jednotlivce v minulosti. Sousedství „životopisné psaní“ pak užívám tam, kde chci zdůraznit komplexnost zkoumaného problému na úkor formálních náležitostí. Tedy, že životopis je vždy výsledkem celé řady heuristických, konceptuálních, institucionálních a dalších procesů, které jsou v čase proměnlivé a podílejí se na konečné podobě díla. Těmi mohou být například pravidla historiografického bádání, ale také třeba státní politiky paměti (např. oslavy výročí osobností) nebo mechanismy knižního trhu (např. literární a vědecké ceny, kritika či marketing). Dalším důvodem volby této sady termínů je odstup od literární genologie, spojené s pojmem „žánr“.³ Cílem této práce není upevnit či redefinovat hranice toho, co ještě je a již není biografie, ale spíše prozkoumat, jaké významy jsou s tímto označením spojovány.

Zvolené pojmy také odrážejí dvě omezení, která si v této práci od počátku kladu. Za prvé se omezují na historické životopisy, jejichž disciplinárním rámcem je historická věda a v širším pojetí historická kultura. Nelze však zastírat, že pojmy a závěry, k nimž docházím, mohou platit i pro příbuzné obory literární či hudební vědy nebo dějin umění. Předmětem mé práce tak bude spíše životopis Františka Palackého od Jiřího Kořalky či Jiřího Štaifa než biografie spisovatele a dramatika Ivana Vyskočila z pera Pavla Janouška a Františka Knoppa, jakkoli jde v obou případech o práce, které si označení „biografie“ bezpochyby zaslouží.⁴

---

³ K literární genologii srov.: Pavel ŠIDÁK, *Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina*, Praha 2013; Ivo POSPÍŠIL, *Literární genologie*, Brno 2014.

⁴ Pavel JANOUŠEK – František KNOPP, *Ivan Vyskočil a jeho neliteratura*, Brno 2009; Jiří KOŘALKA, *František Palacký: (1798–1876): životopis*, Praha 1998; Jiří ŠTAIF, *František Palacký: život, dílo, mýtus*, Praha 2009.

Druhým omezením je zaměření této práce pouze na texty. Přestože v posledních letech vznikla celá řada filmů i divadelních představení a byla otevřena muzea a památníky věnované osobnostem, zde se zaměřím pouze na knižní biografie a jejich reflexe ve veřejném prostoru.⁵ Je nepopíratelné, že pole historické biografie by se nabízelo jako předmět výzkumu z mediální perspektivy. Mohli bychom se tázat, jak starší média ovlivňují mladší (např. jak se rétorické strategie tištěných biografií promítají do životopisných filmů) či pracovat například s pojmy Astrid Erillové, která propojuje paměťová studia s mediální teorií.⁶ Tuto rovinu problému jsem se rozhodl opustit s ohledem na možnost reprezentativně zachytit současnou biografickou produkci, kterou je téměř nemožné sledovat, i když se omezíme pouze na texty.

K psaní práce přistupuji z pozice historika, který ohledává možnosti této tradiční formy psaní o minulosti. Její součástí je i zájem o roli, jakou hrají historické životopisy v dnešní historické kultuře. S ohledem na to jsem v průběhu výzkumu a psaní práce téměř nevstupoval do diskusí o historických biografiích ani nerecenzoval životopisy, o kterých v této práci píši.⁷ Nemohu nezmínit, že příležitostí bylo skutečně mnoho: jen v roce 2020 Nováková biografie Milana Kundery, Čornejův Jan Žižka, na rozhraní memoárů a biografie se pohybovala kniha O Pavlovi Dani Horákové. Ze starších děl pak nelze vynechat Křesťanova Nejedlého či Švehlovu knihu o Ivanu Martinu Jirousovi. Ve chvíli, kdy bych do těchto a dalších podobných diskusí vstupoval, ovlivňoval bych podobu vlastního badatelského pole. Výjimku tvoří životopisy Václava Havla, které mi na počátku mého výzkumu sloužily jako materiál vhodný k prvním empirickým sondám a s nimiž také v textu práce nepracuji.⁸

---

⁵ Mám na mysli mimo jiné filmy Havel (2020, r. Slávek Horák), Milada (2017, r. David Mrnka), Toman (2018, r. Ondřej Trojan), Masaryk (2016, r. Julius Ševčík) nebo televizní série Božena (2021, r. Lenka Wimmerová) či Jan Hus (2015, r. Jiří Svoboda). Národní divadlo uvedlo inscenaci o Boženě Němcové (2016, r. Štěpán Pácl) nebo Plukovník Švec (2018, r. Jiří Havelka). V roce 2020 byl otevřen Památník Jana Palacha ve Všetatech. Napříč médii se životopisnému psaní věnovalo tematické číslo kulturního čtrnáctideníku A2 19/2020, datum vydání 9. 9. 2020. Ve výčtu by bylo možné pokračovat mnohem déle.

⁶ Astrid ERLI, *Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory*, in: Sara YOUNG – Astrid ERLI – Ansgar NÜNNING (ed.), *A companion to cultural memory studies*, Berlin 2010, s. 389–398.

⁷ Srov. Václav SIXTA (rec.), *Hans RENDERS — Binne de HAAN — Jonne HARMSMA (edd.), The Biographical Turn. Lives in history*, New York, NY 2016, *Historie – otázky – problémy*, 1/2018, s. 211–215;

Václav SIXTA (rec.), *Thomas Söderqvist (ed.), The History and Poetics of Scientific Biography. London and New York, 2007*, *Dějiny věd a techniky*, 2017/2, s. 140–144.

Václav SIXTA (rec.), *Pavel JANOUSEK, Ten, který byl, Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou: úvod povahopisný*, *Dějiny a současnost* 8/2015, s. 46.

Václav SIXTA (rec.), *Josef BLÜML, Kulturní historik Čeněk Zíbrt*, České Budějovice, 2014, *Střed* 1/2015, s. 201–203.

⁸ Václav SIXTA, *Zápletky Václava Havla*, *Historie – otázky – problémy*, 1/2016, s. 159–170.

Václav SIXTA, *Další popularizační životopis Václava Havla, tentokrát pro Američany*, A2larm 1. 7. 2020.

1.1 Struktura práce a metodologická východiska

V práci vycházím z předpokladu, že pojem „biografie“ či „životopis“ nemá pevný obsah, který by jednotlivé texty více či méně zdařile naplňovaly. Jeho významy nejsou předem dané například ve slovníku literárních žánrů, ale jsou složitě vytvářené skrze soubor různorodých kulturních praktik.⁹ Samotný badatelský proces, recenzní řízení, literární kritika, marketing, publicistika nebo udílení knižních cen – to vše jsou příklady praktik, jež zároveň utvářejí aktuální obsah pojmu biografie a zároveň jsou jeho používáním samy situovány do nových rámců.

Označit text za biografii tak může znamenat mnoho věcí. Tomu odpovídá i struktura práce, jejíž první dvě části si kladou za cíl zachytit odpovědi na otázku „co je biografie?“ První z nich se o to snaží z perspektivy „teorie biografie“ – akademické diskuse, která se pokouší konstituovat biografii jako předmět teoretické reflexe a vymezit její epistemologický a ontologický status. Ve druhé části se pak perspektiva obrací k současné biografické produkci a k tomu, jak je v ní vymezován pojem životopisu. V závěrečné části pak představuji vlastní konceptuální uchopení historické biografie. Protože je v mém přístupu zakotvena snaha o uchopení tématu v co největší šíři a v jeho celospolečenském rozměru, čerpám v této práci z několika metodologických východisek, jejichž výběr se řídí povahou zkoumaného materiálu v dané kapitole a otázkou, kterou si kladu.

Do tématu vstupuji kapitolou „Co je teorie biografie?“, ve které představuji diskuse vedené pod hlavičkou pojmu „teorie biografie.“ Nejde tedy o přehled všech konceptů a teorií, které se nějakým způsobem vztahují k životopisné formě psaní o minulosti. Základním účelem kapitoly je představit českému čtenáři diskuse, které se soustřeďují kolem tohoto ústředního pojmu, prostřednictvím identifikace a popisu jejich uzlových bodů.

Kromě toho spočívá význam této kapitoly také v tom, že diskuse o „teorii biografie“ tvoří spolu s historickou vědou základní referenční rámec této práce. Reflexe těchto debat je tak klíčovým předpokladem pro mé další psaní a také způsob, jak v nich zaujmout vlastní místo. K tomu mi slouží zejména pojmy francouzského filozofa a sociologa vědy Bruna Latoura.

Důvodem je, že Latour ve svém díle ideálně kombinuje dvě oblasti klíčové pro porozumění teoretickým debatám o historických životopisech. První z nich jsou principy vědeckého myšlení a druhou reflexe moderní historické formace. Latour oba tyto své zájmy

---

⁹ K pojmu „kulturní praktika“ srov. Jussi PARIKKA, *Afterword: Cultural Techniques and Media Studies*, *Theory, Culture & Society* 30, 2013, č. 6, s. 147–159.

skloubil ve svém pravděpodobně nejslavnějším díle s názvem *Nikdy jsme nebyli moderní*, na které navazuje i ve svých současnějších textech.¹⁰ Latour v tomto díle předkládá vlastní koncepci moderní historické formace.¹¹ Ta je podle něho založena na souboru předpokladů, které byly charakteristické pro produkci vědění a distribuci moci. Tyto předpoklady mají podobu oddělování skutečného (materiální svět zkoumaný přírodními vědami), společenského (lidské společnosti zastupované politikou) a později také vyprávěného (osamostatněného po jazykovém obratu a zkoumaného humanitními a sociálními vědami).¹²

Podle Latoura ovšem tyto tři domény, které moderní doba na konceptuální a institucionální bázi oddělovala, spojuje paradox jejich vzájemného mísení se. Porozumění moderní historické formaci spočívá podle francouzského vědce v přiznání si, že tyto tři domény nelze nikdy oddělit, a že většina skutečnosti je tvořena směsmi všech těchto domén. Zatímco proces oddělování nazývá Latour „purifikací“ či „očišťováním“, jejich mísení pak „mediací“ či „překladem“.

Latourovy často neortodoxně formulované pojmy umožňují v rámci této práce uvažovat o životopisném psaní jako o součásti moderní historické formace. A to nejen ve smyslu historického vývoje etablování se životopisného psaní během 18. a 19. století a jeho pozdějších krizí, ale především na úrovni jeho teoretické reflexe. Do kapitoly věnované „teorii biografie“ vnáší Latourova analýza moderních principů myšlení nezbytný odstup od zavedených kategorií, ve kterých se obvykle vedou diskuse o historických biografiích. Rozlišení, v jakém smyslu je biografie produktem moderní historické formace a jak s tímto dědictvím nakládat, patří podle mého soudu k důležitým úkolům této práce.

Díky komplexnosti Latourova pojmosloví bude možné se průběžně vracet a vztahovat se k němu v jednotlivých kapitolách. Je pravdou, že texty Bruna Latoura v historické vědě málokdy překročí rámec dějin vědy či teorie historiografie. Avšak v současné době můžeme sledovat nárůst zájmu o jeho myšlení a věřím, že jeho pojmy mohou přinést i jistý druh intelektuálního osvěžení.¹³

V kapitole „Co je teorie biografie?“ tedy představuji diagnózu „teorie biografie“, která může posloužit na jedné straně jako přehled nejdůležitějších textů a tendencí i pro čtenáře a čtenářky, kteří se s těmito debatami dosud nesečkali a na druhé straně nahlíží tyto diskuse

---

¹⁰ Bruno LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní: esej o symetrickej antropológii*, Bratislava 2003.

¹¹ Pojem „moderní historická formace“ přebírám z Deleuzovy interpretace Foucaultova myšlení. Srov. Gilles DELEUZE, *Foucault*, Praha 2003, s. 71–72.

¹² B. LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní*, s. 17–19.

¹³ V nedávné době byly publikovány dvě překladové publikace v českém jazyce: Bruno LATOUR, *Stopovat a skládat světy s Brunem Latourem: výbor z textů 1998–2013*, Praha 2016; Bruno LATOUR, *Zpátky na zem: jak se vyznat v politice Nového klimatického režimu*, Praha 2020.

z odstupu. Tento odstup má jak analytickou rovinu, kterou zajišťují Latourovovy pojmy, tak osobní, autorskou v tom smyslu, že mi umožňuje tuto práci kriticky vztáhnout k poli „teorie biografie.“

Druhá část práce se zabývá současným stavem biografické produkce a jejím místem v historické kultuře. I zde si kladu otázku „co je biografie?“. Oproti první kapitole se ovšem mění rámec a povaha zkoumaného materiálu. Ve třech kapitolách, jež tvoří střední část předkládané disertace, se pokaždé z jiné perspektivy zabývám obsahy, které má pojem „životopis“ v současnosti. V induktivně pojatých výzkumech se postupně zabývám životopisnými knižními edicemi, diskusemi a kontroverzemi nad konkrétními díly a také sondou do vydávání životopisů v socialistickém Československu.

Životopisné edice umožňují koncentrovaný pohled do toho, co v českém prostředí znamenají historické biografie, protože představují koncepčně pojaté celky. V edičních plánech, anotacích jednotlivých titulů nebo v propagačních materiálech musí editoři formulovat představu o tom, „co je to biografie“ v kontextu konkrétní edice a identity nakladatelství. Zatímco edice představují pravidelnou formu vydávání životopisné literatury, kontroverze a diskuse nad konkrétními díly se objevují nekoordinovaně, ovšem generují v krátkém časovém rozmezí velké množství textů, které se vždy přiznaně či skrytě vtahují k nějaké představě o podobě historické biografie.

Jednu kapitolu věnuji historickému exkurzu založenému na výzkumu životopisné edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti vydávané od počátku 60. let do 90. let 20. století.¹⁴ Jakkoliv je mým cílem dozvědět se co možná nejvíce o současných významech pojmu „životopis“, komparace se staršími prameny může pomoci lépe formulovat specifika současných přístupů a také prověřit funkčnost a přenositelnost použité metody. Vedle dobových významů pojmu „biografie“ tato kapitola přináší také vhled do odlišného režimu dějinnosti, do diskusí o propojení národního a socialistického historického vyprávění a ukazuje tak, že skrze výzkum životopisné produkce lze přispět k historickému výzkumu poválečné společnosti.¹⁵

Základem pro výběr vhodné metodologie pro celou druhou část disertační práce je stále východisko formulované na samém začátku: tedy, že pojem „biografie“ se utváří v celé řadě praktik. K jejich zkoumání na příkladu pohledu do současné biografické produkce

---

¹⁴ Tento výzkum jsem mohl uskutečnit díky vnitřnímu grantu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy s názvem: „Odkazy pokrokových Osobností naší minulosti: biografie jako předmět historického výzkumu“ Děkuji svému školiteli za inspiraci a podporu při realizaci grantu.

¹⁵ Ze současných historiografických debat má výzkum edice nejbližší k výzkumu poststalinismu a normalizace.

využívám postupy vyvinuté v oblasti diskursivní analýzy a sémantiky. Popisují zvolený korpus textů a strukturuji jej podle toho, jaké významy jsou v něm s životopisy spojovány. Tím vzniká výčet a charakteristiky různých pojetí biografie, které lze v současné historické kultuře identifikovat. Právě pojem „pojetí biografie“ mi bude sloužit jako syntetický pojem pro zobecnění získaných poznatků.

Pro hlubší analýzu biografické produkce využívám pojmy z oblasti paměťových studií. Zejména pojem „funkce paměti“, se kterým pracuje německá teoretička Aleida Assmannová.¹⁶ Tento pojem znamená tři odlišné formy vztahu k minulosti, které se v posledku podílejí na formování identity: pietas, fama a historia.¹⁷ Pokud budu v této práci mluvit o temporalitě či vztahu ke kategorii času, pak právě v tomto smyslu. Tento postup umožňuje propojit specifika diskursu o historických životopisech s aktuálními výzkumy paměti. Jednotlivá pojetí biografie charakterizují na základě jejich práce s kategorií času, struktury protagonistů a vztahu k velkým historickým vyprávěním. Důvodem pro tento postup je snaha identifikovat různé významy přisuzované biografickým a to, jaký vztah k minulosti zprostředkovávají.

V českém ani světovém měřítku není příliš podobných textů, které by mapovaly životopisné psaní o minulosti v takovém rozsahu, jako je tomu v této práci.¹⁸ Jeho jedinečnost spočívá jak v jeho rozsahu, tak zejména ve volbě pramenů. Těmi nejsou biografické texty, nýbrž paratexty. Nejde totiž o jakousi super-recenzi, ale o snahu nabídnout pokud možno plastický obraz současné biografické produkce, propojený se současnými přístupy k výzkumu historické kultury. S tím souvisí i to, že pojmenování pro jednotlivá pojetí vycházejí většinou z lexika samotného materiálu a nikoliv z odborné literatury. Je tedy třeba předem říci, že tyto názvy předkládám spolu s celkem práce k diskusi.

První dvě části práce končí výzvami, před kterými stojí současná teorie biografie. Závěr pak patří návrhu možného východiska. Teoretickým rámcem pro závěrečnou kapitolu je pojem archivu, jenž umožňuje dostatečně pevně propojit metodologii historické vědy s teorií biografie a současným stavem životopisného psaní. Toto propojení se na pojmové rovině uskutečňuje v pojmu „biografického archivu“, který v závěrečných kapitolách představuji.

---

¹⁶ Aleida ASSMANNOVÁ, *Prostory vzpomínání*, Praha 2018.

¹⁷ Aleida ASSMANNOVÁ, *Prostory vzpomínání*, Praha 2018, s. 20 a 35–66.

¹⁸ Příkladem podobně orientovaného výzkumu jsou texty polského historika Grzegorze Wołowiece. Grzegorz WOŁOWIEC, *The PRL in Biographies: Preliminary Remarks*, *Teksty drugie* 1/2006, s. 144–151; Grzegorz WOŁOWIEC, *O Domosławskim i jego krytykach*, *Teksty Drugie* 1–2/2011, s. 279–288.

Práce s pojmem archivu čerpá ze tří hlavních zdrojů. Z Foucaultova pojetí tohoto termínu si bere zejména jeho tezi o posunu od dokumentů k monumentům, z přístupů archeologie médií reprezentovaných texty Wolfganga Ernsta pak přebírá důraz na časovou identitu archivu a z filozofie Timothyho Mortona doplňují charakteristiku biografického archivu některé vlastnosti pojmu „hyperobjekt.“

Pojem archiv jsem zvolil a modifikuji v návaznosti na předchozí části práce. Ve vztahu k teorii biografie se snažím o nalezení funkčního vztahu k moderním kategoriím myšlení a také o vyrovnání se s důrazem na časté snahy teoretiků biografie vyprávět kontinuální historický příběh životopisného psaní, který ovšem často vede k reprodukci kánonu životopisných textů. Využití pojmu archiv v této práci také odpovídá její snaze začlenit uvažování o historických biografiích do interdisciplinárních rámců, spíše než o snahu ji oddělit od jiných disciplín a subdisciplín humanitních a sociálních věd.

Z druhé části si pak pro práci s pojmem archivu беру především poznatky o dynamice současné biografické produkce a o pluralitě způsobů, jakými se podílí na utváření vztahu k minulosti. To platí jak pro krátkodobé procesy, tak pro dlouhodobé trendy. Právě odtud také čerpají teze o intertextualitě biografického archivu a nemožnosti tento archiv zcela opustit. Pojem biografický archiv tak není přesným přenesením jednoho přístupu na „životopisné“ téma v měřítku „jedna ku jedné“, nýbrž snahou o aplikaci, která zohledňuje jak vývoj pojmu na konceptuální úrovni, tak současný stav předmětu, kterému má pomoci porozumět. Celkově lze k volbě teoretických konceptů říci, že se liší v závislosti na zaměření kapitoly. Zatímco první dvě části práce jsou spíše popisné a analytické, závěrečná část má více prospektivní charakter.

Tomu má sloužit i zvolená metaforika. V návaznosti na dlouhou tradici uvažování o narativním textu jako o lese, využívám i já přirovnání archivu k lesu. Ovšem podobně jako pojem archivu již nepředstavuje regály plné kartonů a jejich inventáře, také v případě obraznosti lesa dochází k posunu. Les již není jednotlivý text, ale celý korpus textů a spíše než hajný se v něm pohybují pytláci a prorůstají jím paraziti.

Modelovými čtenáři této práce jsou zejména historici a historičky se zájmem o výzkum historických biografí nebo o napsání vlastní biografie. Vedle nich věřím, že práce může být přínosná i zájemcům ze sousedních disciplín literární vědy, hudební a filmové vědy či dějin umění. Přestože píši z pozice historika a zejména pro své kolegyně a kolegy, nelze opominout významnou míru interdisciplinarity, která do práce proniká z různých zdrojů.

Jedním z nich je mnohooborová povaha „teorie biografie“, která kloubí tradiční historiografická témata jako je heuristika a kritika pramenů s literárně vědnými přístupy či

inspiracemi z filozofie, jakými jsou například inspirace pracemi Philippa Lejeuna či Ludwiga Wittgensteina. Druhým zdrojem je použitá metodologie. Všechny koncepty, se kterými pracuji, se prolínají celou řadou oborů a výzkumných polí. Ať již jde o dílo Bruna Latoura, paměťová studia nebo samotný pojem archivu, o všech z nich platí, že jde o termíny či výzkumné perspektivy, které se uplatňují v různých rámcích a na různé druhy materiálů. Posledním zdrojem překračování striktně historiografické perspektivy je pak samotná biografická produkce. Jak uvidíme, jde o tak široké a natolik rozrůzněné pole, že jej nelze podřídít perspektivě jediného oboru.

2 Teorie biografie

Příběh této kapitoly a svým způsobem i celé práce je příběhem rozpadání se legitimizačních strategií, úniku jinými směry a opětovného nalézání důvodů, proč psát pod klíčovým slovem „teorie biografie“. Původní argument jsem v projektu disertační práce zformuloval přibližně takto: přestože biografie patří k nejúspěšnějším žánrům psaní o dějinách, v českém prostředí téměř neexistuje teoretická diskuse o životopisném psaní. Naopak v zahraniční produkci existuje celý proud teorie biografie včetně institucionálního zázemí a někteří badatelé mluví dokonce o biografickém obratu (biographical turn). Je tedy potřeba přenést tuto diskusi do českého prostředí a ukázat její potenciál pro životopisné psaní o minulosti.

První část argumentu platí stále, a dokonce možná i více: historické biografie stále patří mezi vydávané, kupované a oceňované knihy. Od doby, kdy jsem poprvé formuloval svůj zájem o biografické psaní, vyšla celá řada životopisů, které vzbudily celospolečenskou odezvu. Mnohým z nich se budu věnovat v následující části práce. Teze o nedostatečnosti teoretické reflexe již není tak naléhavá, jako byla v době, kdy jsem ji formuloval poprvé – sice se neobjevila monografie, která by přicházela s konkrétní ucelenou teorií biografie, mezitím ale v českém jazyce vyšla řada životopisů, které tvořivě nakládají s žánrovými konvencemi, a také se například v recenzích na konkrétní tituly ukázalo, že historičky a historici ne vždy očekávají od biografie úplný a nezaujatý popis života od narození do smrti. Zahraniční debata skutečně existuje a postupně jí je věnováno více a více prostoru. Otázkou ovšem je, jakou povahu tato diskuse má. Cílem této kapitoly je představit obsah i limity této debaty českému čtenáři.

S tím souvisí i v úvodu zmíněné opakované ztrácení a znovunalézání smyslu, proč psát pod hlavičkou pojmu teorie biografie. Tendence unikat z gravitačního pole tohoto pojmu byly většinou svázány buď s příliš formálními klasifikačními pokusy některých autorů, nebo ve chvílích, kdy se zdálo, že texty v tomto poli jsou příliš uzavřené v kruhu a neustále se vrací ke stejným otázkám, aniž by se nabízelo uspokojivé řešení. Věděl jsem, že smyslem mé práce nebude redefinice pozice biografie v literární či historiografické genologii. Také se mi zdálo jako nedostatečné směřovat k reprodukci zažitých klišé, jako například, že biografie je žánr na pomezí literatury a historiografie. K opětovnému zájmu o tuto diskusi mě dovedla potřeba porozumět předmětu, ke kterému se tato diskuse vztahuje. Čeho přesně to má být teorie?

V následujících oddílech textu se proto pokusím o vytvoření přehledu současných diskusí probíhajících pod hlavičkou teorie biografie: nejde mi o úplné zmapování celého

prostoru teoretických debat o životopisech, ale o vyznačení hlavních uzlů diskuse a vztahů mezi nimi. Jaké pojmy, koncepty a obsahy se vyskytují pod označením „teorie biografie“?

Kromě samotného představení nejdůležitějších problémů, které řeší teorie biografie, také v závěru nabídnu pohled perspektivou pojmů Bruna Latoura. Ty mohou nabídnout zobecnění a odstup od této diskuse a umožnit vztažení teorie biografie k vývoji humanitních věd od 2. poloviny 20. století až dosud. S tím souvisí i další význam této kapitoly, jenž spočívá v nalezení mého vlastního postoje vůči „teorii biografie“. Jestliže jsem přiznal rozpadání, úniky a návraty k pojmu „teorie biografie“, pak je na místě říci, z jaké pozice se k němu vztahuji.

2.1 Biografický obrat

Prvním uzlovým bodem, jemuž se budu věnovat, je „biografický obrat.“ Předně je třeba říci, že biografický obrat není jeden. O tomto pojmu se diskutuje v sociálních i historických vědách a zároveň také uvnitř teorie biografie existují různé přístupy k jeho chápání. Hans Renders a Binne de Haan píší: „Známe lingvistický obrat, kulturní obrat, prostorový obrat a v posledních letech také afektivní obrat. Tato kniha pojednává o konceptu biografického obratu: nástup biografického výzkumu jako kritické vědecké metody bádání od roku 1980“. ¹⁹ Autoři sice staví „obrat k biografii“ vedle dalších, již etablovaných obratů: jazykového, kulturního či prostorového, nicméně o několik řádků dále píší: „Není to typ konceptu, který má ambice přinést inovativní teoretickou změnu v našem pohledu na svět, nicméně jde zde o vývoj, který naznačuje významný posun v humanitních vědách minulých třech desetiletí“. ²⁰ Chronologicky zařazují Renders a de Haan počátek biografického obratu do 80. let 20. století.

Biografický obrat je zde prezentován jako fakt, jež je nutné podrobit teoretické a metodologické reflexi. Podle autorů přinesl inovace v metodologii a biografie je díky němu „perspektivou výzkumu“ (research perspective), aplikovatelnou napříč historickými vědami. ²¹ Čím specifickým může biografická perspektiva obohatit naše poznání minulosti? Na tuto ústřední otázku v knize odpovídají autoři z různých výzkumných polí a teoretických tradic.

Cílem je vytyčit teoretické zázemí pro vznikající interdisciplinární výzkumné pole „biografických studií“ (biographical studies). ²² Podle Renderse má svým pojetím velmi blízko

---

¹⁹Hans RENDERS – Binne de HAAN – Jonne HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn. Lives in history*, Abingdon a New York 2016, s. 3.

²⁰ Tamtéž, s. 3.

²¹ Tamtéž, s. 3.

²² H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*, s. 6.

k mikrohistorii. Především na úrovni vztahu k historické vědě, který sami autoři označují „biografie jako korektiv“. Biografie má v tomto pojetí sloužit jako kritická metoda, poukazující na limity „velkých“ konceptů historické vědy, jakými jsou modernizace, ekonomické cykly apod. Tuto úpravu má zprostředkovat zapojení individuální perspektivy do psaní o dějinách. V této verzi „korektivu“ je pak podle citovaných autorů biografický přístup aplikovatelný do různých vědních oborů.

Renders a jeho kolegové kladou důležité otázky zacílené na klíčové problémy zkoumání životopisů. Co specifického může tato perspektiva přinést? Jak číst biografické prameny? Z jakých tradic toto výzkumné pole čerpá? V oblasti odpovědí ovšem leží nejasnosti. Přestože si autoři kladou za cíl nabízet metodologickou reflexi, sami nedosahují jejímu základnímu nároku: precizní práci s pojmy. Bez jakékoliv hlubší reflexe používají termíny: *biography as method of research*; *biographical perspective*; *biographical research*; *biographical approach*; *hybrid genre of biography*. V šestistránkovém úvodu používají autoři pět různých pojmů, aniž by je rozlišovali, nebo alespoň základně kontextualizovali.²³ Není tak kupříkladu jasné, zda „*biographical research*“ odkazuje k jedné z etablovaných sociologických metod, nebo zda je tím myšlen jakýkoliv výzkum zaměřený na život konkrétní osoby.

V této souvislosti se pak nabízí otázka, zda je biografický obrat něčím více, než již na mnoha místech konstatovaným a etablovaným koncem strukturalismu a návratem k historickým aktérům v historické vědě na přelomu 60. a 70. let 20. století.²⁴ Označit tuto změnu za biografický obrat by ovšem bylo značně zavádějící, protože hlavními inspiracemi byly především přístupy poststrukturalistické antropologie (např. Clifford Geertz) orientované na zkoumání kultury a sémantiky, zaměřené na tvoření významů (např. Roland Barthes). Cílem výzkumu tedy často nebyl život konkrétní osoby, ale kulturní významy a procesy, které prameny vázané k jedné osobě umožnily popsat a interpretovat. Ani ve vytvoření místa pro biografický obrat jako jakési podkategorie konce nadvlády strukturalismu nevidím smysluplné využití tohoto pojmu. Rozrůstání hierarchie obrátů, změn a proudů v akademickém světě o biografický obrat nepřinese nové argumenty do debaty, co je historická biografie v současnosti a jak k ní přistupovat.

Z textů autorské trojice Renders, de Haan a Hamrsma se dokonce zdá, že představují výrazně empirické pojetí historické biografie, založené na vyčerpávajícím výzkumu empirie a

---

²³ H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*, s. 3–10.

²⁴ Ke konci strukturalismu srov. Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví: škola Annales (1929–1989)*, Praha 2004; Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002.

pojetí jazyka jako průhledného média, skrze které lze uchopit a sdělit skutečnost.²⁵ Odpovědi na otázku po specifikách biografie jako přístupu či metody jsou formulovány nejčastěji na základě opozice „velkých“ a „malých“ dějin – tedy neosobních a na struktury orientovaných přístupů a proti nim životních příběhů jednotlivců z různých společenských vrstev a skupin. Ani v tomto ohledu se zmínění autoři příliš neposunuli od debat, které přinesl v 70. a 80. letech rozpad hegemonie strukturalistických přístupů v historiografii.

O vlivu kolektivu kolem Hanse Renderse zejména v anglo-americkém prostředí svědčí například text Daniela R. Meistera, který autory nazývá „Holandskou biografickou školou“ a jejich postuláty využívá jako argument pro budoucí větší uznání pojmu biografie v kanadské historické vědě. Na rozdíl od svých inspirátorů Meister chápe biografický obrat jako stav, který má teprve nastat, a spojuje jej s institucionálním uznáním biografie na historických katedrách, časopisech a konferencích.²⁶

Biografickému obratu v historické vědě se v o deset let starší knize věnuje také Simone Lässig.²⁷ Vrchol obratu k biografii stanovuje do 90. let 20. století. Hlavním znakem biografického obratu ovšem není zvýšení zájmu o životy jednotlivců, nýbrž přijetí a aplikace širokého spektra přístupů, které se objevovaly od konce 60. let v reakcích na strukturalismus. Návrat životopisného způsobu psaní o dějinách je podle Lässig reakcí na strukturalistické dějiny bez aktérů, zároveň se však podle ní nemá smysl metodologicky navracet před strukturalismus. Biografie po biografickém obratu má využívat přístupů historické antropologie, sociálních a kulturních dějin či feministických přístupů k dějinám, pokud nechce zůstat reziduem deskriptivního empirismu.²⁸ Podobně chápe biografický obrat také Barbara Caine, která situuje nárůst zájmu o biografie do období kolem roku 2010, přičemž ho ztotožňuje s odklonem od strukturalismu otevíráním nových otázek a témat v historiografii.²⁹

Rozdíl mezi přístupy Lässig a Renderse a jeho kolegů a kolegyně spočívá především v opačné kauzalitě. Zatímco Lässig vidí zvýšený zájem o biografii a změny v jejím metodologickém rejstříku jako důsledek konce nadvlády strukturalismu, Renders tvrdí, že biografický obrat inicioval metodologické změny v přístupech ke zkoumání historie.

Odlišná je také kontextualizace biografie: pro Lässig je biografie pevnou součástí historické vědy, Renders klade důraz na specifika biografie, která nemá být jen jednou ze sub-

---

²⁵ H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (Eds.), *The Biographical Turn*, s. 53–67, 104–117, 159–164.

²⁶ Daniel R. MEISTER, *The biographical turn and the case for historical biography*, *History Compass* 16, 2018, s. 1–10.

²⁷ Volker R. BERGHAHN – Simone LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency: Central European lives in international historiography*, New York 2008.

²⁸ V. BERGHAHN – S. LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency*, s. 3.

²⁹ Barbara CAINE, *Biography and history*. Basingstoke, 2010, s. 1–2.

disciplín historické vědy, ale samostatným polem bádání, které může ovlivnit celou škálu humanitně zaměřených disciplín. Jinými slovy: pro Lässig je biografický obrat jedním z projevů konce strukturalismu a její snahou je určit jeho metodologické konsekvence, pro Renderse je tentýž obrat pomyslným velkým třeskem, ze kterého se zrodila či mají zrodit „Biographical Studies“, jejichž hlavním principem má být Voltaireovo: „Živým dlužíme úctu, ale mrtvým již pouze pravdu“.³⁰

Také Ian Kershaw pojímá biografický obrat v jeho metodologickém rozměru. Kershaw představuje historickou vědu jako dům s mnoha místnostmi. Každá z nich pak představuje jeden přístup k poznávání minulosti – a mezi nimi je jeden pokoj vyhrazen biografii. Ta je chápána jako rovnocenná s ostatními přístupy. Kershaw upozorňuje, že s tím souvisí také vědomí jejích limitů: industrializaci ani klimatickou změnu pomocí životopisu podle něho vysvětlit nelze.³¹ Kershawův příspěvek je podstatný také na rovině kritiky představy o nárůstu životopisných prací na přelomu 80. a 90. let. Kershaw ukazuje na základě údajů *American Historical Review* a *Historische Zeitschrift* z let 1981, 1991 a 2001, že podíl recenzovaných biografii se stabilně pohybuje mezi 11 a 18 %.³² Často opakované tvrzení o nárůstu biografické produkce v tomto období tak pro oblast odborné historiografie dostává trhliny. To je také důvod, proč Kershaw chápe biografický obrat jako zvýšený zájem roli individua v dějinách, který je vyvolán rozpadem ideálu univerzálních dějin a velkých vyprávění. Ta jsou podle Kershawa nahrazována mnohostí narativů, mezi nimiž hrají významnou roli „personalisované narativy“.³³

V československé a české historiografii pohled do podílu recenzovaných životopisných prací v Československém a Českém časopise historickém ve stejných letech jako u Iana Kershawa ukazuje odlišný obraz.³⁴ Zatímco v ročníku 1981 bylo mezi recenzovanými tituly 5 % životopisných prací, o deset let později to bylo 10 %, v ročníku 2001 šestnáct a ročník 2011 obsahoval pětinu životopisných prací. Je ovšem důležité zmínit, že v posledním zkoumaném ročníku je nárůst poměru životopisných prací spojen s poklesem celkového počtu recenzí v jednotlivých číslech, přičemž absolutní čísla recenzovaných biografii oproti ročníku 2001 klesla. Termín „obrat“ se zde tedy také nejeví jako adekvátní.

---

³⁰ H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*, s. 6.

³¹ V. BERGHAHN – S. LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency*, s. 37.

³² H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*, s. 27.

³³ H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*, s. 31–32.

³⁴ Kershaw svá kritéria popisuje jako snahu zařadit co nejširší škálu publikací, které označuje jako „person related“. Do mé statistiky se tak započítávají kromě životopisných monografií také studie (např. Tomáš G. Masaryk a Slovensko a podobně vymezené tituly) či sborníky nebo edice korespondence, pokud obsahují životopisnou studii.

Spíše můžeme mluvit o postupném trendu nárůstu zájmu o životopisnou formu. Je třeba dodat, že ve zkoumaných číslech nebyly recenzovány žádné práce z oblasti teorie biografie.

Také v sociálních vědách se mluví o obratu k biografii. Podstatný rozdíl oproti historickým vědám spočívá v jednoznačnosti vymezení pojmu biografická metoda. Tím je výzkum založený na analýze a interpretaci materiálů, pocházejících z produkce jednotlivce. Mohou jimi být deníky, stejně jako rozhovor vedený sociologem. Kořeny tohoto přístupu leží již v práci Floriana Znanieckeho a Williama I. Thomase *The Polish Peasant in Europe and America*, která byla publikována mezi lety 1918 a 1920.³⁵ Prue Chamberlayne, Joanna Bornat a Tom Wengraf ve své publikaci věnované biografickému obratu situují jeho počátek do 80. let 20. století v souvislosti s nástupem orální historie, feminismu a postmoderních kritik esencialismu.³⁶ Vrchol tohoto trendu vidí až v pozdních 90. letech 20. století.

Biografický obrat je v rámci sociálních věd chápán jako posun od objektivizujícího pojetí sociálních struktur k jeho interpretativnímu pojetí: tedy k přijetí skutečnosti, že aktéři strukturální podmínky sami prožívají a interpretují. Posun nastal také v oblasti chápání narace: vyprávění již není chápáno jako spolehlivá empirie a paměti je přiznán selektivní charakter. V neposlední řadě se také zkomplikovalo chápání identity. Tuto proměnu bychom mohli vyznačit jako pohyb od stabilního pojetí identity k identitě jako procesu utvářeným kulturou, zkušeností a vyprávěním.

Obecně lze říci, že výsledkem biografického obratu jsou kulturně a historicky orientované sociální vědy.³⁷ Na tomto místě je třeba vyjasnit, že biografický obrat v sociálních vědách neznamena, že by sociologové začali psát životopisy, nýbrž že do svých analýz zahrnují perspektivu aktérů a jejich zkušenost s danými strukturami či jevy. Součástí biografického obratu je pak nejen uznání významu aktérské perspektivy, ale také rozvoj metod, kterými lze tuto zkušenost zachytit.³⁸

Tvrdit, že došlo k biografickému obratu, má silný legitimizační potenciál. Ostatně i můj disertační projekt argumentoval tímto pojmem, jako důvodem pro přijetí do doktorského studia. Při bližším pohledu se však zdá, že tento pojem s sebou implicitně přináší dvojici silných předpokladů, které si žádají pojmenovat a prověřit. Prvním z nich je vždy nějaká varianta příběhu dějin vědy. Každý z textů o biografickém obratu vychází z určité představy o

---

³⁵ William I. THOMAS – Florian ZNANIECKI, *The Polish Peasant in Europe and America*, New York 1958.

³⁶ Tom WENGRAF – Prue CHAMBERLAYNE – Joanna BORNAT, *The Turn to Biographical Methods in Social Science*, London 2000, s. 4.

³⁷ T. WENGRAF – P. CHAMBERLAYNE – J. BORNAT, *The Turn to Biographical Methods*, s. 7–8 a 9–10.

³⁸ T. WENGRAF – P. CHAMBERLAYNE – J. BORNAT, *The Turn to Biographical Methods*, s. 11 a 15.

vývoji historické vědy ve 20. století. Tento vývoj bývá obvykle zkoncentrován do nástupnictví dominantních proudů od pozitivismu, přes školu Annales, strukturalismus a jeho nahrazení historickou antropologií.

Problém spočívá v reprodukci představy o lineárním vývoji vědy, ze kterého mizí veškeré boční větve, slepé uličky či experimentální proudy. Při čtení teorie biografie je tak třeba si být vědom, že teze věnované biografickému obratu vždy s sebou nesou nějaké pojetí dějin vědy, které významně spoluurčuje vyznění celého textu. Nelze si také nevšimnout, že texty k biografickému obratu mají tendence spíše potvrzovat stávající představu o vývoji historické vědy, než že by nabízely vlastní specifickou perspektivu.

Atributy připisované biografickému obratu se tak často příliš neliší od běžných popisů antropologického obratu a konce strukturalismu v dějepisectví. To dokládají texty, které popisují stejné skutečnosti (návrat vyprávění a aktéra do dějin, rostoucí oblibu životopisů apod.), aniž by k tomu pojem biografický obrat potřebovaly.³⁹ Německý historik Volker Berghahn také v této souvislosti upozorňuje na to, že „spíše než svědky biografického obratu pozorujeme úpadek anti-biograficky zaměřeného strukturalismu“.⁴⁰

Druhý předpoklad souvisí s otázkou po tom, co můžeme nazývat „obratem“ a co je jen přechodný zájem o dané téma. Německá literární a kulturní teoretička a historička Doris Bachmann-Medick vytyčuje tuto hranici dvěma úrovněmi. První z nich je „úroveň objektu“ (object level), kdy je definováno nové badatelské pole, určené předmětem jeho zájmu. To ještě ovšem neznamená, že došlo k obratu. K němu dochází až na „úrovni konceptuální“ (conceptual level), kdy se s novým polem spojí také pojmy, které nabídnou nové a funkční interpretační nástroje.⁴¹ Jinými slovy: ne každý nový objekt odborného zájmu se transformuje v obrat v humanitních vědách.

Podíváme-li se touto perspektivou na debatu o biografickém obratu, nejistota začíná již na úrovni objektu. Pohled do statistik (srov. výše) ukazuje, že obliba biografí nestoupá tak radikálně a plošně, jak by se mohlo zdát. Na druhou stranu je nepopíratelný vzestup zájmu o biografie žen a marginalizovaných skupin obyvatel od konce 60. let.⁴² Impulzy pro toto nové zaměření ovšem vzešly z oblastí genderových studií, feminismu, kulturní dějin a historické

---

³⁹ Např. José Miguel SARDICA, *The content and form of 'conventional' historical biography*, *Rethinking History* 17, 2003, č. 3., s. 383–400.

Peter ALHEIT – Bettina DAUSIEN, *Biographie' in den Sozialwissenschaften*, in: Bernhard FETZ – Wilhelm HEMECKER (eds.), *Theorie der Biographie: Grundlagentexte und Kommentar*, Berlin 2011, s. 285–315.

⁴⁰ Volker R. BERGHAHN, *Structuralism and Biography*, in: V. BERGHAHN – S. LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency*, s. 234.

⁴¹ Doris BACHMANN-MEDICK, *Cultural turns: new orientations in the study of culture*, Berlin 2016, s. 17.

⁴² B. CAINE, *Biography and History*, s. 111–116.

⁴² V. BERGHAHN – S. LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency*, s. 72–81.

antropologie, a nikoliv z diskuse nad povahou historických biografí. Tato pole se také etablovala jako nové směry na konceptuální úrovni a biografie se staly spíše jedním z jejich projevů. Jestliže Doris Bachmann-Medick ve svém výčtu z roku 2016 nezařazuje biografický obrat do svého výběru, můžeme to chápat právě jako nedostatečnost biografického obratu ve schopnosti produkovat pojmy a koncepty, které by nabízely nová vysvětlení konkrétních společenských a historických fenoménů.⁴³

Teoretička a kurátorka Iritt Rogoff vymezuje pojem „obratu“ sadou otázek...⁴⁴ Oslovuje obrat problémy, které jsou pro danou oblast vědění skutečně naléhavé a palčivé? V jakých kontextech se obrat odehrává? Rogoff nabízí kontextuální a na praxi orientovaný přístup, jehož osou je procesuální pojetí „obracení se“ (turning) směrem k pravdivosti, která je osobní, vytvářená v komunikaci a uplatnitelná i mimo zdi muzeí a galerií.

Když se Iritt Rogoff táže po obratu v kontextu kurátorské praxe, zmiňuje proměnu celého prostředí kurátorské práce: již nestačí orientovat se v kánonu dějin umění, ale do hry vstupuje pedagogika, výzkum, produkce vědění (knowledge production), sebevzdělávání. Pro historické biografie platí paralelně totéž: zatímco většina prací se věnuje místu biografie v systému humanitních a sociálních věd, je nezbytné do debaty zahrnout také roli biografí v historické kultuře, zábavním průmyslu a jejich komerční potenciál. Z biografí se – stejně jako z minulosti – stala součást obchodu, populární kultury a politiky.⁴⁵ Tyto aspekty ovšem zůstávají ve většině textů na téma biografického obratu na okraji zájmu.

Zatímco postkoloniální, feministické či kulturně-historické přístupy v době svého vzniku přicházely s prospektivním nárokem na změnu pojetí minulosti, současní autoři definují biografický obrat nejčastěji retrospektivně: píší dějiny žánru ve formě dějin vědy. Je třeba vyznačit počátek, hlavní proudy a vztahy k autoritám a sousedícím disciplínám. To je podstatná součást reflexe historických biografí, která ovšem zůstává – řečeno s Doris Bachmann-Medick – na úrovni objektu. Pokud má být teorie biografie skutečně živým, odborně i společensky užitečným badatelským polem, musí formulovat své otázky v kontaktu se současným stavem historické kultury.

Diskuse o biografickém obratu je na jednu stranu koncentrovanou diskusí o vývoji a místě životopisného psaní v rámci humanitních a sociálních věd, na druhou stranu její limity

---

⁴³ V knize Doris Bachmann-Medick zahrnuje postkoloniální obrat i feministické a genderové přístupy.

⁴⁴ Irit ROGOFF, *Turning*, E-flux, Journal, November 2008, dostupné online: <https://www.e-flux.com/journal/00/68470/turning/> (11. 5. 2021).

⁴⁵ K této proměně srov. Jerome de GROOT, *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*, London 2009; Francois HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, Slovo a smysl 27, 2017, s. 238–250.

spočívají v přílišné snaze etablovat se mezi jinými subdisciplínami historické vědy, což vede k přejímání již zažitých výkladových schémat. Otevřenou otázkou zůstává, jak se pole teorie biografie vyrovná s proměnami v zájmu o minulost, které pro posledních třicet let diagnostikovala řada teoretiků a teoretiček. Jaké místo má životopisná forma v připomínání tragédie holokaustu? Jak ji ovlivnila digitální média a proměny globální populární kultury?

2.2 Hranice žánru: life-writing

Místem, kde se v současné teorii biografie vede debata nad hranicemi žánru, není tradiční trojice biografie, autobiografie a memoáry, ale life-writing. Tento pojem lze definovat několika způsoby. Nejširší způsob definice uvádí, že life-writing se užívá, „když jsou společně diskutovány různé způsoby životopisného psaní: memoáry, autobiografie, biografie, korespondence, autobiografická fikce“.⁴⁶ V tomto pojetí jsou pod pojmem life-writing chápány všechny formy biografického psaní retrospektivně od období romantismu, kdy se spolu s pojmem autorského génia stala autobiografická složka latentně přítomnou ve všech textech.⁴⁷ Tuto definici lze v krajním případě rozšířit i k počátkům písemné kultury vůbec.

V užším slova smyslu je pojem life-writing užíván jako kategorie, která vznikla v 70. letech 20. století, v návaznosti na poststrukturalismus, feminismus a postkolonialismus.⁴⁸ Jeho specifickou agendou je demokratizace a větší inkluzivnost v přístupu k vytváření, ukládání a zveřejňování záznamů o životech jednotlivců. Příležitost reprezentovat své životy mají v této perspektivě dostávat etnické, náboženské či sexuální menšiny, případně lidé z nižších sociálních vrstev. Life-writing v tomto pojetí představuje zejména žánry spojené se sebevyjádřením: deníky, memoáry, korespondenci, rozhovory, blogy, uživatelské profily na internetu a podobně. Do samotného biografického psaní tento přístup přinesl větší důraz na autorskou subjektivitu a přiznání nemožnosti napsat zcela objektivní životopis i při zachování kritické práce se zdroji.

Podle australské historičky Barbary Caine je life-writing spojeno s obecnější kritikou rigidity západního literárního kánonu, v němž měly privilegované postavení próza, poezie a drama. Life-writing přináší důraz na osobnější, méně literárně vyspělé texty (zejména autobiografie) nebo dokonce texty nevydané.⁴⁹

---

⁴⁶ Edward SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, Berlin 2017, s. 321. Podobně též Manfred MITTERMAYER, *Die Autobiographie im Kontext der ‚Life-Writing‘-Genres*, in: Bernhard FETZ – Hannes SCHWEIGER, *Die Biographie - Zur Grundlegung Ihrer Theorie*, Berlin 2009, s. 69–73.

⁴⁷ E. SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, s. 321.

⁴⁸ Paul L. ARTHUR, *Saving Lives: Digital Biography and Life Writing*, in: Joanne GARDE-HANSEN, *Save As... Digital Memories*, Basingstoke 2009, s. 47–57. Též B. CAINE, *Biography and History*, s. 69.

⁴⁹ B. CAINE, *Biography and History*, s. 66.

Jako příklad pronikání impulzů z oblasti life-writing do akademické historiografie lze chápat původně francouzský projekt „ego histoire“ a obecně zvýšený zájem historiků o psaní vlastních životopisů či memoárů.⁵⁰ Charakteristickým znakem těchto textů je prolínání vlastních vzpomínek s důsledky příslušnosti k odborné komunitě, která s sebou nese obezřetnost vůči spolehlivosti vlastní paměti a vědomí si propojení vlastního života s širšími společenskými rámci. Typickým příkladem takové literatury je Gurevičova *Historikova historie*.⁵¹

Aron Gurevič ve své autobiografii otevřeně mluví o návaznosti na projekt ego histoire a zároveň se vymezuje vůči přílišné sebestylizaci francouzských kolegů.⁵² Tento projekt inicioval Pierre Nora vydáním sborníku *Eseje z ego-historie* v Paříži na konci 80. let, kam kromě něho přispěli například Georges Duby, Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Mona Ozouf či Jacques Le Goff.⁵³ Díky vzájemné provázanosti všech zúčastněných historiček a historiků se jednotlivé texty liší od tradičních autobiografií tím, že odkazují ke stejným událostem, vývojovým trendům v historiografii či se jinak vzájemně propojují. To dodává celému souboru přidanou hodnotu v možnosti sledovat spíše společné zkušenosti a způsoby jejich reflexe než jedinečnost každého z autorů a autorek.⁵⁴

Jestliže life-writing přináší důraz na práci s marginalizovanými skupinami a záznamy o jejich životech, pak Norův projekt představuje jeho adaptaci do akademické sféry. Jejím výsledkem je sada textů z pera vlivných historiků a historiček, které ukazují, že historik má taktéž vlastní neredukovatelnou subjektivitu, skrze níž ovšem také s jeho či jejími vrstevníky sdílí dobové možnosti a omezení.

Důraz na subjektivitu a zejména zaměření se na životní příběhy svědčící o útlaku, rasismu a různých podobách násilí se staly také terčem kritiky. Již zmíněný Hans Renders ve své poslední knize věnuje celý text kritice life-writing.⁵⁵ Renders vyčítá life-writing, že svým zaměřením na viktimizované postavy minulosti má blíže spíše k „retrospektivní spravedlnosti“ než k neutrálnímu bádání. Tento konflikt má i svoji institucionální rovinu – Renders kritizuje šéfredaktora časopisu *Biography: an Interdisciplinary Quarterly* Craiga

---

⁵⁰ B. CAINE, *Biography and History*, s. 68–69 a 80–81.

⁵¹ Aron J. GUREVIČ, *Historikova historie*, Praha 2007.

⁵² A. GUREVIČ, *Historikova historie*, s. 51–52.

⁵³ Pierre NORA (ed.), *Essais d'ego-histoire*, Paris 1987.

⁵⁴ Jeremy D. POPKIN, *Ego-histoire and Beyond: Contemporary French Historian-Autobiographers*, *French Historical Studies* 19, 1996, č. 4, s. 1139–1167.

⁵⁵ H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*. Knize jsem se věnoval v recenzi, ze které některá tvrzení přebírám i zde. Srov. Václav SIXTA (rec.), Hans RENDERS — Binne de HAAN — Jonne HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn. Lives in history*, New York 2016, in: *Historie – otázky – problémy*, 1/2018, s. 211–215.

Howese, za to, že věnoval příliš prostoru tématům spojeným s agendou life-writing. Ten se ve svém textu brání prostřednictvím statistických údajů o provozu periodika a pléduje za pluralitu v „krajíně biografického bádání“.⁵⁶

Podstatu sporu lze parafrázovat jako rozpor mezi důrazem na dodržování žánrových hranic historické biografie definovaných zejména odstupem a neutralitou autora a aktivitami směřujícími k uznání větší škály životopisných praktik a sub-žánrů. Jejich kvalita nespočívá ve vztahu k definici žánru a jejímu naplňování, ale v perspektivě, kterou do procesu poznávání dějin přinášejí. Přestože v rámci life-writing existují projekty zaměřené zejména na sbírání nových či dosud neznámých svědectví, není pravdou, že by jeho představitelky a představitelé odmítali kritický přístup k pramenům a minulosti. V tomto ohledu z mého pohledu Rendersova kritika nabízí příliš zjednodušující pohled na life-writing.

Od vzniku life-writing se ustanovilo několik institucionálních platform, kde se life-writing rozvíjí. Pohled do jejich projektů umožňuje udělat si lepší představu o tom, co konkrétně tento směr zahrnuje. Nejstarší institucí je Centrum biografického výzkumu při Havajské univerzitě, které vzniklo již v roce 1988.⁵⁷ Činnost této instituce se zaměřuje zejména na vydávání celé řady životopisů a memoárů různé provenience. Můžeme mezi nimi najít válečné paměti literárního kritika a životopisce Leona Edela, politické paměti aktivisty Kojiho Ariyoshiho nebo soubor životopisů prvních havajských právníček.⁵⁸ Kromě toho vydala tato instituce několik teoretických prací o life-writing.⁵⁹

Asi nejvýznamnějším počinem je ovšem vydávání akademického časopisu *Biography: an Interdisciplinary Quarterly*. V současnosti je tento časopis hlavní globální platformou pro life-writing. Časopis pokrývá rozmanitá témata od zkušeností života na palestinském území přes life-writing zaměřené na příslušníky a příslušnice akademické obce po čísla věnovaná etnickým menšinám a jinak specifikovaným skupinám obyvatel. Kromě toho se také některá čísla věnují současným problémům life-writing – zejména vlivu digitálních médií nebo stavům tohoto směru v různých státech.⁶⁰

V roce 2011 bylo založeno Centrum pro life-writing v Oxfordu, jež se definuje jako „Mezinárodní centrum biografických aktivit“.⁶¹ Posláním Centra je zejména sdružování

---

⁵⁶ Craig HOWES, *What are we turning from?*, in: H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*, s. 165–175.

⁵⁷ <http://blog.hawaii.edu/cbrhawaii/> (11. 5. 2021).

⁵⁸ Kompletní seznam vydaných publikací dostupný zde: <http://blog.hawaii.edu/cbrhawaii/publications-productions/monographs/> (11. 5. 2021).

⁵⁹ Např. Donald J. WILSON, *Life-writing: a glossary of terms in biography, autobiography, and related forms*, Honolulu 2015.

⁶⁰ Srov. *Biography: an interdisciplinary quarterly*, ročník 38, č. 2, 2015. Nebo tamtéž roč. 39, č. 4, 2016.

⁶¹ <https://oclw.web.ox.ac.uk/about> (11. 5. 2021).

různorodých životopisných činností z celého Oxfordu: od vydávání životopisných slovníků přes podporu výzkumu po pořádání veřejných událostí. Výzkumné projekty se zde zaměřují na širokou škálu témat a téměř vždy oscilují mezi podporou občanské angažovanosti a vědeckým výzkumem.

Příkladem za všechny budiž projekt Lives in Medicine, který: „Na základě zakotvení v odborném zázemí lékařství, life-writing a digital humanities vytvoří rozsáhlý elektronický archiv dokumentující žitou zkušenost v medicíně, navázaný na řadu inovativních výzkumných pod-projektů a poskytující platformu pro multi-disciplinární a multi-institucionální síť pro výzkum, vzdělávání a veřejnou angažovanost.“⁶²

Z pohledu do činnosti těchto institucí lze vyvodit, že se hlásí spíše k užší definici life-writing. Jejich projekty tak obvykle splňují některá z následujících kritérií. Prvním z nich je zaměření na marginalizované skupiny obyvatel, druhým je zpřístupňování životních příběhů formou digitálních sbírek či tištěných publikací, třetím je aktivní vztah k aktuálním společenským problémům, posledním je pak samotný výzkum konkrétního historického jevu na základě životopisných pramenů.

V českém prostředí nenajdeme příliš projektů, které by jednoznačně zapadaly do této oblasti. Projekty, které by měly k life-writing blízko tematicky, obvykle vznikají v akademickém prostředí v rámci výzkumných projektů. Příklady mohou být kritické vydání paměti Josefa Serinka *Česká cikánská rapsodie* nebo rozhovory s členkami českého disentu *Bytová revolta: jak ženy dělaly disent*.⁶³ Méně viditelné, ale bližší definici life-writing, jsou projekty zaměřené na imigranty do České republiky. Nejčastěji vycházejí různé podoby životních příběhů emigrantů ze zemí východní Evropy.⁶⁴ Často jde ovšem o ojedinělé projekty a jejich vypovídací hodnota pro tuto práci je omezená, protože samy se k life-writing nehlásí.

Po formální i obsahové stránce má k současné formě life-writing nejblíže kniha vzpomínek Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*.⁶⁵ Romistka Milena

---

⁶² <https://oclw.web.ox.ac.uk/lives-medicine> (11. 5. 2021). „Combining medical, life-writing and digital humanities expertise, it will create an extensive electronic archive of documents of lived experience in medicine, linked to a set of innovative research sub-projects and providing the platform for a multi-disciplinary, multi-institutional network for research, education and public engagement.“

⁶³ Josef SERINEK – Jan TESAŘ – Josef ONDRA, *Česká cikánská rapsodie*, Praha 2016; Marcela LINKOVÁ – Nad'a STRAKOVÁ (eds.), *Bytová revolta: jak ženy dělaly disent*, Praha 2017.

⁶⁴ Michaela PEŠKOVÁ et al., *Jsem imigrant = Ja - immigrant: imigranti z bývalých zemí SSSR v České republice*, Ústí nad Labem 2006; Kateřina SIDIROPULU JANKŮ (ed.), *Nikdy jsem nebyl podceňovanéj: ze slovenských osad do českých měst za prací: poválečné vzpomínky*, Brno 2015.

⁶⁵ Elena LACKOVÁ – Milena HÜBSCHMANNOVÁ (ed.), *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha 2020. Rukopis knihy vzniknul v druhé polovině 80. let, avšak kniha vyšla poprvé v roce 1997 a dodnes se dočkala čtyř vydání. Některé kapitoly vyšly v 90. letech 20. století v literárních časopisech.

Hübschmannová v ní předkládá životopisné vyprávění romské spisovatelky a aktivistky Eleny Lackové. Kniha skutečně reprezentuje příběh etnické menšiny a dotýká se i vztahu různých politických režimů k romskému obyvatelstvu. Text sám se snaží o co největší věrnost původnímu vyprávění včetně celé řady idiomatických spojení z romštiny. I zde však jde o individuální počín, který za sebou nemá zázemí rozsáhlejšího projektu.

Pojem life-writing je z mého pohledu místem, kde se v rámci teorie biografie vyjednávají hranice žánru. Zatímco pro jedny jde o jedinečnost individuální perspektivy, kterou má smysl zpřístupňovat a zkoumat, druzí v tom vidí ohrožení kritického odstupu životopisce od života protagonisty. Troufnám si odhadnout, že pokus institucionalizovat v České republice po vzoru zahraničí instituci life-writing, by vedl k reprodukci této debaty. Pro účely této kapitoly je spíše podstatné, že life-writing se stalo pevnou součástí teoretických debat o životopisném psaní. Ve zpětném pohledu lze říci, že do nich přineslo větší důraz na marginalizované skupiny a hodnotu osobní perspektivy. S tím je spojeno i rozostření hranic mezi žánry autobiografie, biografie a memoárů. Pro další části této práce z toho plyne, že bude třeba si všimnout způsobu nakládání s žánrovými hranicemi a vzít v potaz, že, ať chceme či ne, může docházet ke konvergenci dříve oddělovaných žánrů.

2.3 Individuální a kolektivní v dějinách

„Tu právě vzniká onen optický klam, o kterém mluvíme. Osobní síla Napoleonova se nám jeví v krajně zveličené podobě, neboť jí přisuzujeme na vrub onu veškerou společenskou sílu, která ji vyzvedla a podporovala.“⁶⁶ Výklad Napoleonova vzestupu a pádu představuje exemplární příklad diskuse, která poutala historickou vědu od počátku její emancipace jako samostatné disciplíny. Jak může jednání jedince ovlivnit vývoj dějinných událostí? Co způsobuje změny v dějinách? Tyto otázky se promítaly i do diskuze o životopisném psaní. Je adekvátní tvrdit, že ruská revoluce byla výsledkem Leninovy iniciativy a neschopnosti cara Mikuláše II. na ni reagovat?

Odpovědi se v závislosti na pozici autora pohybují na škále mezi krajním individualismem a kolektivismem. Individualismus se vyznačuje přesvědčením, že významní jedinci přinášejí do dějin impulzy, které znamenají změny epoch, zvraty v konfliktech či revoluce: Luther, Cromwell, Bismarck či Lenin. Z tohoto přesvědčení pak vyplývá potřeba zaměřit se právě na významné osobnosti dějin. Setkáme-li se s obratem „dějiny velkých

---

⁶⁶ Georgij V. PLECHANOV, *O úloze osobnosti v dějinách*, Praha 1954, s. 46. Napoleona využívá jako příklad také například Thomas Carlyle ve svém díle *Hrdinové: úcta k hrdinům a hrdinství v dějinách*. Srov. Thomas CARLYLE, *Hrdinové: Úcta k hrdinům a hrdinství v dějinách*, Praha 1925.

mužů“ – pak odkazuje právě k individualistickému přístupu k dějinám. Ten někdy bývá označován také jako voluntarismus, přičemž tento pojem zdůrazňuje vliv vůle jednotlivce na pohyb událostí.

Na druhé straně téže škály kolektivismus – někdy označovaný též jako determinismus - přiznává žádný nebo minimální vliv jedince na dějiny. Ty jsou v tomto pojetí určovány nadindividuálními strukturami a entitami jako ekonomický cyklus, třídní boj, prozřetelnost a jiné typy předurčení. Biografie v tomto typu přemýšlení pak nemá samostatné místo, nebo je jí vyznačena pozice literatury, která nemá status vědeckého poznání.

Texty, které dnes vznikají pod hlavičkou „teorie biografie“, často shodně tvrdí, že biografie je žánr, od něž si lze slibovat nejadekvátnější propojení individuálního a kolektivního.⁶⁷ „Žádná metoda nemůže uchopit sociální sítě s takovou přesností či hlubokým vhledem do jejich vlivů jako biografická metoda. (...) Základní otázkou biografického výzkumu tedy není individuum nebo společnost, nýbrž individuum ve společnosti.“⁶⁸ Anja Tippner používá pro pojmenování téže ambice metaforu kloubu. Biografie může být skloubením společenského a individuálního.⁶⁹ David Nasaw v předmluvě ke kulatému stolu časopisu *American Historical Review* věnovanému historickým biografickým, mluví o tom, že právě „dialektický“ vztah mezi individuem a společností je to, na co se historici při psaní biografii soustředí.⁷⁰ V témže periodiku Alice Kessler-Harris charakterizuje svůj výzkumný biografický projekt jako „možnost nahlédnout nejen do jednotlivých událostí, ale do větších

---

⁶⁷ H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*, s. 5–7;
T. WENGRAF – P. CHAMBERLAYNE – J. BORNAT, *The Turn to Biographical Methods in Social Science*, s. 1;

V. BERGHAHN – S. LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency*, s. 10–11;

D. MEISTER, *The biographical turn and the case for historical biography*, s. 5.

Bernhard FETZ, *Einleitung*, in: Bernhard FETZ – Wilhelm HEMECKER (eds.), *Theorie der Biographie: Grundlagentexte und Kommentar*, Berlin 2011, s. 9, 11, 25–29, zejména s. 29;

Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Místo biografie v sociálních dějinách*, in: *Studie k sociálním dějinám* 8, 2001, s. 56–57. Totéž očekávání konstatuje ve svém textu také Jakub Rákosník. Jakub RÁKOSNÍK, *Tvůrce dějin, anebo zajatec historických okolností?*, in: Miroslav BÁRTA a kol., *Lidé a dějiny: k roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*, Praha 2017, s. 23–38.

⁶⁸ V. BERGHAHN – S. LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency*, s. 11.

⁶⁹ Anja TIPPNER, *Texte Zur Theorie Der Biographie Und Autobiographie*, Stuttgart 2016, s. 12.

⁷⁰ David NASAW, *Historians and Biography*, *American Historical Review* 114, 2009, č. 3, s. 573. „Historians are not interested in simply charting the course of individual lives, but in examining those lives in dialectical relationship to the multiple social, political, and cultural worlds they inhabit and give meaning to.“ Kulatý stůl na téma „Historians and Biography“ se konal v roce 2009 a příspěvky pozvaných diskutujících byly otištěny v citovaném čísle časopisu.

kulturních a dokonce politických procesů v daném čase“.⁷¹ Proti oddělování „jednotlivce“ a „doby“ se ve svém starším textu vyjadřuje také Jacques Le Goff.⁷²

Většina současné debaty se tak na škále mezi individualismem a determinismem pohybuje někde uprostřed. Typickým rysem těchto textů je, že se opírají o pojmy, které nazývám jako „prostředkující“. Jde o termíny, jež mají abstraktně či metaforicky vyjádřit propojení individuálního a společenského v historické biografii. Z výše citovaných textů můžeme znovu zmínit „kontext“, „skloubení“, „dialektiku“ či „osvětlení“, ale mohli bychom doplnit také „integraci“, popis života jednotlivce „uvnitř dějin“ či „ve společnosti“. Je těmito pojmy vyjadřovaná touha po harmonii mezi společenským a individuálním, vyjadřovaná na počátku 21. století, adekvátní?

Předně je třeba říci, že situace, do které zaznívají současná prohlášení, je nesouměřitelná s tou, do které promlouvali Plechanov, Slavík, Lamprecht či Josef Pekař.⁷³ Rozdíl tvoří jazykový obrat. Zatímco psaní o dějinách před jazykovým obratem bylo z velké části založeno na chápání jazyka jako transparentního média, skrze které je možné získat přístup k minulosti, po jazykovém obratu se vzdálenost mezi historikem a poznávanou minulostí prodloužila a cesta mezi nimi zkomplikovala. Již nestačí shromáždit a chronologicky uspořádat historické dokumenty, ale je třeba vzít v úvahu vlastní autorskou pozici a používané pojmy, ale také dynamiku dobového jazyka a dobových představ o světě.

Pokud tedy Edward H. Carr na počátku 60. let 20. století píše, že „je historie v obojím smyslu slova – ve smyslu výzkumu prováděného historikem a ve smyslu fakt, které zkoumá – společenským procesem, v němž jsou jedinci zapojeni jako společenské bytosti. Pomyslná antiteze společnost a jedinec není ničím víc než bludičkou, která kříží naši cestu, aby zmátla naše myšlení“, tak sice odmítá opozici jedinec-společnost jako falešnou, ale zároveň má blíže k Plechanovovi a jeho kritikům, než k současnému kontextu „teorie biografie“.⁷⁴ Svým ve své podstatě hegelíanským pojetím dějin, jako procesu působení konfliktních „společenských sil“ patří E. H. Carr k představitelům filozofie dějin před jazykovým obratem: filozofie dějin,

---

⁷¹ Alice KESSLER-HARRIS, *Why biography?*, *American Historical Review* 114, č. 3, 2009, s. 626. Pasáž, kterou ve svém textu parafrázuji, zní v originále takto: „My claim is grandiose: I think an individual life might help us to see not only into particular events but into the larger cultural and social and even political processes of a moment in time.“

⁷² Jacques LE GOFF, *Wie schreibt man eine Biographie?*, in: Fernand BRAUDEL – Wolfgang LAADE, *Der Historiker Als Menschenfresser: über Den Beruf Des Geschichtsschreibers*, Berlin 1990, s. 103–112.

⁷³ G. PLECHANOV, *O úloze osobnosti v dějinách*, Praha 1954;

Josef PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*, Český časopis historický 1897, č. 3, s. 146–160.

Ke Slavíkovi v kontextu dobové české historiografie srov. Lukáš BABKA - Petr ROUBAL (eds.), *Život plný střetů: dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978)*, Červený Kostelec 2009.

⁷⁴ Edward Hallett CARR, *Co je historie?*, Praha 1967, s. 56.

kteře představují lineární proces od minulosti k přítomnosti, v němž působí rozmanité síly, jež jsou předmětem výzkumu.

V případě jazykového obratu je slovo obrat (turn) možné chápat v jeho radikálnějším překladu jako zvrát nebo přelom.⁷⁵ Radikalita je zde na místě, protože postuláty spojené s jazykovým obratem změnily chápání toho, co poznáváme a jakým způsobem. Na nejobecnější úrovni lze obrat k jazyku definovat jako odmítnutí chápat jazyk jako čistý nástroj vědeckého poznání a přijetí jeho performativních a mocenských funkcí.

O jazykovém obratu můžeme mluvit přibližně od konce 60. let 20. století. V reakci na něj postupně došlo k rekonfiguraci pole humanitních a sociálních věd směrem k pluralizaci a diferenciaci přístupů. I přesto, že součástí tohoto procesu byla i kritika jazykového determinismu a nový zájem o ne-jazykové prvky společenské komunikace jako jsou obraz, tělo či uspořádání prostoru, návrat k pojetí jazyka jako přesného zrcadla skutečnosti je v současnosti nemyslitelný. Tuto nenávratnost dnes potvrzuje i spekulativní filozofie, která hledá místo v současném myšlení pro ontologii, jež byla jazykovým obratem odsunuta na okraj akademických diskusí.⁷⁶

V diskusi o vztahu individuálního a společenského v dějinách se s novým chápáním jazyka rozpadly obě strany neřešitelné rovnice. Subjekt ztratil svou jedinečnost, neopakovatelnost a vnitřní jednotu a začal být chápán spíše jako průsečík vnějších faktorů – sociálních, jazykových a historických. Texty, které tento subjekt vyprodukoval, již nebylo možné chápat jako přímé výpovědi o jeho či jejím prožívání, záměrech a jednání, ale spíše jako produkty ovlivněné dobovým diskursem, tradicemi žánru a situací, ve kterých vznikly.⁷⁷

Na druhé straně rovnice, kde dříve ležely lineární, přímo poznatelné dějiny národních států a jejich občanů, se skrze odhalení jejich zakotvenosti v jazyce spolu s noetickými limity historické vědy ukázala jejich reduktivní a mocenská povaha. Co je ono „dějinné“ a „společenské“, k čemu se má individuum vztahovat? A v neposlední řadě životopisec - tzn. ten, který měl za úkol rovnici vztahu mezi individuálním a společenským vyřešit, - ztratil svoji absolutní moc nad protagonistou svého výzkumu a stal se interpretem.⁷⁸

---

⁷⁵ K jazykovému obratu srov. Doris BACHMANN-MEDICK, *Cultural turns: new orientations in the study of culture*, Berlin 2016, s. 21–29.

Richard RORTY (ed.), *The linguistic turn: essays in philisophica method*. Chicago, 1992.

⁷⁶ Srov. Lukáš LIKAVČAN – Václav JANOŠČÍK – Jiří RŮŽIČKA (eds.), *Mysl v terénu: filosofický realismus v 21. století*, Praha 2017.

⁷⁷ Tento proces popisuje Michel Foucault jako posun od dokumentů k monumentům. Michel FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 210–211.

⁷⁸ Ke vztahu životopisce a protagonisty srov. Wiliam EPSTEIN, *Recognizng biography*, Philadelphia 1987. Podobně též: Mary RHIEL – David SUCHOFF, *The Seductions of Biography*, New York, London 1996, s. 10.

Jazykový obrat není jedinou ani poslední významnou změnou v historiografii a radikální jazykový determinismus, pro který není nic mimo jazyk, není udržitelnou představou o světě. Přesto chápu obrat k jazyku jako iniciační moment procesu, na jehož počátku byly dějiny chápány jako objekt vědeckého poznání dostupný lidské mysli a na jehož konci se dějiny staly mnohostí vyprávění, perspektiv a zájmů, aniž by ovšem ztratily na své společenské závažnosti. A právě do této nové situace formulují někteří autoři touhu po harmonii mezi společenským a individuálním.

Téma vztahu individua a společnosti často přináší do současné biografické produkce životopisy, které bychom mohli nazvat emancipačními. Emancipační biografie o lidech z okraje společnosti, kteří se prosadili navzdory předsudkům, kladou analogickou otázku jako příběh Napoleona Bonaparte. Jak je možné, že se člověk, jehož vyhlídky na společenský vzestup byly mizivé, stal příslušníkem elit, resp. ovlivnil některý ze společenských systémů? Kromě příběhů jednotlivců ze znevýhodněných skupin obyvatel, je častým formátem biografie politického aktivisty či aktivistky.

V tomto pojetí biografie jsou „společenské síly“ chápány nikoliv jako výtah k moci (a tedy k dějinám), který se otevře jednomu jedinci a znovu uzavře, ale jako překážková dráha, která drží masu lidí na okraji společnosti. Přesto se však najdou jednotlivci, kteří dokážou překážky překonat, nebo dokonce nastavit níže, když se postaví konkrétní nerovnosti či předsudku, založeném na pohlaví, rase či sexuální orientaci.

Například americký historik John D'Emilio interpretuje příběh aktivisty za lidská práva Bayarda Rustina (1912–1987) skrze jeho homosexualitu a ukazuje, jak předsudky jeho spolubojovníků za občanská práva ho neustále odsouvaly na okraj emancipačních hutí, přestože měl ambice stát se jedním z jeho vůdců a byl organizátorem řady úspěšných protestů v 60. letech 20. století ve Spojených státech amerických.⁷⁹ John D'Emilio zaujímá střední pozici mezi individualismem a determinismem. Dobové vnímání homosexuality představuje pomyslný „skleněný strop“, který neumožňuje Rustinovi stát se osobností podobně významnou jako Martin Luther King.

Existuje celá tradice emancipačních biografí, která je spojená s nástupem feminismu a postkolonialismu v 70. letech, a která zároveň patří k projevům postupného nárůstu zájmu o historické biografie.⁸⁰ V rámci této tradice ovšem nalezneme často tradiční, popisné

---

⁷⁹ John D'EMILIO, *Reading the Silences in the Gay Life: The Case of Bayard Rustin*, in: Mary RHIEL – David SUCHOFF, *The Seductions of Biography*, New York, London 1996, s. 59–68.

John D'EMILIO, *Lost Prophet: The Life and Times of Bayard Rustin*, Chicago 2004.

⁸⁰ Srov. Mary RHIEL – David SUCHOFF, *The Seductions of Biography*, New York, London 1996.

životopisy, jejichž hodnota spočívá spíše v rozšiřování předmětu studia než v inovativních metodách a postupech. Příběhy politických aktivistů jsou, stejně jako ten Napoleonův, nahlíženy z perspektivy jejich konce, a hledají se příčiny úspěchu a faktory předurčení k sociální citlivosti a angažovanosti. Sepsání takové biografie je pak součástí samotného emancipačního úsilí. Limitem těchto biografii je přebírání tradičních východisek biografického psaní, spojených s neproblematickým pojetím historické epistemologie, opakování narativních vzorců bildungsrománu a hagiografickým sklonům.

Emancipační biografie lze i přesto chápat jako specifickou odpověď na jazykový obrat. Jejich autoři si uvědomují mocenský rozměr psaní dějin a kriticky do zažitých vyprávění intervenují z pozic zastánců doposud marginalizovaných skupin obyvatel. To, co naopak zůstává často nereflektováno, bývá tradice narativních postupů biografického žánru, neproblematické pojetí dějinného subjektu a přístup k metodologickým diskusím historické vědy.

Kombinaci přijetí jak mocenských, tak epistemologických důsledků jazykového obratu představují například biografické studie Natalie Zemon Davis.⁸¹ Její výzkumy evropských dějin raného novověku ukazují na způsoby, jakými si aktéři přivlastňují a kreativně interpretují strukturální podmínky, ve kterých žijí. Zvláště případy žen, které i přes podřízené postavení našly cesty, jak ovlivňovat dění ve svém okolí, ukazují na dynamickou povahu mocenských vztahů a kulturních kategorií.

Texty N. Z. Davis nejlépe ukazují proměnu kontextu otázky po vztahu individuálního a společenského. Cílem není vysvětlit či korigovat velké dějiny, mezníky, politické události národních států, nýbrž vidět samotné aktérské definování sebe sama. Historik či historička zde na konkrétním případě pozorují kulturu dané doby. Cílem není ani tak komplexní biografie, jako popis kulturních praktik a významů, které individuum podmiňují a umožňují.

Biografické studie N. Z. Davis jsou výstižným příkladem toho, že důležitější změnou pro biografické psaní je proměna obsahu pojmu dějin než dílčí diskuse o psaní biografických textů.⁸² Na rozdíl od emancipačních biografii zde došlo k proměně základních kategorií myšlení o dějinách. Struktury nahradila kultura a individuum proces individuace – rozhraním jejich vzájemného působení jsou pak strategie konkrétních jednotlivců.

---

⁸¹ Natalie Z. DAVIS, *Ženy na okraji: tři životy 17. století*, Praha 2013;

Jean-Claude CARRIÈRE – Daniel VIGNE – Natalie Z. DAVIS, *Návrat pravého Sommersbyho*, Praha 1998.
Thomas C. HELLER – Morton SOSNA – David E. WELLBERY, *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*, Stanford 1987.

⁸² Srov. Reinhart KOSELLECK, *Dějiny pojmů a pojmy dějin*, STUDIA PHILOSOPHICA 58, 2011, č. 2, s. 29–43.

Do rámce debaty o individuálním a společenském náleží také text Pierra Bourdieu Biografická iluze, který patří k nejcitovanějším textům teorie biografie. V kontrastu k významu tohoto textu mezi teoretiky biografie stojí jeho pozice jako „Dodatku č. 1“ v Bourdieuho díle *Teorie jednání*.⁸³ Přestože Bourdieu začíná svůj text poukazy na lineární metaforiku života (cesta, běh, červená nit' apod.), jeho hlavním předmětem je inkorporace biografické perspektivy do jeho teorie jednání. Ta se děje především skrze pojmy „dráha“ a „sociální území“.⁸⁴ Dráha znamená záznam pozic obsazovaných aktérem v proměnlivém prostoru sociálních polí a sociální území je synchronní popis simultánně zastávaných pozic jedním aktérem v konkrétním čase.

Bourdieu nabízí sociologizující pojetí biografie, založené v první řadě na porozumění sociálnímu prostoru a podmínkám, které vytváří tento proměnlivý prostor aktérům pro jejich jednání.⁸⁵ V debatě „o úloze osobnosti v dějinách“, představuje Biografická iluze jednoznačné odmítnutí představy o koherentním, lineárně se vyvíjejícím individu a nabízí vlastní teorii společnosti jako nástroj, jak psát životopisy. Druhým přínosem tohoto textu je pojmenování ideologické funkce biografie, která se jakožto žánr podílí na totalizaci a upevňování představy o koherenci a autonomii já.⁸⁶

Podobným směrem míří - poněkud překvapivě nezávisle na Biografické iluzi - i text sociologů Petera Alheita a Bettiny Dausein reflektující pozici biografie v sociálních vědách: „Biografie definitivně ztratila status uznávané metody umožňující kriticky zpracovat individuální nebo společenskou realitu, ale stala se proměnlivou, tekutou konstrukcí.“⁸⁷ Podle autorů to ovšem neznamena rezignaci na životopisné psaní, nýbrž přesun perspektivy od duality individuálního a společenského k výzkumu různých způsobů sociální konstrukce individuální identity, nebo procesů individuálního konstruování smyslu společenských struktur a situací.

Zatímco předchozí autoři a autorky čerpají z konkrétní sociální teorie, text Alice Kessler-Harris je příkladem pokusu o reflexi vztahu individuálního a společenského bez

---

⁸³ Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 56–63.

⁸⁴ P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, s. 62–63.

⁸⁵ K myšlení Pierra Bourdieu srov. Jaroslav ŠOTOLA, *Habitus: sociologický koncept a jeho využití v historické vědě*, In: Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Conditio humana - konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007 s. 9–111; Michal PULLMANN, *Habitus a třídy. Výzva kulturní sociologie Pierra Bourdieu pro sociální dějiny (z pohledu německých sociálních věd)*, In: Pavla HORSKÁ (ed.), *Francouzská inspirace pro společenskou vědu v českých zemích*, Praha 2003, s. 227–238.

⁸⁶ P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, s. 60.

⁸⁷ Peter ALHEIT– Bettina DAUSIEN, *Biographie' in den Sozialwissenschaften*, in: Bernhard FETZ – Wilhelm HEMECKER (eds.), *Theorie der Biographie: Grundagentexte und Kommentar*, Berlin 2011, s. 305.

takového zakotvení.⁸⁸ Oblouk textu je vystaven na počáteční nedůvěře autorky v biografickou formu a její následný příklon k tomuto způsobu psaní. Autorka životopisu spisovatelky Lillian Hellmanové tvrdí, že biografie „zpřístupňuje“ či „osvětluje“ dobové společenské procesy a okolnosti.⁸⁹ Jakkoliv je možné, že na příkladu zkoumané spisovatelky může jít o funkční postup, na obecné úrovni text Kessler-Harris nenabízí vysvětlení, jakým způsobem ke zmiňovanému „osvětlování“ dochází. Pojmy „osvětlování“ a „zpřístupňování“ se tak pohybují na pomyslné škále mezi individualismem a determinismem na spíše tušeném středu, aniž by ovšem bylo zřejmé, jak takového životopisu dosáhnout.

Při celkovém pohledu se tedy zdá, že velká část debaty o individuálním a kolektivním v dějinách je antikvována jazykovým obratem. S tím, jak se proměnily představy o vztahu jazyka a možnostech historického poznání, otázky, jež si kladli Plechanov, Slavík a další, ztratily na aktuálnosti, respektive se výrazně zkomplikovaly. Problém samotný ovšem stále zůstává v současných diskusích stále na stole skrze formulaci „jednotlivec ve společnosti“, kterou se nejčastěji označuje cíl biografického psaní v současnosti a jež zároveň neposkytuje příliš velkou oporu v chápání obou pojmů.

Souhrnně řečeno: pokud má teorie biografie nabízet orientaci v této otázce, musí se vyrovnat s následujícími podmínkami. Za prvé s nemožností návratu před jazykový obrat. Jakkoliv je svůdná představa vyřešení letitého dilematu, není možné přehlížet epistemologické posuny, které lingvistický obrat přinesl. Za druhé z reflexe teoretické debaty vyplývá, že prostředkující pojmy jako jsou „kontext“, „skloubení“, „osvětlení“ a jiné způsoby vyjádření pomezí pozice biografie nejsou příliš funkční pro uvažování nad konkrétními texty. Zároveň však je třeba vzít v potaz vývoj, který teoretické (a potažmo filozofické) myšlení učinilo od jazykového obratu. Inspirace je tak možné hledat v konceptech, které propojují ontologii s epistemologií.⁹⁰

Obecnější otázkou, která se v této souvislosti nabízí, je, zda má teorie biografie být sociální teorií či teorií subjektu. Nemá jít spíše o teorii formy či kulturní praxe životopisného psaní a konceptuální výbavu si „vypůjčovat“ z historiografie, sociálních věd či filozofie? V této otázce se tak možná skrývá i část odpovědi na to, proč se za celou dobu

---

⁸⁸ Alice KESSLER-HARRIS, *Why biography?*, *American Historical Review* 114, č. 3, 2009, s. 625–630.

⁸⁹ Alice KESSLER-HARRIS, *A Difficult Woman: The Challenging Life and Times of Lillian Hellman*, Bloomsbury 2012.

⁹⁰ Možnými kandidáty jsou například objektivně orientovaná ontologie, teorie médií či kulturní studia. Srov. Lukáš LIKAŤAN – Václav JANOŠČÍK – Jiří RŮŽIČKA (eds.), *Mysl v terénu: filozofický realismus v 21. století*, Praha 2017.

existence této debaty nepodařilo dojít k uspokojivému řešení otázky po vztahu individuálního a společenského.

2.4 Biografie jako text

Je „já“, o kterém se v životopisech píše, gramatickou iluzí a biografie tak odkazuje jen k vlastnímu jazykovému kódu, nebo existuje označované mimo text, které je skutečným životem, nabízející se nám jako poznatelný objekt poznání? Další z tradičních otázek teorie biografie vychází z nárůstu zájmu o povahu historické narace od druhé poloviny 60. let, který můžeme ztotožnit především s texty Rolanda Barthesa, Paula Ricoeura, Haydena Whitea a Lawrence Stonea.⁹¹ Zmínění autoři (a mnozí další) upozornili na narativní povahu historického vyprávění. Tento krok lze v dobovém kontextu chápat jako kritiku strukturalistických přístupů zejména školy Annales, která v té době dominovala evropské historické vědě s důrazem na dějiny odlidštěných struktur a strojové zpracování dat. Od té doby nejen, že se do slovníku historiků a historiček dostaly pojmy jako vyprávění, narativ nebo zápleтка, ale také se otevřela řada nových výzkumných i teoretických polí na pomezí historické a literární vědy.

S vědomím toho, že se jedná o zobecnění, můžeme stanovit předmět této kritiky - ideální typ realistického vyprávění, které je jen představením historikova výzkumu, aniž by mělo vliv na jeho obsah.⁹² To pro životopisné psaní znamená ideál úplného popisu života od narození do smrti, jehož kvality spočívají v heuristické úplnosti, stanovení souvislostí a určení místa dané osoby v dějinách konkrétního společenství. Ze současné perspektivy lze říci, že toto pojetí vyprávění jako „představení výsledků bádání“ je již překonané. Pro účel tohoto textu je ovšem důležitější zaměřit se na způsob, jakým se textuální rozměr životopisů diskutuje pod hlavičkou „teorie biografie“.

Simone Lässig stanovuje povahu biografického vyprávění jako jednu z pěti hlavních současných otázek psaní historických životopisů. „Trend směřuje k diskontinuitě namísto lineárního vyprávění, k montážím a empatickým multiperspektivním konstrukcím, ve kterých je tentýž život vztažen a interpretován z různých úhlů pohledu.“⁹³ Jinými slovy jde o to, jak

---

⁹¹ Hayden WHITE, *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011; Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění I - III*, Praha 2000, 2002 a 2007; Roland BARTHES, *Diskurs historie*, Česká literatura 55, 2007, s. 815–828; Lawrence STONE, *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*, *Past and Present* 85, 1979, s. 3–24.

⁹² Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, heslo Narace, s. 87–94.

⁹³ V. BERGHAHN – S. LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency*, s. 10.

produktivně opustit teleologickou strukturu vývojového románu (Entwicklungsroman) a nacházet nové narativní strategie. Obdobně Edward Saunders staví otázku fikcionalitu do centra reflexe biografického žánru: „...jak překlenout zásadní trhlinu mezi světem a jeho popisem, mezi historickou realitou a fikcí historie (fiction of history), která přesvědčuje čtenáře o své fakticitě.“⁹⁴ Podobně jako Lässig nabízí Saunders příklady biografii, které tvořivě nakládají s žánrovými konvencemi.⁹⁵

V českém prostředí můžeme jako příklady překračování či rozšiřování žánrových konvencí chápat například texty Hany Havlůjové či Petra Sedláka. Havlůjová ve své biografii Ludmily Matiegkové sice postupuje chronologicky, ale strukturu práce podřizuje genderovým rolím protagonistky: dcera, matka, manželka, badatelka a podobně.⁹⁶ Jedná se o specifickou formu problémově členěné biografie, kterou bychom mohli označit jako nejčastější způsob strukturování životopisného textu mimo chronologické líčení.

V kratším formátu studie nabízí Petr Sedlák pokus o „životopisné porozumění“ na příkladu moravského Žida Emila Beera.⁹⁷ Autor sám svůj postup nazývá „Geistkontrakt“ a jeho charakteristikou je vyprávění v ich-formě z perspektivy protagonisty. Díky tomu text nepostrádá čtivost a neustálou přítomnost autora v textu. Tento v akademickém prostředí ojedinělý formální experiment zviditelňuje nutnost existence dohody mezi čtenářem a autorem o povaze textu a téma textuality biografie je v něm neustále přítomno.

Anja Tippner používá pro popis tohoto problému pojem referenciality.⁹⁸ Zároveň však upozorňuje na aspekt, který považují za jeden z klíčových a zároveň často opomíjený, a to otázku materiálů, na kterých jsou biografické práce založeny.⁹⁹ Nejde tedy jen o to, že biografie má textový charakter, ale také dokumenty, ze kterých životopisec čerpá, mají podobně komplikovaný vztah k sociální realitě.

Anja Tippner, jejíž kniha nejvíce čerpá z literární teorie, nabízí inspiraci klasickým textem Phillipa Lejeuna *Autobiografický pakt*.¹⁰⁰ Tippner Lejeunův text interpretuje jako požadavek zobecnitelný na veškeré životopisné psaní pod pojmem „referenční pakt“. Pakt je uzavřen mezi čtenářem a autorem za účelem vyjasnění hranic žánru a limitů biografického

---

⁹⁴ E. SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, s. 4.

⁹⁵ E. SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, s. 6., V. BERGHAHN – S. LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency*, s. 10.

⁹⁶ Hana HAVLŮJOVÁ, *Okouzlení Egyptem: Ludmila Matiegková (1889–1960)*, Praha 2005.

⁹⁷ Petr SEDLÁK, *Jmenuji se Emil Beer aneb: pokus o životopisné porozumění*, In: Adrian von ARBURG – Tomáš DVOŘÁK – David KOVAŘÍK, *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010 s. 352–369.

⁹⁸ A. TIPPNER, *Texte Zur Theorie Der Biographie Und Autobiographie*, s. 10–11.

⁹⁹ Tamtéž, s. 20–25.

¹⁰⁰ Philippe LEJEUNE, *Le pacte autobiographique*, Paris 1975.

poznání. V ideálním případě si tak je čtenář (na základě četby) vědom toho, že nejde o přesný záznam událostí, ale že text má ambici odkazovat ke skutečnosti mimo něj. Jak píše bohemistka Klára Soukupová: „Význam této smlouvy vyplývá z toho, že určuje chování čtenáře: podle jejího typu se určuje nastavení čtenářského očekávání a způsob čtení textu.“¹⁰¹ Tippner zdůrazňuje potřebu uzavření referenčního paktu i při vědomí všech limitů, spojených se statutem dokumentů nebo pojetí identity popisovaného subjektu. Z mého pohledu je návaznost na Lejeuna významná v tom, že pakt se uzavírá v procesu čtení vždy znovu – nejde tedy o pevnou strukturu, která by umožňovala měřit míru referenciality, ale o proces, který je specifický pro každý text, případně skupinu textů.

Tato interpretace Lejeunova textu, který je považován za jeden z nejvýznamnějších příspěvků k definici žánru autobiografie, může působit na první pohled velmi konsenzuálně.¹⁰² Po vyznačení problému jsme v rámci teorie biografie našli kanonický text, který je schopen nabídnout nástroj k řešení otázky po vypovídací hodnotě životopisných textů. Ve skutečnosti došlo touto operací spíše k takové míře zobecnění, že lze nutnost uzavírání paktu uplatnit na všechny texty. Biografie tím ztratila svou specifickou a stala se textem mezi texty, který se nijak neliší svými postupy a teoretickými otázkami.

Lejeunův text nabízí zásadní výhodu v tom, že nás zbavuje nutnosti zodpovědět tuto otázku pro celou oblast historických životopisů. Pakt se uzavírá vždy znovu. Zároveň u historických biografii je tu - na rozdíl od autobiografií či memoárů - závislost na historických pramenech a odlišnost mezi autorem a protagonistou. Zatímco řadu obecných problémů biografie, autobiografie a memoáry sdílí - což se projevuje používáním termínů „auto/biografie“ nebo „life-writing“ v teoretické literatuře - v případě otázky textuality a epistemologického statutu životopisných textů je odlišnost biografie podstatná.

Otázkou tedy je, zda existují referenční pakt (či způsoby jejich signalizace čtenáři), které by bylo možné označit za specificky životopisné. Jinými slovy, zda je možné najít způsob, jak uvažovat o textuálním rozměru biografie jinak, než skrze příliš těsné a naivně realistické vymezení životopisu jako „popisu života“, nebo naopak příliš volný pojem referenčního paktu.

Možný směr nabízí nepříliš zmiňovaný autor na poli teorie biografie Umberto Eco. Italský sémiotik se problémem vztahu reality a fikce věnoval mimo jiné v textu *Smyslené*

---

¹⁰¹ Klára SOUKUPOVÁ, *(Re)Konstrukce subjektivity a času v žánru autobiografie*, diplomová práce obhájená na Ústavu české literatury FF UK v roce 2012, s. 19.

¹⁰² Více k Lejeunovi Klára SOUKUPOVÁ, *Autobiografie: žánr a jeho hranice*, Česká literatura 63, 2015, č. 1, s. 50–52.

protokoly.¹⁰³ V něm problematizuje hranici mezi vyprávěním přirozeným: tím, které odkazuje k realitě mimo něj, a vyprávěním umělým: vyprávěním, které pouze imituje svůj vztah ke skutečnosti. V návaznosti na tuto kritiku si klade sadu otázek, které lze adaptovat na životopisnou formu. Můžeme život chápat jako fikci? Nejsou i naše rozhodnutí ovlivňována narativními vzorci, které známe z životopisné literatury?

Umberto Eco představuje spleť příběhů geneze a šíření Protokolů siónských mudrců, klíčového textu antisemitismu. Přesvědčivost Protokolů, jejíž vyústění můžeme spolu s Ecem vidět až v tragédii holokaustu, spočívá v jejich intertextualitě. Protokoly jsou pravdivé, protože připomínají jiné příběhy, kterým věříme.¹⁰⁴ Zde se ovšem Ecova argumentace nezastavuje. „Jak bychom měli jednat, když fikce vstupuje do života, teď když jsme poznali, jaký historický dopad může tento jev mít?“, zní naléhavá otázka.¹⁰⁵ Spojení mezi jednáním a reprezentací je klíčovou otázkou, překračující rámec uvažování definovaný dvojicí pojmů označující a označované.

Zatímco Lejeune obrací naši pozornost k jednotlivým textům a ke způsobům, jakými čtenáře informují a přesvědčují o svém vztahu k realitě a zvyšuje naši citlivost k mnohosti těchto „paktů“, Umberto Eco zdůrazňuje vliv intertextuality. Věrohodnost textu je v tomto pojetí podmíněna kromě svého obsahu také tím, jak se podobá nebo odlišuje od jiných textů. Otázkou a výzvou pro tuto práci je tuto otázku přenést do kontextu teorie biografie. Tento přenos z obecné roviny literární teorie na úroveň teorie biografie lze vyjádřit změnou v orientaci. Umberto Eco otevírá možnost zaměření se nejen na to, co biografické texty znamenají a k čemu odkazují, ale také na to, co biografické texty „dělají.“

Umberto Eco samozřejmě není jediným představitelem intertextuálního přístupu k textům. Za všechny zmiňme ještě Renate Lachmann, která píše: „Zdá se (...), že texty, které reflektují samy sebe a cizí texty a tyto cizí texty do sebe začleňují, žijí z nevyčerpatelné zásobárny znaků vytvořené kulturami. Uložená zkušenost, která je v textech zakódována, a způsoby kódování, které tuto zkušenost shrnou a překonají (*aufheben*), budují stále znovu přehlédnutelný prostor, v němž každý nový text dovede zdánlivě mrtvé texty k renesanci.“¹⁰⁶ Lachmannová chápe na nejobecnější úrovni intertextualitu mimo jiné jako otázku kontinuity a diskontinuity.

---

¹⁰³ Umberto ECO, *Smyslené protokoly*, In: Umberto ECO, Šest procházek literárními lesy: přednášky na Harvardově univerzitě, Olomouc 1997, s. 157–188.

¹⁰⁴ U. ECO, *Smyslené protokoly*, s. 184.

¹⁰⁵ U. ECO, *Smyslené protokoly*, s. 185.

¹⁰⁶ Renate LACHMANN, *Intertextualita a dialogičnost*, In: Miroslav ČERVENKA – Ivana FÜHRMANN VÍZDALOVÁ – Miloš SEDMIDUBSKÝ (eds.), Čtenář jako výzva: výbor z prací kostnické školy recepční estetiky, Brno 2001, s. 270.

V jejím přístupu je prostor pro rozbor jednotlivých textů a způsobů, jakými odkazují ke svým referenčním textům, ale výsledný koncept představuje celistvý obraz kultury jako intertextové praxe, v němž je „paměť kultury stále k dispozici.“¹⁰⁷ K dispozici je autorkám a autorům, ale také čtenářům a čtenářkám, kteří mohou odkazy sledovat, ignorovat či v návaznosti na vlastní čtenářskou zkušenost vytvořit vlastní odkaz či obohatit své porozumění referenčnímu textu. Souvislosti s životopisným psaním lze vidět jak v chápání textů v nejširším kulturním rámci, tak také v důrazu na významotvornou roli intertextuality, která je přístupná autorům i čtenářům a již nelze nikdy zcela dokonale kontrolovat. Jinými slovy: pro recepci konkrétní biografie může být důležitější, jakým textům se podobá a jakým nikoliv než například množství zpracovaného materiálu.

Intertextuální přístupy představují potenciál pro reflexi biografických textů zejména proto, že umožňují rozeznávat nejen jejich odlišnosti, ale také podobnosti a návaznosti na starší a jiné texty. Tento způsob chápání a zkoumání textů nabízí širokou škálu vztahů, které mohou mezi sebou texty navazovat: citaci, ironii, aluzi, popření a podobně. To je významné především proto, že pod pojem „biografie“ se v minulosti řadila rozmanitá škála textů vznikajících v nejrůznějších společenských a kulturních rámcích.¹⁰⁸ Popis a interpretace jejich zdrojů, návazností a diskontinuit tak představuje podmínku pro porozumění jak konkrétním textům, tak roli biografie ve společnosti. V neposlední řadě pak představují východisko pro uvažování o tom, jaké účinky mohou mít historické životopisy.

2.5 Kritické hlasy

Teorie biografie, jak jsem ji představil výše, má také své kritiky, anebo přinejmenším skeptické hlasy. Jedním z nejvýraznějších je Ray Monk: britský filozof a autor několika biografí, z nichž první a nejvlivnější je životopis Ludwiga Wittgensteina z roku 1991.¹⁰⁹ Ve svém nejvýznamnějším teoretickém textu *Život bez teorie* (*Life without Theory*) představil Monk svůj pohled na vztah teorie a biografie.¹¹⁰ Východiskem pro Monkovo uvažování je, že biografie je bytostně neteoretická aktivita a snahy dát životopisnému psaní nějaký teoretický základ směřují do prázdna. Ray Monk na základě interpretace Wittgensteinovy filozofie

---

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Pravděpodobně nejcitovanější příručkou dějin biografie je v teorii biografie kniha Nigela Hamiltona *Biography: a brief history*, která představuje tradiční narativ vývoje žánru v jeho aktuální podobě. Srov. Nigel HAMILTON, *Biography: a brief history*, Cambridge, London 2007.

¹⁰⁹ Ray MONK, *Wittgenstein: úděl génia*, Praha 1996.

¹¹⁰ Ray MONK, *Life without Theory: Biography as an Exemplar of Philosophical Understanding*, *Poetics Today* 28, 2007, č. 3, s. 527–570.

navrhuje chápat biografii jako „příklad či model“, jinými slovy jako typ porozumění, založený na „vidění spojení“ (seeing connections).

Monk chápe teoretizující uvažování o biografii jako reakci na popisné rozsáhlé viktoriánské biografie, jaké psal například Waldo Dunn.¹¹¹ V rámci historického exkurzu pojmenovává Monk dvě větve tohoto myšlení. První z nich interpretuje jako snahu o vybudování teoretického základu a druhou pak jako pojmání biografie jako „fikčního procesu“ inspirovaného poststrukturalismem.

První větev charakterizuje Monk jako snahu o vědecké chápání slova teorie: tedy, že biografie bude sloužit jako aplikace teoretického modelu na konkrétní případ. Jedním z příkladů, které uvádí, je Freudova kniha o Leonardu da Vincim, která měla být právě takovou aplikací psychoanalýzy do biografického žánru.¹¹² Vedle Freuda se v této linii objevují také Harold Nicolson, Jean-Paul Sartre a Leon Edel. Kritiku tohoto modelu zakládá Monk na tom, že takto pojatou biografii je spíše osvětlena aplikovaná teorie než zkoumaná osobnost, „že se dozvíme více o Freudovi než o da Vincim“.¹¹³

Druhou větev pak popisuje jako snahu prosadit navzdory převažující praxi chápání životopisu i života jakožto fikce. V tomto pojetí podle Monka ztrácí biografie jakékoliv napojení na svou tradici jako non-fikčního žánru, a navíc se v tomto rámci často stává předmětem teleologické argumentace: jestliže je vše jen textem, nemá smysl rozlišovat mezi pravdou a fikcí. Autoři, kteří zastávají tuto pozici, se tak podle Monka vzdávají možnosti zastávat jakýkoliv úhel pohledu.

Sám Monk pak – inspirován Wittgensteinem – navrhuje něco, co bychom mohli pojmenovat jako střední cestu mezi oběma výše popsanými liniemi. Monk přejímá od slavného filozofa jazyka metaforiku vidění: pro Wittgensteina je pojem „obraz“ (picture) označením pro předfilozofické myšlení. Tím se také hodí pro biografii, jak ji chápe Monk. Ústředním pojmem pro jeho pojetí biografie je „úhel pohledu“ (point of view). Psaní biografie je pak pro Monka zaujetí konkrétního úhlu pohledu vzhledem ke zkoumané osobnosti. Tento úhel pohledu není nikdy jediný možný ani absolutní, ale zároveň lze rozlišit mezi věrohodnými a nevěrohodnými úhly pohledu. Tím se Monk vyhýbá na jedné straně teoretizování biografie ve smyslu celistvé vědecké teorie a na druhé straně pojetí biografie jako čisté fikce.¹¹⁴

---

¹¹¹ R. MONK, *Life without Theory*, s. 535–537.

¹¹² Sigmund FREUD, *Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci*, Praha 1991.

¹¹³ R. MONK, *Life without Theory*, s. 555–562.

¹¹⁴ R. MONK, *Life without Theory*, s. 562–567.

Ve svém uvažování o „teorii biografie“ odlišuje britský filozof vyšší a obecnější noetiku „teorie“ spjaté s vědou a nižší řád „modelu a příkladu“ či „návrhu“. Biografie má být podle něho právě oním příkladem či modelem. Jak by tento koncept měl být naplněn se ovšem již v textu nedozvídáme. Jeho hlavním sdělením v tomto směru zůstává odmítnutí žánru biografie jako předmětu „teorie“. Ve vztahu k mému předchozímu uvažování o teorii biografie Ray Monk patří mezi texty, které kladou otázku referenciality jako ústřední otázku pro teorii biografie. Jak exkurzy do historického vývoje teoretického myšlení o biografii, tak Monkův návrh jsou zaměřeny na otázku, co a jakým způsobem můžeme poznat skrze psaní životopisu.

Monk se také implicitně dotýká jednoho z často se opakujících prvků teorie biografie, a tím je zjednodušená interpretace poststrukturalismu. Pročítáme-li se teorií biografie, pak si nelze nepovšimnout, že většina autorů buď poststrukturalistické přístupy zcela ignoruje, nebo je interpretuje způsobem, jaký vystihl ve svém textu Ray Monk. Poststrukturalismus je nejčastěji chápán jako jazykový determinismus, kdy všechny texty jsou chápány jako fikce, mezi nimiž není možné rozlišovat. To je ovšem krajní a zjednodušené chápání poststrukturalismu, které zabraňuje jeho produktivnímu zapojení do diskuse. To také chápu jako jeden z důvodů, proč otázky, které se pod hlavičkou „teorie biografie“ diskutují, často nenacházejí odpovědi a vrací se k neřešitelným rozporům (viz níže).

Když Norman Denzin na základě přesvědčení, že poststrukturalismus tvrdí, že všechny texty jsou fikční, a dovozuje, že i všechny životy jsou fikční, pak dělá pro „teorii biografie“ typické zjednodušení.¹¹⁵ Za prvé redukuje rozmanitost poststrukturalistické teorie na jednu radikálně vyhrocenou, a navíc diskutabilní tezi o absolutním relativismu poststrukturalismu. Za druhé se tím vzdává možnosti jakkoliv poststrukturalistické myšlení integrovat do teorie biografie. Střízlivější pohled by umožnil pracovat s pojmy, jako jsou reflexivita vlastního psaní, multiperspektivita či transparentní tvorba pojmů jako nástrojů interpretace.¹¹⁶

Další skeptický hlas v diskusi zaznívá od Edwarda Saunderse, historika a autora předmluvy ke sborníku textů *Biografie v teorii (Biography in Theory)*.¹¹⁷ Už název knihy naznačuje distanci editorů od pojmu „teorie biografie“. Podle Saunderse užívání tohoto pojmu

---

¹¹⁵ R. MONK, *Life without Theory*, s. 567. Podobně též: J. M. SARDICA, *The content and form of 'conventional' historical biography*, *Rethinking History* 17, 2013, č. 3., s. 386–391.

¹¹⁶ Kevin PASSMORE, *Poststrukturalismus a historie*, In: *Jak se píšou dějiny: teorie a praxe*, Brno 2016, s. 154–182.

¹¹⁷ Edward SAUNDERS, *Introduction: Theory of Biography or Biography in Theory?*, in: E. SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, s. 1–8.

implikuje víru v „inherentní epistemologickou hodnotu biografie“.¹¹⁸ Označení „biografie v teorii“ pak má naznačovat více kritickou a skeptickou pozici. Saunders v mnohém navazuje na Monka, jehož i na několika místech cituje. Saundersovým východiskem je pojetí literární teorie Jonathana Cullera, které má umožňovat orientaci v daném předmětu uvnitř i vně akademické disciplíny, které se věnuje. Teorie má být nenormativní, ale spíše užitečná a na praxi orientovaná.

Saunders souzní s Monkovou kritikou teorie biografie jako vágně vymezeného pole, ve kterém se již od 60. let 20. století nepřetržitě tvrdí, že biografii chybí teorie, a které nebylo s to žádnou koherentní teorii vytvořit. Tento stav si Saunders vysvětluje nejistým postavením a identitou biografie jako žánru. Pojem žánru je pro něj klíčový, protože vede k zaměření se na naratologické aspekty teorie a fikcionalitu biografie.¹¹⁹

Druhým společným bodem obou autorů je poukaz na to, že v poli teorie biografie nesoutěží více teorií mezi sebou. Podle Monka je to další z důkazů nefunkčnosti ambice teoretizovat biografii. Saunders pak o knize *Biography in Theory* píše, že nabízí „výtahy z programatických textů vlivných autorů a autorek, seřazený chronologicky za účelem osvětlit rozsah a vývoj myšlení o biografii“.¹²⁰ Z mého pohledu je pojem „myšlení o biografii“ klíčový pro posun, který tento výbor textů nabízí v chápání povahy reflexe, kterou se snaží nabízet. Nahrazením slova „teorie“ volnějším „myšlením“ rezignuje na snahu vytvořit ucelenou teorii, avšak umožňuje zmapovat akademické i neakademické přístupy k biografickému psaní.

Pohled do textů, které problematizují vžitý termín „teorie biografie“, má pro moji práci především důsledek v nutnosti přesnějšího vymezení pojmu „teorie“. Má pravdu Monk, když tvrdí, že biografické psaní je neteoretickou aktivitou? Nebo je cestou rozšířeného chápání „teorie“ směrem k „myšlení o biografii“? Zároveň nás však tyto kritici také vracejí na počátek této kapitoly, zejména k potřebě hledat a předkládat důvody pro teoretické psaní o historických životopisech.

2.6 Biografie a moderní historická formace

Již od střední školy jsme zvyklí na vysvětlování významu pojmů upozorněním na jejich etymologii – obvykle vztahem k jejich latinskému či řeckému původu. Pokud bychom tento postup uplatnili na biografii, je i bez hlubší znalosti řeckého jazyka zřejmé, že jde o žánr

---

¹¹⁸ Edward SAUNDERS, *Introduction*, in: E. SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, s. 1.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 4.

¹²⁰ Tamtéž.

věnující se „psaní o životě“. Tato jednoznačnost dostane řadu trhlin, vezmeme-li v potaz myšlení zejména 2. poloviny 20. století, které zkomplikovalo rozumění oběma částem pojmu – psaní i životu. Psaní chápanému jako reflexe oddělené od sociální, kulturní a politické situovanosti autora a mediality písma a tisku.¹²¹ Životu chápanému jako lineární vývoj koherentního individua, vztaženého ke kolektivům společností, národů a civilizací.

Když se uzlové body teoretické diskuse o historických životopisech koncentrují kolem výše popsaných témat, kopírují tak v zásadě etymologii ústředního pojmu. Tento stav „teorie biografie“ v rámci české historiografie dobře ilustruje text Jakuba Rákosníka *Tvůrce dějin, anebo zajatec historických okolností?*¹²² Ten přehledně shrnuje hlavní otázky uvažování o individuu v dějinách a o životopisném psaní, zasazuje je do historického kontextu a dokládá příklady. Rákosníkův text na jedné straně přináší přehledné shrnutí pro orientaci v teoretických debatách o historických biografiích, ovšem s těmito debatami sdílí jistou bezvýhodnost v tom, jak se s otázkami po individuálním a kolektivním či vztahu historie a fikce vyrovnat jinak než přihlášením se k nějakému typu kompromisu. Navrhovaná „pragmatická“ či vzdělávací perspektiva činí z biografie formu na pomezí vědy a popularizace, čímž tradiční dilemata odsouvá do pozadí, avšak neřeší je.

Nejde o to, že bychom od krátké úvodní studie měli očekávat vyřešení letitých a mnohovrstevnatých sporů, nýbrž o to, že jde o typickou situaci zobecnitelnou na teoretické uvažování o historických životopisech. Příčinou této situace je, že biografické psaní je zakotveno v moderní historické formaci a zároveň je poměřováno kategoriemi, které mají taktéž moderní původ. To, že se biografická forma psaní etablovala v průběhu moderní doby, je důkladně popsáno a běžně reflektováno.¹²³ Do této debaty je však z mého pohledu potřeba začlenit i kategorie a klíčové pojmy, se kterými pracuje „teorie biografie“.

---

¹²¹ Stabilitu těchto otázek dobře ilustruje text Paula Longleyho *Digital Biography and Life Writing*, který přestože konstatuje radikalitu proměny spojenou s digitálními technologiemi, zabývá se právě otázkami, které jsou spojené především s kulturou tisku. Srov. Paul Longley ARTHUR, *Digital Biography and Life Writing*, in: Joanne GARDE-HANSEN – Andrew HOSKINS – Anna READING, *Save as... digital memories*, London 2009, s. 44–59.

¹²² J. RÁKOSNÍK, *Tvůrce dějin*, s. 23–38.

¹²³ Přehledně např. Thomas WINKELBAUER, *Vom Lebenslauf zur Biographie*, Horn-Waidhofen 2000, s. 36–37.

Binne DE HAAN – Hans RENDERS, *Historiography of Biography Studies*, in: Binne DE HAAN – Hans RENDERS, *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, Lewiston 2014, s. 11–23;

Hans RENDERS, *Roots of Biography*, in: Binne DE HAAN – Hans RENDERS, *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, 2014, s. 24–42. Pro české prostředí rekapituluje vývoj žánru Lenka Řezníková. Srov. Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Paměť a text*, in: Lenka ŘEZNÍKOVÁ, a kol. *Figurace paměti: J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století*, Praha 2014, s. 253–287, zejména strany 276–284. Zrod moderního režimu dějinnosti popisuje ve své práci Václav Smyčka. Václav SMYČKA, *Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století*, Praha 2021.

To znamená podívat se na moderní základy životopisného psaní nejen z perspektivy vývoje životopisné formy, ale také z perspektivy dějin vědy a myšlení. Oba tyto fenomény konceptualizuje filozof a sociolog vědy Bruno Latour, když mluví o praktikách „očišťování“ (purification) a „překladu“ (translation), které probíhají mezi dvěma základními kategoriemi „lidského“, reprezentovaného politikou, a „ne-lidského“, reprezentovaného vědou.

Očišťování znamená oddělování obou kategorií: lidského a ne-lidského. Takovým postupem je například vytváření taxonomií, které zobrazují přírodu jako nehistorický fenomén, otevřený vědeckému zkoumání a zbavený kulturních a symbolických významů. V oblasti teorie biografie je pro očišťování vztahu lidského a ne-lidského ilustrativní tvrzení Roberta G. Collingwooda, že biografie není plnohodnotnou historickou metodou, protože narození a smrt jedince, stejně jako emoce či nemoci patří do řádu přírody. Tyto prvky pak představují podle Collingwooda anti-historický princip a biografie je podle něj z těchto důvodů literárním žánrem.¹²⁴

Překlad pak znamená produkování směsí či hybridů lidského a ne-lidského, jejichž hybridní povahu paradoxně moderní myšlení nepřipouští. Současnějším příkladem hybridního objektu je podle Latoura například ozónová díra, která mísí vědecké poznání, politické spory a symbolické významy. Moderní myšlení je podle Latoura založeno na paradoxním vztahu, ve kterém praktika očišťování umožňuje existenci principu překladu.¹²⁵

Také v diskusi o životopisech převládá princip očišťování.¹²⁶ Ve všech otázkách, kterými jsem se zabýval výše, hraje tento princip hlavní roli. V diskusi o biografickém obratu tam, kde jde o určení místa biografii v systému humanitních a sociálních věd a také tam, kde jde o to najít co nejpřesnější způsob, jak definovat biografii jako žánr. Ve všech těchto momentech dochází k vylučování „nedostatečných“ či řečeno s Latourem hybridních žánrů, zejména populární kultury, ale také ekonomického a politického rozměru životopisů. Ani uzávorkování těchto jevů pod hlavičku „celebrity studies“ či jiných subdisciplín nic nemění na „očistné“ povaze tohoto procesu.¹²⁷

Podobně u otázky vztahu individua a společnosti dochází k opakovanému oddělování. Východiskem je zde nejčastěji karteziánské pojetí subjektivity, ve kterém je myslící individuum vyjmuté ze světa, který je mu přístupný k promýšlení a přetváření. Odtud pramení

---

¹²⁴ Robin G. COLLINGWOOD, *The Idea of History*, Oxford 1961, s. 304. Citované Collingwoodovo tvrzení není nahodilé, nýbrž konsekventně vychází z jeho idealistického pojetí dějin.

¹²⁵ B. LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní*, s. 23.

¹²⁶ To není příliš překvapivé, u Latoura je proces očišťování spojen právě s vědeckými a meta-vědeckými diskursy.

¹²⁷ Graeme TURNER, *Approaching celebrity studies*, *Celebrity Studies* 1, 2010, č. 1, s. 11–20.

a sem se navrací všechny debaty o individuálním a strukturálním, jednotlivci a společnosti. Podobně jako v případě celebrity studies, i zde se objevují „prostředkující pojmy“, které mají „změkčovat“ základní distinkci. Zde je tímto termínem typicky „kontext“, ale také pojmy čerpající z jazyka dialektiky či vývojové diagramy, znázorňující vztah mezi jednotlivcem a společností.¹²⁸ Kdykoliv se mluví o tom, že „život je třeba zasadit do dobového kontextu“, reprodukuje se ve výsledku oddělení společnosti a individua. Pojem „kontext“ tuto základní dualitu sice změkčuje, ale podle Latoura ji nijak neřeší.¹²⁹

Na jedné straně je předpoklad koherentního já a na druhé straně společnost se svým vývojem, zákony a pravidly. Dokladem toho, že toto oddělování je stejného charakteru jako to, o kterém mluví Latour, je neřešitelnost této duality: vždy je možné kritizovat konkrétní biografii, že pomíjí společenské faktory, nebo naopak, že individuální rysy protagonisty jsou potlačeny.¹³⁰ Právě Latourův důraz na nemožnost dostat imperativu oddělení a na „střední prostor“, kde se odehrává většina skutečnosti, míří tímto směrem.

Za třetí lze analogicky přemýšlet o vztahu života a textu. Jak jsem popsal výše, otázka referenciality staví do středu pozornosti pojem pravdivosti. Snahou teoretické diskuse je pak odstranit vše, co se této mimeticky chápané pravdě staví do cesty: ekonomika, akademické i tržní mechanismy, politika. Motiv životopisce rozmlouvajícího o samotě s protagonistou biografie je přesným obrazem tohoto pojetí. Osamocená reflexe, oddělená od socio-kulturních podmínek, umožňuje nejčistší soulad označujícího a označovaného – života a životopisu.¹³¹ Kvalita životopisu je pak odvislá od míry přiblížení se životu.

Když Latour píše o sémantice (případně o jazykovém obratu), přičítá jí k dobru, že z původně nevinného média jazyka učinila svébytného aktéra s vlastními pravidly. K původním dvěma klíčovými entitami moderního myšlení – Přírodě a Společnosti – přibyla třetí: Diskurs.¹³² Limit však Latour vidí v tom, že v pojetí sémiotiky text ztratil kontakt s označovaným, jinými slovy v jazykovém determinismu. V části věnované textuální povaze biografii jsme mohli vidět, že otázka vlivu diskursu na životopisné psaní je diskutovaným tématem. Avšak převažuje princip očišťování, jehož typickou ilustrací je tvrzení, že biografie je žánr na pomezí vědy a literatury.

---

¹²⁸ B. LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní*, s. 35–38.

¹²⁹ B. LATOUR, *Stopovat a skládat světy s Brunem Latourem*, s. 140.

¹³⁰ B. LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní*, s. 71–75.

¹³¹ Z pozice dějin literatury moderní původ opozice mezi realistickým pojetím historie a fikcí konstatuje také Ladislav Nagy. Srov. Ladislav NAGY, *Od románcu k románu a zase zpět*, Praha 2019, s. 39.

¹³² Velká počáteční písmena ponechávám dle Latourova originálu.

Poslední znak moderního myšlení je mimo dualitu procesů očišťování a překladu, ale je i přesto jeho podstatným rysem. Jde o moderní temporalitu. Zde se lze opřít o celou řadu autorů v čele s Reinhardtem Koselleckem, Francoisem Hartogem, Aleidou Assmannovou a dalšími, kteří chápou moderní temporalitu jako lineární, na budoucnost orientovaný tok času oproštěný od náboženských významů.¹³³ To také potvrzuje i Latour, jakkoliv to není středobod jeho zájmu.¹³⁴

Co je podstatné, všichni zmínění autoři mluví o proměně vztahování se k času v době od konce 80. let 20. století do současnosti. V jejich perspektivě moderní časovost pozvolna přechází v jiný, ne-moderní vztah k času.¹³⁵ Tato proměna režimů dějinnosti (řečeno s Koselleckem a Hartogem) je nejčastěji popisována jako ztráta či vzdálení se horizontu budoucnosti a zakotvení v neustále se rozšiřující přítomnosti. Tyto změny jsou dávány do souvislosti s nástupem digitálních médií a s ústřední pozicí připomínání tragických historických událostí a genocid, které překračuje původní národní rámce paměti.¹³⁶

Debata o proměnách režimů dějinnosti je důležitá také pro teoretické diskuse o historických životopisech. Jaký vztah k časovosti biografie nabízí? Dochází zde k podobnému vývoji, jako postulují výše zmínění teoretici? Nabízí například emancipační biografie či life-writing jinou časovost než tradiční biografie „velkých osobností“? Přestože tyto otázky vycházejí z pozorování vývoje životopisného psaní, na poli „teorie biografie“ zůstávají z mého pohledu opomenuty. Zdá se, že teorie biografie nereflktuje teze výše jmenovaných autorek a autorů a automaticky pracuje s moderní časovostí.

Při zpětném pohledu bylo právě propojení pole „teorie biografie“ s kategoriemi moderního myšlení příčinou mých úniků a návratů k práci s tímto pojmem. Na jedné straně se tato diskuse dotýká klíčových otázek humanitních věd. Kdo je subjektem dějin? Kde jsou hranice poznání minulosti? Proč se zajímáme o lidi, kteří dnes již nežijí? Teorie biografie jako synekdocha pro diskuse, které tvoří oborovou identitu historické vědy, je přitažlivá představa, která má své opodstatnění a závažnost zvláště v situaci, kdy ucelená reflexe životopisného psaní o minulosti chybí. Přijmeme-li jako východisko perspektivu, že každý odborný zájem

---

¹³³ Reinhart KOSELLECK, *Dějiny pojmů a pojmy dějin*, *Studia Philosophica* 58, 2011, č. 2, s. 29–43.
Francois HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, *Slovo a smysl* 27, 2017, s. 238–250.

Aleida ASSMANN, *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*, Praha 2018.

¹³⁴ B. LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní*, s. 90–95.

¹³⁵ Francois HARTOG, *Vzestup prezentismu*, in: Eva SKOPALOVÁ — Václav JANOŠČÍK (eds.), *Návrat do budoucnosti*, Praha 2019, s. 6–82.

¹³⁶ Alexander KRATOCHVIL (ed.), *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*, Praha 2015. Aleida ASSMANNOVÁ, *Prostory vzpomínání*, Praha 2018.

má mít svoji ucelenou teoretickou reflexi, je nesporné, že historické biografie toto zázemí alespoň v českém prostředí stále postrádají.

Na druhou stranu ovšem stejný vztah vedl i k opačné reakci. Důvodem byla neřešitelnost těchto otázek a také zakotvení velké části biografické produkce mimo rámec stávající teoretické debaty. Neřešitelnost v tom smyslu, že většina textů, kterými jsem se zabýval, hledala nějaké východisko mezi radikálními pojetími individualismu a kolektivismu, případně krajními přístupy k realismu a jazykovému konstruktivismu. Žádný ovšem nenabídl odpověď na otázku, v čem je biografie v rámci žánrů historické vědy specifická. Vždyť tyto obecné otázky se týkají i tematicky zaměřených monografií nebo studií. Navíc odpovědi nabízející nějaký typ zprostředkování mezi krajními epistemologickými a sociálně-teoretickými pozicemi se obvykle vracely tam, odkud vyšly – ke konstatování, že biografie je žánr na pomezí vědy a literatury a že dokáže pojit obecné s konkrétním, individuální se společenským, historií s fikcí, aniž by ovšem daly návod či kritéria, jak takový životopis napsat či rozpoznat.

Texty v rámci biograficko-teoretické debaty se také příliš často nezakládaly na příliš velké znalosti životopisné produkce. V souladu se snahou o odbornost se také nejčastěji věnují „vysoké“ kultuře. Citují Virginii Woolfovou, analyzují životopisy významných osobností nebo kanonická díla. Většinová produkce tak sice teoretikům a teoretickým biografie slouží jako potvrzení zájmu o žánr biografie, ale zároveň zůstává mimo jejich zájem. Podobně opomíjeným polem je výzkum recepce životopisných děl ze strany čtenářů.

Ambivalentní zkušenost s polem „teorie biografie“ je nakonec také důvodem, proč se jí věnovat i nadále. Představuje pro životopisné psaní sepětí s moderními kategoriemi myšlení spíše břímě, nebo dědictví? Nebo přesněji řečeno: v jakých případech představuje břímě, a v jakých dědictví? Referenčním rámcem této práce je kromě odborné historiografie také „teorie biografie.“ Podmínkou ovšem je, že se nejdříve pokusím o analytický vhled do současné biografické produkce. Je také současná produkce pevně spojena s moderními myšlenkovými souřadnicemi? Teprve ve světle jeho závěrů se pokusím navázat na otázky, které vyvstaly v této kapitole.

3 Biografie v současné historické kultuře

*„Přál jsem si vklouznout nenápadně do projevu, který zde dnes mám pronést, stejně jako do těch projevů, jež na mne čekají a které budu možná po léta pronášet. Raději však než se ujmout slova bych si přál být jím zahalen a nesen za jakýkoliv možný začátek. Přál bych si pozorovat, jak v okamžiku, kdy mluvím, mě už dlouho předchází nějaký bezejmenný hlas: stačilo by, abych navázal, abych pokračoval ve větě, abych se vložil, aniž by si to kdo příliš uvědomil, do pomlk toho hlasu, jenž jako by mi tím dával znamení, že je sám chvíli na vahách.“*¹³⁷

Sebereflexivně a nápaditě zahájil svoji nástupní přednášku na College de France Michel Foucault, když tematizoval křehký a dynamický moment vstupu do diskursu, počátku promluvy. Mně nyní nepůjde ani o regulace diskursu, kterými se zabývá Foucaultova přednáška, ani o můj vlastní vstup do tématu. Ten jsem již učinil reflexí pole teorie biografie. Abychom však mohli pokračovat v práci, je třeba se podívat na biografický diskurs. Tedy na diskurs, do kterého se zapojují autoři, vydavatelé a čtenáři životopisů.

Hlavní otázkou této části disertační práce je role biografie v současné historické kultuře. Cílem je zjistit, „co je historická biografie dnes“ a jakou roli hraje v procesech, kterými se česká společnost vztahuje k minulosti. Od této části mého zkoumání si slibuji, že nejdříve vnese světlo do toho, co je předmětem „teorie biografie“, a v následujícím kroku z něj vyplynou podněty pro teoretické promyšlení biografické formy směrem k možné inovaci.

Zatímco v předchozí kapitole jsem se věnoval teoretickým textům o historických životopisech, tato část představuje v rámci mé práce pohled do aktuální životopisné produkce. Důvodem pro tento krok je potřeba zjistit, co vlastně znamená, pokud dnes mluvíme o „historické biografii“. Teprve v návaznosti na zjištění z „terénu“ životopisného psaní bude možné vystavět vlastní teoretickou koncepci.

Otázky a struktura tohoto textu ovšem také navazují na závěry z předchozí části práce. Zhodnocení dosavadních diskusí z oblasti teorie biografie v perspektivě Latourových pojmů ukázalo na jejich sepětí s moderními kategoriemi myšlení. Podle Latoura jsou však tyto kategorie reduktivní ve vztahu k široké škále zkoumaných skutečností, protože soustřeďují pozornost na přiřazování zkoumaných objektů k předem daným kategoriím. Tato kapitola je

---

¹³⁷ Michel FOUCAULT, *Diskurs, autor, genealogie*, Praha 1994, s. 7.

také pokusem o takový výzkum, který dokáže popsat komplexnost současné produkce historických biografii tím, že bude v nejlepší slova smyslu empirický – tedy že se mu do sebe podaří zahrnout co nejširší škálu přístupů k historickým životopisům.

Posledním cílem této kapitoly je ukázat na možné přístupy k analýze historických biografii. Většinový přístup k výzkumu historických biografii je zaměřen na srovnávání životopisů jedné osoby, komparaci a analýzu životopisů jedné sociální či profesní skupiny (biografie vědců, umělců, prezidentů atp.) či na rozbor struktury textu jedné biografie.¹³⁸ Na následujících stranách se pokusím nabídnout přístup zaměřený nikoliv na samotné životopisné texty, ale na texty, které je obklopují a komentují.

S východisky, která jsem pojmenoval v minulé kapitole, se ovšem nelze jednoduše pustit do popisu současné produkce historických biografii. Pojmy, které by se k tomu nabízely, již totiž v sobě obsahují principy purifikace. Ať již bychom zvolili jako kritérium odbornost (biografie vědecké, popularizační, fikční), obor (historiografické, mikrohistorické, antropologické, literárněvědné), koncept (sociálně deterministické, individualistické, postmoderní) nebo vztah k času (lineární, fragmentární či retrospektivní), vždy bychom se rovnou dopouštěli purifikace.

Je velmi pravděpodobné, že mezi jednotlivými kategoriemi by stále zůstávala řada biografii, které by nebylo možné nikam zařadit nebo by muselo dojít k výraznému omezení zkoumaného vzorku. Výsledkem by byla složitá taxonomie s mnoha kategoriemi a podkategoriemi, která by byla sice možná přesná, ale nepřenositelná mimo konkrétní vzorek, natož pak inspirativní pro tvorbu nových biografii. Navíc většina těchto kategorií upřednostňuje rétorický či institucionální (oborový) rozměr psaní biografii a pomíjí jeho identitotvornou a obecně společenskou roli.¹³⁹

Pro to, abychom zjistili odpověď na otázku „co je to historická biografie“, je nutné pokusit se o analýzu biografického diskursu. Právě diskurs – vraťme se k Foucaultovi – konstituuje významy pojmu biografie, definuje rámce, ve kterých mohou vznikat, a omezení pro jejich produkci. Budou mě tedy zajímat pravidelnosti ve výpovědích o historických životopisech a to, k jakým konceptuálním zdrojům se odkazují.

Tyto výpovědi často vznikají v souvislosti se spory o konkrétní životopisy, kdy do diskusí vstupují publicisté, akademici i široká čtenářská veřejnost se svými představami o

---

¹³⁸ Kromě již citovaných publikací v předchozí kapitole může jako příklad posloužit publikace věnovaná životopisům vědců. Srov. Thomas SÖDERQVIST (ed.), *The History and Poetics of Scientific Biography*, London, New York 2007.

¹³⁹ Srov. A. ASSMANN, *Prostory vzpomínání*, s. 162. Důraz na společenskou roli minulosti je také součástí pojmu historická kultura.

tom, „co je to biografie“. Velká část biografické produkce ovšem vzniká, aniž by se stala předmětem sporu či zásadní revize. Zároveň i kolem těchto životopisů existuje řada paratextů, které je komentují, kontextualizují či hodnotí. Ne vždy jde o skutečnou diskusi, ve které by na sebe jednotlivé texty přímo reagovaly, jejich hodnota pro následující výzkum však spočívá v jejich pravidelnosti a ve svázání s dlouhodobějším záměrem konkrétní instituce.

Možné východisko, jak do analýzy biografického diskursu zahrnout obě tyto jeho polohy, nabízí opět Bruno Latour, když popisuje dva stavy, ve kterých se může (biografický) diskurs nacházet. Prvním z nich je „chladné“ stadium klidu, které se vyznačuje pravidelností a stálostí. V těchto momentech by se zkoumaný objekt měl podle Latourova schématu nacházet blíže k „očišťeným“ konceptům.¹⁴⁰ Druhým stavem je „horká“ fáze vývoje, kdy se vztahy, které biografii (ať už v jakékoliv konkrétní podobě) spoluutvářejí, zmnožují a akcelerují. Rozlišování „chladného“ a „horkého“ stavu umožňuje rozprostřít empirické zkoumání tak, aby pokrylo oba stavy.

Chladný stav diskursu v mém korpusu textů reprezentují biografické edice. Horký pak publikace, které sice vyšly mimo edice, ale jejich relevance je založena na diskusi, kterou vzbudily. Tato část disertační práce se tak bude dělit na tři kapitoly. V první se budu věnovat chladnému stavu biografického diskursu prostřednictvím zkoumání knižních edic historických biografii. V druhé zaměřím svou pozornost na životopisy, které se staly v posledních deseti letech předmětem kontroverze či byly intenzivně diskutovány odbornou i širokou veřejností. Třetí kapitolu bude tvořit historický exkurz zaměřený na edici Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, jež začala vycházet v 60. letech 20. století. Na závěr se pokusím o propojení poznatků z předchozích kapitol a o odpověď na otázku o identitě biografie v současné historické kultuře.

Slovo „současný“ vymezují roky 2009 až 2019. Rok 2009 je rokem vydání Štaifovy biografie Františka Palackého, která představuje důležitý moment v odborné diskusi o historických biografii (viz níže).¹⁴¹ V tomto roce také vzniklo heslo „Biografie“ na české mutaci internetové encyklopedie Wikipedie. Dala by se jistě nalézt řada jiných momentů, protože diskuse o biografické formě se v historické vědě periodicky opakují, ovšem mně jde především o současný stav biografického diskursu. Důvodem je, že tato analýza nemá být samoúčelná, ale má sloužit jako podklad pro uvažování o teoretickém uchopení historických biografii. Jde mi tedy v celku práce o teorii biografie pro současnost, a nikoliv o historii

---

¹⁴⁰ B. LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní*, s. 176.

¹⁴¹ Jiří ŠTAIF, *František Palacký: život, dílo, mýtus*, Praha 2009.

žánru, jakkoliv se na ni také odvolám tam, kde to je třeba pro porozumění popisovaným fenoménům.

Diskurs, který budu zkoumat, má mnoho rovin a zahrnuje rozmanité diskursivní praktiky. Obsahuje akademickou produkci, recenze v masových médiích, oficiální texty vydavatelů, které chtějí knihy představit čtenářům-zákazníkům, uživatelské reflexe čtenářů na internetu a mnohé další. Odpovědi na otázky související s rolí biografie v současné historické kultuře budu hledat ve vymezeném korpusu textů. Vzhledem k množství biografické produkce je zřejmé, že není možné ani účelné se zabývat všemi vydanými biografiemi. Výběr textů se řídí následujícími pravidly.

Nejpodstatnějším rysem mé analýzy je, že nebudu zkoumat samotné biografie, ale výpovědi „o biografii“. To konkrétně znamená výzkum paratextů, které se váží k jednotlivým titulům: anotací, edičních plánů, výročních zpráv nakladatelství či webových stránek, recenzí, diskusí na čtenářských webech či udílení literárních a vědeckých ocenění. Jestliže je totiž hlavní otázkou „role biografie v historické kultuře“, pak odpovědi nalezneme spíše v textech, které historické biografie obklopují, než uvnitř samotných biografických textů. Jinými slovy: kritéria, která jsou na životopisné texty uplatňována, mapují induktivním způsobem v biografickém diskursu namísto toho, abych je stanovil autoritativně či převzal z konkrétního konceptu biografie a poté vyhledával jejich výskyty v konkrétních životopisných textech.

Specifickým paratextem, který do své analýzy zapojuji, jsou profily knih na čtenářských webech.¹⁴² Tyto weby, jako například Databazeknih.cz, Česká bibliografická databáze či Goodreads.com, nabízejí procentní hodnocení knih, ale především čtenářské „recenze“ či „komentáře“.¹⁴³ Přestože každý portál má svá specifika, zde je pro mě důležité sledovat právě čtenářská hodnocení: jejich četnost a opakující se figury, trendy či konflikty v obsahu hodnocení.

Profily knih na internetu nepovažuji za přístup k empirickému čtenáři. V tomto ohledu sdílím skepsi literární teorie o nemožnosti tohoto čtenáře věrohodně rekonstruovat.¹⁴⁴ Na

---

¹⁴² Rostoucímu významu čtenářských komunit se věnuje ve své knize např. Jerome de Groot. Srov. Jerome DE GROOT, *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*, London 2009, s. 46–48.

¹⁴³ U jednotlivých citací ze čtenářských webů pro přehlednost uvádím jen zkratku konkrétního webu, identifikaci titulu a uživatele a datum přidání hodnocení. Československá bibliografická databáze je uváděna pod zkratkou „CBDB“, Databáze knih jako „DTBK“ a Goodreads jako „GR“. Václav SIXTA, *Datový soubor - Biografie v současné historické kultuře*, dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/352832455_Datovy_soubor_biografie_v_soucasne_historicke_kulture_final.

¹⁴⁴ Tomáš KUBÍČEK – Jiří HRABAL – Petr A. BÍLEK, *Naratologie: strukturální analýza vyprávění*, Praha 2013, s. 167–224. Umberto ECO, *Intentio lectoris: stav umění*, in: Umberto ECO, *Meze interpretace*, Praha

druhou stranu, profily knih na čtenářských webech jsou součástí biografického diskursu, kterou nelze opominout, protože do hry spolu s nimi vstupují hodnocení neodborné veřejnosti, vytvářejí se vztahy k jiným dílům a stabilizují se okruhy témat, které jsou součástí „hodnocení knihy“.

Biografický diskurs chápu jako souhrn diskursivních praktik, které se podílejí na stanovování toho, „co je to biografie“, případně co je „špatná“ či „dobrá“ biografie a proč má či nemá smysl ji psát a vydávat. Všechny výše popsané aspekty mé analýzy se koncentrují do ústředního pojmu „pojetí biografie“. Tento pojem označuje v následujících kapitolách způsoby, účely a motivace, jimiž jsou v současném českém biografickém diskursu propojovány kategorie minulosti, současnosti, budoucnosti a identity. Pojetí biografie zahrnují jak akademickou debatu, tak publicistiku a další projevy veřejné diskuse o tom, jakou úlohu hrají či mají hrát biografie ve vztahu k minulosti.

Významově blízkými termíny k pojmu pojetí jsou „očekávání (od biografie)“ a „koncept (biografie)“. Nevyužívám zde ani jeden z nich, protože oba odkazují ke konkrétním omezeným rámcům, a jsou proto nevhodné jako syntetické pojmy, které mají zachytit komplexnost biografického diskursu. Termín „očekávání“ se nejtěsněji asociuje s pojmem „čtenářské očekávání“, který podle common sense pojmenovává soubor představ o literatuře, které lze předpokládat u jejích čtenářů a se kterým může autor pracovat, aby vyvolal ve čtenáři požadovanou reakci.

Z literárněvědných pojmů je „pojetí“ nejbližší termín Hanse Roberta Jausse „horizont očekávání“, se kterým si německý autor spojuje nové pojetí dějin literatury.¹⁴⁵ Jak pojetí, tak horizont očekávání jsou pojmy, které si kladou za cíl zkoumat texty i mimo kánon či nově nahlížet důvody jejich zařazení do kánonu. Důležitá je také ochota vidět mnohost kontinuit a zlomů ve vývoji zkoumaných textů a zaměření na účinek literatury. S tím také souvisí společné zaměření obou přístupů na společenskotvornou funkci literatury či v našem případě historických biografii. Na druhou stranu horizont očekávání příliš těsně spojen s výzkumy recepce konkrétních děl, což ho vzdaluje od mého přístupu.

Termín „koncept“ příliš silně odkazuje na akademické psaní, tedy na reflektované a záměrné užívání konkrétního teoretického konceptu při psaní biografie. V tomto ohledu je tedy také příliš úzký, ovšem budu ho používat tam, kde budu popisovat akademické diskuse o

---

2004, s. 52–72. Miroslav ČERVENKA – Ivana FÜHRMANN VÍZDALOVÁ – Miloš SEDMIDUBSKÝ (eds.), *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*, Brno 2001.

¹⁴⁵ Hans R. JAUSS, *Dějiny literatury jako výzva literární vědě*, in: Miroslav ČERVENKA – Ivana FÜHRMANN VÍZDALOVÁ – Miloš SEDMIDUBSKÝ (eds.), *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*, Brno 2001, s. 7–38.

historických životopisech. Pojem „pojetí“, jak jsem ho popsal výše, naopak umožňuje popsat způsoby, „jakými se mluví o biografii“, aniž by předpokládal pevné institucionální rámce či hierarchie.

Aby bylo možné identifikovat různá pojetí historického životopisu, budu oběma korpusům pramenů klást následující podpůrné otázky. Odpovědi na ně nepředstavují samotný cíl analýzy, ale jejich výběr vychází ze snahy co nejlépe odkrýt a popsat jednotlivá pojetí biografie a zároveň je vztáhnout k běžným rámcům výzkumu historických životopisů a kulturní paměti.

Zaměřím se na to, jakými způsoby se nakládá s žánrovými pravidly. Zda jsou v jazyce biografického diskursu spíše upevňována, či naopak dochází k jejich překračování. Respektuje vydavatelská a recepční praxe definice biografického žánru, které bychom našli v normativních textech literární vědy?¹⁴⁶ Další můj zájem bude směřovat ke struktuře protagonistů: jak jsou zastoupeny různé sociální skupiny ve vybraných textech a jaké důsledky to má pro celkovou povahu diskuse. Otázka zastoupení různých typů protagonistů je široce reflektována v odborné literatuře, ve které jsou obvykle jednotlivé akademické přístupy spojovány se zájmem o konkrétní typy aktérů.¹⁴⁷ Bude tedy zajímavé sledovat tento aspekt historických biografii i mimo akademickou produkci.

S tím souvisí i otázka vztahu k velkým vyprávěním. Lze v biografickém diskursu vystopovat vztah k velkým historickým vyprávěním, jako jsou národní dějiny, moderní vize pokroku či projekty emancipačních hnutí? Jean-Francois Lyotard charakterizuje metanarativ jako totalizující vyprávění, jež dává význam dílčím příběhům.¹⁴⁸ Lze biografie chápat jako ony „dílčí příběhy“ zasazované do konkrétních metanarativů?

Na to navazuje poslední okruh tázání a tím je temporalita – vztah k času. Nabízí konkrétní texty o biografii představu o moderní a na budoucnost orientované časovosti, nostalgický obraz minulosti, nebo je jejich rámcem zkušenost s tragédiemi dějin 20. století? Jako základní rámeček, ke kterému se budu vztahovat, mi poslouží klasický text paměťových studií *Prostory vzpomínání* Aleidy Assmannové, která v něm mimo jiné vymezuje několik „funkcí paměti“ a popisuje jejich vývoj.¹⁴⁹ K nim budu vztahovat různé přístupy k psaní

---

¹⁴⁶ Libor PAVERA – František VŠETIČKA, *Lexikon literárních pojmů*, Olomouc 2002, s. 51; Dagmar MOCNÁ a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha 2004, s. 62–67; Dušan KARPATSKÝ, *Labyrint literatury*, Praha 2008, s. 534–535.

¹⁴⁷ B. CAINE, *Biography and History*, s. 27–46.

¹⁴⁸ Jean-François LYOTARD, *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*, Praha 1993, s. 97–77.

¹⁴⁹ A. ASSMANN, *Prostory vzpomínání*, Praha 2018.

historických biografii. Také budu čerpat z konceptu „režimů dějinnosti“ Françoise Hartoga a z jeho teze o nástupu prezentismu v uplynulých desetiletích.¹⁵⁰

Vzhledem k odlišnosti chladného a horkého stavu současného biografického diskursu a k rozdílnostem mezi oběma korpusy budou tyto otázky v každé kapitole upřesněny tak, aby odpovídaly charakteru zkoumaných textů. V závěrečné kapitole této části disertační práce se pak pokusím nabídnout syntézu a odpovědět na otázku „Co je historická biografie dnes?“ Zároveň se poznatky z výzkumu biografických edic i diskusí pokusím vztáhnout k závěrům první kapitoly.

3.1 Biografické edice

Když jsem se ve svém výzkumu zabýval edicí Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, která vycházela mezi lety 1961 a 1991, ukázalo se, že tento přístup může dobře sloužit k popisu role, kterou má biografie ve společnosti. Zejména díky tomu, že výzkumné pole přesahuje rámec jednotlivých textů a umožňuje zahrnout širší produkční a společenské vztahy. Výstupy tohoto výzkumu jsou součástí této práce jako historický exkurz níže.

Podobný výzkum provedla na materiálu sovětské edice Planoucí revolucionáři (Plamennyje revoljucionery) historička literatury Polly Jones.¹⁵¹ Edice existovala mezi lety 1964 a 1991 a i v jejím případě bylo možné zaznamenat diskuse o její úloze při vzdělávání veřejnosti, ideologickém působení a možnostech životopisné formy pro tyto cíle. Na rozdíl od československé edice v té sovětské publikovalo pod svým jménem i několik disidentů, nejznámějším z nich byl Bulat Okudžava se svou knihou Chuť svobody (Glotok svobody).

Na případech Adama Mickiewicze a Johanna Wolfganga Goetheho upozornila v komparativní perspektivě na proměny přístupů k životopisu v historické kultuře státního socialismu také polská historička Anna Artwińska, když komplexně popsala proměny dobových interpretací životů a děl obou spisovatelů v poválečném východním Německu a Polsku.¹⁵² I zde byl základem výzkumu přesun pozornosti k širším společenským rámcům a delším časovým horizontům, ve kterých se životopisné psaní odehrává.

Paralely mezi výsledky těchto výzkumů ukazují kromě dynamiky politik paměti socialistických států zejména na smysluplnost výzkumu edičních počínů na poli historické biografie. Zaměření výzkumu na ideologické či politické zájmy spojené s vydáváním

---

¹⁵⁰ Françoise HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, Slovo a smysl 27, 2017, s. 238–250.

Nelze opominout, že Hartogovo pojmosloví významně čerpá z pojmů Reinharta Kosellecka.

¹⁵¹ Polly JONES, *The Fire Burns On? The Fiery Revolutionaries Biographical Series and the Rethinking of Propaganda in the Early Brezhnev Era*, Slavic Review 74, 2015, č. 1, s. 32–56.

¹⁵² Anna ARTWIŃSKA, *Poeta w służbie polityki: o Mickiewiczu w PRL i Goethem w NRD*, Poznań 2009.

životopisné literatury či na vyjednávání o jednotlivých titulech mohou přispět k lepšímu porozumění tomu, jak se utváří obsah pojmu biografie.

Následující pohled do současných životopisných edic je v několika ohledech odlišný od výše popsaných výzkumů. Zejména v tom, že se zaměřují přímo na významy spojené se samotnou životopisnou formou. Vycházím z předpokladu, že s každou biografickou edicí bude spojeno implicitně či explicitně formulované pojetí biografie.¹⁵³ A právě o tato pojetí mi zde půjde. Naopak slabší důraz kladu na institucionální a personální rovinu vydávání životopisů, protože by mě příliš odváděly od cíle této kapitoly.

Pro sondu do biografických edic jsem vybíral pouze vědomé nakladatelské počiny, které samy sebe chápou jakožto biografické edice se zaměřením na historii. Nebral jsem tedy v potaz například kategorie v internetových obchodech a jiné způsoby třídění knižní produkce, případně edice tematicky jinak zaměřené (například literárněvědné či uměleckohistorické). Při výběru jsem zohlednil velikost nakladatelského domu tak, aby byla zastoupena nakladatelství menší i větší stejně jako nakladatelství soukromá i nakladatelství státních institucí. V této části textu se budu postupně věnovat jednotlivým edicím, abych docílil popisu pojetí biografie, které přinášejí.

Zdroje, které mohu využít pro svou analýzu, jsou v tomto případě omezeny jen na veřejně dostupné texty. Budu čerpat z paratextů k jednotlivým titulům, webových prezentací edic, výročních zpráv a edičních plánů, které edice charakterizují. Texty z produkce nakladatelství doplním o pohledy do uživatelských reflexí ze čtenářských webů. Většina zkoumaných edic sdílí také jednotné rozvržení obálky, které se pak variuje na míru jednotlivým titulům. Proto bude součástí analýzy taktéž vizuální stránka jednotlivých edic.

Rámcem pro tázání ke každé jednotlivé edici bude otázka po pojetí biografie, které do biografického diskursu daná edice přináší. K přesnějšímu vymezení jednotlivých pojetí mi poslouží již výše naznačené dílčí otázky. Zaprvé se zaměřím na strukturu protagonistů, na které se edice soustředí. Profil vydaných životopisů může jednoduchým způsobem ukázat, s jakou představou o historickém významu protagonistů edice pracuje.

Druhým okruhem mého zájmu bude vztah k velkým historickým vyprávěním. Ten je možné do velké míry určit i z výběru protagonistů. Analýzu lze ovšem obohatit ještě o rozbor paratextů. Jaké klíčové pojmy jsou v paratextech užívány v souvislosti s minulostí? Jak

---

¹⁵³ Výzkumu biografických edic jsem se věnoval již ve svém textu v časopise *Dějiny - Teorie - Kritika*. Některé části z něj zde přejímám, jiné jsem upravil na základě rozšířené empirické základny a dílčích posunů ve způsobu kladení otázek. Srov. Václav SIXTA, *Žánr biografie a proměna chápání dějinnosti*, *Dějiny - Teorie - Kritika*, 2/2008, s. 256–274.

legitimizují výběr protagonistů a způsob jejich zpracování? Zajímat mě budou zejména ty prvky, které se budou opakovat napříč jednotlivými tituly. V neposlední řadě se na edice budu dívat optikou jejich práce s žánrovými pravidly. Zaměřím se tedy na to, zda v edici vychází pouze biografie a zda je žánrová identita vyjádřena či komentována v textech, které edici obklopují.

3. 1. 1 Academia – Paměť

Reprezentantem veřejné instituce je nakladatelství Akademie věd České republiky Academia, které se v roce 2016 řadilo s počtem sto patnáct vydaných titulů na 18. místo mezi českými vydavateli.¹⁵⁴ Třetí nejpočetnější edicí nakladatelství Academia je se sto deseti vydanými tituly edice Paměť. Početnější jsou pouze edice Historie (133 titulů) následovaná Vědou kolem nás (111 titulů).¹⁵⁵ Edice Paměť vznikla v roce 2007 a prvním titulem v ní vydaným byly paměti Otty Wichterleho.¹⁵⁶ V této edici vycházejí memoáry doplněné deníky, korespondencemi a biografiemi. O úspěšnosti edice Paměť svědčí nejen množství vydávaných titulů, ale také to, že řada titulů dosáhla na několik dotisků. Partnerem edice je aukční Galerie Kodl.¹⁵⁷

Z hlediska kritérií výběru pro zařazení do výzkumu biografických edic se edice Paměť jeví být spíše na okraji, protože v ní převažují memoáry a autobiografie. Do poloviny roku 2019 v edici o sto titulech vyšlo sedmnáct biografii, přičemž v letech 2014 a 2015 šlo dokonce o převládající žánr. Tematicky se edice zaměřuje na několik typů protagonistů. První skupinu tvoří účastníci protinacistického odboje, druhou významní vědci humanitních i přírodních věd, třetí umělci různého zaměření, čtvrtou skupinou jsou pak oběti holokaustu a totalitních režimů. Do kategorie „ostatní“ bychom mohli zařadit několik osobností ze starší doby (Jan Theobald Held, John Dee), manažera Ivana Kratochvíla nebo několik memoárů z oblasti žurnalistiky (Karel Pacner, Karel Horký ad.). V edici vyšlo devatenáct knih zaměřených na ženské protagonistky. Ženy v edici nejčastěji reprezentují umění nebo oběti represí, naopak mezi vědci jsou znatelně podreprezentovány.

Podle anotace edice na webu nakladatelství vydané memoárové texty českých vědců a dalších osobností „dobře charakterizují pohnutou dobu 20. století“.¹⁵⁸ Tato věta je citací z

---

¹⁵⁴ Marcela TUREČKOVÁ (ed.), *Zpráva o českém knižním trhu 2016/2017*, Praha 2017, s. 11.

¹⁵⁵ <http://www.academia.cz/edice> (11. 5. 2021). Dlouhou dobu byla edice Paměť nejpočetnější edicí. Na třetí místo se dostala až v roce 2020.

¹⁵⁶ Otto WICHTERLE, *Vzpomínky*, Praha 2007. Srov. kompletní bibliografie do roku 2015: ACADEMIA, *Academia 1966–2016: výroční sborník s kompletní bibliografií*, Praha 2016.

¹⁵⁷ <https://www.galeriekodl.cz/academia.html> (11. 5. 2021)

¹⁵⁸ Srov. <http://www.academia.cz/edice> (11. 5. 2021).

delšího textu historika Antonína Kostlána, který doprovázel prezentaci edice v edičních plánech v letech 2010 a 2011.¹⁵⁹ Kostlánův text představuje paměť jako rozporuplný fenomén na dvou základních osách: ne/spolehlivosti a ne/milosrdnosti: paměť je zároveň milosrdná i nemilosrdná, spolehlivá i nespolehlivá. Krátký text ukazuje paměť jakožto společné dědictví, jehož hodnota spočívá v rozmanitosti perspektiv, ze kterých jsou dějiny nahlíženy (vědci, umělci, vězni, muži a ženy). Toto pojetí paměti je maximálně inkluzivní na úrovni žánrů a rétorických strategií jednotlivých autorů či autorek a explicitně identitotvorné: „Jejich knihy je dobré číst, protože jejich paměť je i naší pamětí.“¹⁶⁰

Vizuální identitu edice tvoří ustálená kombinace fotografie a boxu se jmény autorů, názvem knihy a jménem edice. Tento box má vzhled ozdobné kartičky ze zažloutlého papíru připevněné samolepicími růžky na obálku. Vzhledem k jeho realistickému vzhledu se dá předpokládat, že současný grafický prvek má skutečnou předlohu, která po naskenování a odstranění původního textu slouží jako podklad pro základní údaje o knize. Nejde ovšem jen o nosič informací o autorech a protagonistovi textu, ale také o formát knihy: jako bychom v ruce drželi rodinné album či navštívenku dané osoby. Tento historizující motiv nejenže prozrazuje, že se jedná o knihu o minulosti, ale také naznačuje, že tato minulost je autentická, stačí otevřít knihu, abychom do ní mohli nahlédnout.¹⁶¹ To potvrzuje i varianta ve tvaru poštovní známky u edic korespondence.

Fotografie jsou z velké části portrétní, ovšem ani ty nejsou bezpříznakové. Pro interpretaci obálky je klíčový pohled dané osoby. Zatímco vojáci a politici často hledí přímo do objektivu pevným, odhodlaným pohledem (Hermann Diamanski, Pavel Knihař, Karel Vyčítal), umělci často svůj pohled upírají stranou či k zemi a naznačují tím citlivost, vnímavost či zpytavý pohled (Arthur Koestler, Paul Valéry, František Zavřel). Mezi umělci a vědci také často nechybí ironická grimasa (Vlasta Chramostová, György Konrád). V případě vědců se nejčastěji setkáváme s profesorskými portréty, jejichž zrak prozrazuje jasnost a soustředění na objekt zájmu (Otto Wichterle, František Graus, Vladimír Tardy) a někdy také významné společenské postavení (Václav Novotný).

Zadní strana obálky je vyhrazena anotaci knihy. Podíváme-li se na všech sedmnáct biografii, pak můžeme pojmenovat několik společných rysů. Prvním z nich je důraz na

---

¹⁵⁹ Ediční plán nakladatelství Academia 2010 (14 stran) a Ediční plán nakladatelství Academia 2011 (8 stran). Oba dostupné z <http://www.academia.cz/o-nas/edicni-plan> (11. 5. 2021).

¹⁶⁰ Srov. <http://www.academia.cz/o-nas/edicni-plan> (11. 5. 2021).

¹⁶¹ Německá historička Sabine Stach používá pojem „pastness“, který by bylo možné přeložit jako „minulostnost“. Ta se vyznačuje nelpěním na konkrétní periodizaci či velkém vyprávění. Jde spíše o atmosféru, efekt, zážitek.

vizuální zprostředkování. O biografích se píše, že „sleduje osud“, „přibližuje“, „vykresluje“, „umožňuje nahlédnout“ a další významově blízká slovesa. Druhým stabilním prvkem je odkaz na zdroje. Anotace uvádějí, ze kterých archivů autoři čerpali, a zdůrazňují úplnost či mnohost zdrojů, zejména zahraniční či rodinné archivy.

Větší rozdíly panují v tom, zda a jak anotace formulují vztah individuálního a kolektivního. Zvláště mezi biografiemi vědců můžeme nalézt řadu kariérních životopisů, které se soustředí na individuální výkony a vzestup dané osobnosti, aniž by byly zmiňovány jejich podmínky či omezení. To se týká především osobností vědy (Čeněk Strouhal, Luboš Perek, Václav Novotný či Jan Svoboda). Podobně často se lze setkat s pojetím, které zasazuje protagonistu do „minulého století zmítaného ideovými a politickými zvraty“ či „kontextu dramatických společenských změn“. Dějiny jsou zde neosobní, vrtkavé, tragické a plné dramatických zvrátů. Životy protagonistů jsou pak prostředkem, jak tyto dějiny „nahlédnout“. V několika případech se také objevuje dialektika „života“ a „kontextu“ (Emanuel Voska, František Zavřel). Termín kontext zde nemá přesné vymezení, je spíše signálem čtenáři, že se kniha bude zabývat také dobovými reáliemi.

Edice Paměť nejčastěji nabízí pojetí životopisu, které je koncentrovaně vyjádřeno v anotaci životopisu Hermanna Diamanského „Život Hermanna Diamanského v letech 1910 až 1976 je obrazem německých dějin 20. století.“ Život protagonisty má osvětlovat komplikované a tragické dějiny 20. století. Toto světlo ovšem není paprsek spravedlnosti, který by měl posuzovat či hodnotit vinu a nevinu protagonistů. Čtenář také není vyzván k tomu, aby si odnesl poučení pro vlastní život či kariéru. Účelem je připomínání a uchování paměti na daný lidský osud a prostřednictvím něj na tragické události 20. století.

Srovnáme-li biografický segment edice Paměť se zbytkem ediční řady, lze pozorovat několik disproporcí. Zaprvé žádná z biografí není věnována ženě a zadruhé mezi biografiemi chybí zpracování života obětí nacistického nebo stalinistického režimu. Všechny životopisy s výjimkou jediného jsou věnovány českým osobnostem, ovšem při pohledu na celek edice lze jasně vidět zaměření na region střední Evropy.

Naopak vizuální identita zůstává stejná. Nelze tedy na první pohled rozlišit mezi biografií, autobiografií a memoáry. Texty anotací obsahují podobné prvky: důraz na svědectví často zprostředkované zrakem: „dějiny odehrávající se před očima“ (Arthur Koestler, Jan David Novotný) či imperativ paměti, sloužící jako nutnost podat zprávu o krutosti totalitních režimů a tragických osudech jeho obětí. Na druhou stranu lze rozeznat určitá specifika. Paratexty memoárů obsahují více jazyka „svědectví“, zejména o konfrontaci s oběma

totalitními režimy, než paratexty k biografickým vědcům, které se zaměřují na popis kariér, přestože jejich životní data zasahují do období obou diktatur.

Pohled do čtenářských hodnocení nabízí vlnu do rytmu fungování těchto platform. Perspektivou ediční řady je patrné, že hodnocení nejsou rozmístěna rovnoměrně, ale koncentrují se kolem několika málo titulů. V případě edice Paměť jde o vzpomínky přeživších koncentračních táborů, zejména o tituly *Ve čtrnácti sám v Osvětimi* a *Byl jsem Mengeleho asistentem*. Na síti Goodreads, orientované na mezinárodní uživatele, si získaly vysoké hodnocení memoáry Arthura Koestlera. Každopádně nelze pozorovat spojitost mezi popularitou memoárů v odborné komunitě spojenou s jejich literární kvalitou a četností jejich hodnocení na čtenářských serverech. Například memoáry Sándora Máraie či Györgyho Konráda si nezískaly téměř žádnou pozornost, stejně jako paměti Vlasty Chramostové. Nerovnováha také figuruje na úrovni žánrů. Z biografíí zahrnutých do edice si pozornost více než tři uživatelů nezískala žádná. Zájem uživatelů se soustředí zejména na memoáry.

Pozornost se soustředí na téma holokaustu a příběhy přeživších koncentračních táborů. V komentářích uživatelky a uživatelé srovnávají hodnocené knihy s klasickými díly Prima Leviho, Elieho Wiesela a Viktora Frankla. Naprosto převažují kladná hodnocení, prostoupená sdíleným imperativem vzpomínání. Ilustrativní je komentář uživatelky s přezdívkou Dolema z 1. 3. 2017: „Vzpomínkové knížky o holocaustu se mi velmi těžko hodnotí, jelikož mám pocit, že mi nepřísluší jen tak "ohvězdičkovat" něčí paměti na tak šílenou a krutou dobu jako byla druhá světová válka a holocaust. Je to silný příběh, který by si měl každý přečíst, obzvláště v dnešní době. Pan profesor Radil popisuje jak své dětství před transportem, tak svůj pobyt v Osvětimi a návrat z ní a to takovým způsobem, který vás hodiny a hodiny udrží u čtení a těch 700 stránek přečtete, že ani nevíte jak. Zároveň si neustále uvědomujete, jaké máme štěstí, že žijeme v době, v jaké žijeme a jak je důležité neustále si holocaust připomínat a dělat vše proto, aby se taková doba nemohla nikdy opakovat. Za mě jedna z nejlepších knížek, co jsem na toto téma četla.“¹⁶²

Uživatelka zde vyslovuje náročnost tématu, i přesto je však podle ní nutné tyto knihy číst. Poslední věta pak dokládá soustavnější zájem o téma holokaustu. Ve srovnání s tištěnými paratexty je zjevné potvrzení základního étosu edice ze strany uživatelů. Přestože o velké části edice nelze z čtenářských hodnocení zjistit nic, neznamená to, že tyto knihy nejsou úspěšné. Řada nehodnocených knih se dočkala několika vydání nebo se vyprodala (např. deníky Sándora Máraie nebo *Volnomyšlenkář* Libuše Koubské).

---

¹⁶² CBDB, Tomáš RADIL, *Ve čtrnácti sám v Osvětimi*, Dolema, 1. 3. 2017.

Edice Paměť nakladatelství Academia nabízí pohled na tragické a dramatické dějiny 20. století skrze osobní příběh protagonisty či protagonistky. Imperativ paměti a jazyk vizuálního zprostředkování stírají na úrovni paratextů rozdíly mezi žánry biografie, autobiografie, memoárů či deníků. Tatáž perspektiva také umožňuje překračovat národní rámec paměti, a očitě svědectví tak funguje jako univerzální rámec pro utváření vztahu k minulosti. S odkazem na Françoise Hartoga lze říci, že edice Paměť je ukázkou toho, jak může žánr biografie fungovat v prezentistickém režimu dějinnosti, který se vyznačuje pohledem ze současnosti do minulosti, oslabením vizí budoucnosti a imperativem vzpomínání, jenž překračuje národní rámce dějin.¹⁶³

Přestože přísně vzato, především biografie vědců tvoří jakousi tradiční vrstvu spojenou s žánrem biografie (lineární popis života, důraz na úspěch, autonomie jednotlivce, absence žen), jsou součástí edice bez větších problémů. Toto stírání žánrových rozdílů umožňuje univerzalistické pojetí, které navrhuji nazývat „osobní svědectví“, jež za pomoci výše popsaných postupů klade důraz na univerzalistický dojem imerzivního, nezprostředkovaného „svědectví“ na úkor dodržování odlišností mezi žánry.¹⁶⁴

3. 1. 2 Vyšehrad – Velké postavy českých dějin

Příkladem menšího nakladatelství s dlouhou historií, které v současnosti vydává biografickou edici, je Vyšehrad.¹⁶⁵ Nakladatelství Vyšehrad koupila 15. března 2018 skupina Albatros media a.s., ovšem vydávání knih bude i nadále probíhat pod značkou Vyšehradu. Struktura edic nakladatelství Vyšehrad má z dvanácti „historických“ edic tři biografické – Osudy (3 tituly), Velké postavy českých dějin (27 titulů) a Velké postavy světových dějin (3 tituly). Zde se zaměřím jen na největší z nich. Edice Velké postavy českých dějin byla založena v roce 2002 a vycházejí v ní životopisy osobností převážně ze starších historických období doplněné několika postavami z 19. století a prvních desetiletí 20. století, například Miroslavem Tyršem, Františkem Palackým či Karlem Kramářem. Z dvaceti sedmi titulů jsou čtyři věnovány ženám.

---

¹⁶³ F. HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, Slovo a smysl 27, 2017, s. 238–250.

¹⁶⁴ Specifika a podoby, které na sebe může brát vyprávění z perspektivy očitého svědka ve světě fikční literatury, popisují literární vědci Robert Scholes a Robert Kellog. Robert SCHOLES – Robert KELLOG, *Povaha vyprávění*, Brno 2002, s. 235–276.

¹⁶⁵ JAN HALADA, *Encyklopedie českých nakladatelství 1949–2006*, Praha 2007, s. 363–364. Halada charakterizuje Vyšehrad jako malé nakladatelství, které má tradičně větší počet řad s menším počtem titulů. Nakladatelství Vyšehrad koupila 15. března 2018 skupina Albatros media a.s. Statisticky, ze kterých čerpám, jsou ale mladšího data, a tudíž tuto změnu na knižním trhu nereflktují. Ediční řadu Velké postavy českých dějin zahrnují pod značku Vyšehradu, i přes akvizici Albatros media bude její knižní produkce vycházet i nadále pod původním názvem. Zároveň většina pojednávaných publikací byla vydána před touto změnou.

Na rozdíl od nakladatelství Academia ediční plán nakladatelství Vyšehrad dodržuje žánrové hranice. Ve zmíněných edicích vycházejí pouze biografie. Memoárům, deníkům či rozhovorům jsou vyhrazeny jiné edice: *Osudy*, *Osobnosti* a *Rozhovory*.¹⁶⁶ Bude tedy zajímavé sledovat, jak se toto oddělení projeví na pojetí biografie v edici *Velké postavy českých dějin*.

Vizuální identitu edice určuje historizující typografie. Odkaz k historickým písmům se mění podle doby života protagonisty: jména středověkých vládců a světců připomínají rukopisné písmo, zatímco osobnosti z počátku 20. století mají jména napsaná fontem odpovídajícím tisku. Výrazné jméno je doplněno menším portrétem. Obrazová složka také respektuje dobovou medialitu, přičemž středověcí protagonisté jsou reprezentováni mincí, pečetí či erbem a nejmladší osobnosti jsou zobrazeny prostřednictvím portrétní fotografie. Barva obálky se pak pohybuje v odstínech sépiové, připomínající zažloutlý starý papír.

Při popisu edice se budeme muset z nedostatku jiných zdrojů opřít především o paratexty jednotlivých titulů.¹⁶⁷ V nich lze popsat několik opakujících se prvků. „Svatý Prokop, jeden z českých zemských patronů, je nepominutelnou postavou nejstarších českých dějin.“ Toto a podobná ujištění o významném místě dané osobnosti v českých dějinách patří ke stabilním prvkům popisu knihy.

Obvykle následuje část, kterou bychom mohli nazvat „zásluhy“ a jež vyzvedává příspěvek dané osobnosti k české kultuře, ekonomice či státnosti. Dobrým příkladem je text doprovázející životopis Karla Kramáře: „První předseda československé vlády, jeden z vůdčích představitelů českého politického života v době Rakouska, za 1. světové války i v prvorepublikovém období patří k osobnostem, jež v našich dějinách zanechaly hlubokou, avšak nejednoznačnou stopu.“ Metafora „stopy“, kterou lze zpětně posuzovat z perspektivy českých dějin, je nejen typickým příkladem paratextu v této edici, ale také synekdochou pro chápání vztahu biografie a národních dějin v rámci tohoto nakladatelského počínu. Biografie zde má sloužit k rozpoznání míry vkladu dané osoby do českých dějin.

Nejde zde ovšem jen o míru tohoto příspěvku k univerzu českých dějin, ale také o jeho zhodnocení či případně přehodnocení. Většina anotací zmiňuje osobu autora a jeho pozici (akademické pracoviště, odbornost). Životopisec zde není jen odborníkem, kterému lze věřit předkládaná fakta, nýbrž také soudcem, který klade na váhy zásluhy a prohřešky dané osobnosti: „Lenka Bobková, profesorka českých dějin na Karlově univerzitě v Praze, se

---

¹⁶⁶ Nakladatelství Vyšehrad, *Ediční plán pro jaro a léto 2019*.

¹⁶⁷ Popis edice není nejen na webových stránkách nakladatelství, ale ani v edičních plánech či výročních publikacích. Srov. VYŠEHRA, *70 let nakladatelství Vyšehrad 1934–2004*, Praha 2004.

pokouší o vyvážené hodnocení osoby a vlády Jana Lucemburského, světlých i stinných stránek tohoto významného českého panovníka.“

„Zákon“, podle kterého jsou protagonisté biografii souzeni, není nikde otevřeně formulován, nicméně v textech rámujičích edici Velké postavy českých dějin je přítomna řada pojmů vztahujících dějiny ke kolektivnímu „my“: „naše dějiny“, „naše minulost“, „dějiny naší vlasti“ apod. Ty odkazují k národnímu společenství, jehož rozvoj, vrcholící první republikou a Masarykovými ideály, je mírou možných „zásluh“. Vzhledem k tomuto univerzálnímu imperativu lze pak ve zkoumaných paratextech vyznačit několik figur.

Zaprvé „neznámá osobnost“ (např. Jaroslav Císař) je případ, kdy daná osobnost nebyla ještě do příběhu českých dějin zařazena, a tento „dluh“ je splácen prostřednictvím životopisu. Druhým případem je „přehodnocení“ (např. Jan Lucemburský, Josef Jungmann), kdy se hodnocení odehrává na ose hagiografie – dehonestace – rehabilitace. Poslední figurou je „konstatování významu“ (např. František Palacký), kdy je jednoduše předkládána velikost dané osobnosti, aniž by bylo třeba ji znovu posuzovat.

Čtenářská hodnocení knih z této edice přinášejí několik důležitých motivů. Jestliže jsem zmiňoval důraz na národní identitu, tak ve čtenářských hodnoceních se často opakují spojení jako „Přehled života a díla jednoho z největších (a možná stále nedostatečně oceňovaných) českých myslitelů světového významu“¹⁶⁸ či „život jedné z nejzajímavějších osob české národní historie“.¹⁶⁹ Zároveň lze mezi čtenářskými hodnoceními zaznamenat velký zájem o biografie žen, který kontrastuje s podprezentovaností ženských osobností v edici. Téma role žen v historii je uživateli otevřeně formulováno jako potřebné, atraktivní a spojené s otázkami emancipace žen: „Jak odlišná mohla být historie, kdyby už tehdy mohly vládnout ženy.“¹⁷⁰

V hodnoceních se opakují dvě základní distinkce: první je rozpor mezi „čtivostí“ a „odborností“. Autoři a autorky, kterým se daří spojovat obojí, jsou chváleni, a naopak knihy psané příliš odborným jazykem jsou oceněny hůře. Příkladem takové „příliš odborné“ knihy je životopis Františka Palackého z pera Jiřího Štaifa. Druhou distinkcí je rozdíl mezi zaměřením textu knihy na „osobnost“ a na „dobové události a reálie“. Uživatelé opakovaně kritizují autory za „odbočky“, „odbíhání od tématu“ nebo za to, že „se o osobnosti dozví příliš málo“. Od biografie se očekává, že bude především popisem života dané osobnosti,

¹⁶⁸ GR, Jaroslav BOUBÍN, *Petr Chelčický*, Jordan Tomeš, 27. 8. 2019.

¹⁶⁹ DTBK, Helena SOUKUPOVÁ, *Svatá Anežka Česká*, AllyKumari, 07. 9. 2017.

¹⁷⁰ DTBK, Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna*, R.E.M., 28. 4. 2018.

„odbočky“ k dobovému kontextu jsou vnímány jako slabina a někteří čtenáři přiznávají jejich přeskokování.

Pojetí biografie v edici Vyšehradu Velké postavy českých dějin dostojí svému názvu. Identita edice je spjata s historickým příběhem českého národa, jemuž jsou podřízeny příběhy dílčí – jednotlivé životy. Historici jsou pak v roli soudců, kteří hájí „zákon“ národního příběhu. Před pomyslným „tribunálem historie“ jsou posuzovány „zásluhy“ dané osobnosti, a tím i její místo v univerzu národních dějin. V tomto rámci se na čtenářských webech otevírá otázka zastoupení žen v dějinách. Ta ovšem neopouští národní rámec ani pojetí biografie jako „soudu“. Čas dějin je v tomto případě lineární a na budoucnost orientovaný. Biografie svědčí o rozvoji národního společenství a zároveň mohou být inspirací pro jeho další rozvoj.

Charakteristika edice Velké postavy českých dějin odpovídá pojmu „komplex soudce“, který ve své reflexi biografii Milana Hodži použil francouzský historik a slovakista Ettiene Boisserie. Termín označuje biografie motivované zhodnocením „historického odkazu“ dané osobnosti. Referenčním polem je zde historický kánon. Životopiscovým úkolem pak je přehodnotit místo osobnosti v kánonu, demystifikace ve jménu historické pravdy a apel na budoucí generace.¹⁷¹

Rámec takového uvažování tvoří osa hagiografie – dehonestace – rehabilitace, na kterou lze takto pojata díla umísťovat. Já zde tento pojem používám v širším pojetí, protože nejde jen o texty samotné, ale také o čtenářské i odborné recenze a další texty a obrazy, které kolem historické biografie mohou vzniknout. Jinými slovy, komplex soudce se může týkat i životopisu, který v tomto rámci není napsán, ale v konkrétní situaci je takto čten či využit.

Poznávacím znakem „soudcovského“ jazyka jsou motivy „prospěšnosti“, které spočívají ve vyjmenovávání činů, jimiž daná osobnost prospěla či uškodila „naší společnosti“. Hodnoty, kterými je daná osobnost poměřována, bývají málokdy přímo vyjádřeny a čtenář je odkázán na vlastní čtení mezi řádky, aby rozklíčoval autorovu pozici. Metafory spojené s komplexem soudce čerpají z jazyka soudu či zповědi. Mluví se o „prohřešcích“ či „poklescích“ a „hříšcích“ či naopak o „světlych chvílkách“, „zásluhách“, „dědictví“ či „odkazu“. Historik je pak tím, kdo obě pomyslné misky vah srovná a vynese soud či udělí rozhršení. Edice Velké postavy českých dějin může být považována za příklad tohoto pojetí historické biografie.

---

¹⁷¹ Ettiene BOISSERIE, *Historik a politológ zoči-voči životopisnému žánru: prípad Milan Hodža*, in: Bohumila FERENČUHOVÁ, *Biografia a historiografia: slovenský, český a francúzsky pohľad*, Bratislava 2012, s. 139.

3. 1. 3 Argo – Ecce Homo

Dalším nakladatelstvím s biografickou řadou je Argo. Nakladatelství, jež se pohybuje na 10. – 11. místě v pořadí knižní produkce českých nakladatelství, již od roku 1998 vydává edici Ecce Homo. Vydání řady knih v této edici bylo podpořeno granty Hlavního města Prahy. Edici zahájilo nakladatelství vydáním životopisu Františka Palackého z pera Jiřího Kořalky.¹⁷² V dalších letech zde vyšel například životopis Adolfa Hitlera od Iana Kershawa, Vladimira I. Lenina od Roberta Service nebo svatého Ludvíka z pera Jacquese Le Goffa. Mezi třiceti životopisy najdeme dva věnované ženám, z toho jeden z nich je kolektivní biografie tří žen z rodiny Náprstkovy. Protagonisty lze rozdělit do dvou kategorií: umělci a politici, přičemž mezi politiky najdeme několik osobností spjatých s nacistickým režimem, které tvoří specifickou tematickou linku (K. H. Frank, Konrád Henlein, Adolf Eichmann).

Po vizuální stránce dominuje této edici portrétní fotografie či obraz dané osobnosti doplněný svislými kapitálkami vyvedeným jménem v moderní jednoduché typografii. Obrazy se skládají jak z klasických portrétních fotografií z 19. století a 1. poloviny 20. století, tak z fotografií zachycujících celou postavu. Kromě životopisu Aloise Rašína z roku 1997 nemají biografie historizující vzhled. Moderní typografie a portrétní fotografie zdůrazňují význam, který má biografie nést pro současnost, spíše než dobovost či bezprostřednost.

Na webových stránkách edice Ecce Homo se píše: „Smyslem řady je představit českému čtenáři významné osobnosti českých a světových dějin prostřednictvím odborných, přitom však pro širokou veřejnost určených knih, jež svou úrovní obohacují naše historické povědomí.“ Právě v závěru tohoto stručného popisu, který ovšem zaujímá centrální pozici při prezentaci edice, je zakotven význam pro současnost. „Obohacení našeho historického povědomí“ lze chápat jako znalost, kterou můžeme uplatnit i v současnosti.

Tak lze interpretovat i strukturu anotací jednotlivých titulů. Ta obsahuje několik opakujících se motivů. „Poutavě napsaná a přitom fundovaná biografie tvůrce teorie relativity a patrně nejznámějšího vědce všech dob Alberta Einsteina“ – kombinace důrazu na odbornost a zároveň čtivost najdeme v u této ediční řady do té míry často, že to lze považovat za její konstitutivní rys. Nevyslovený předpoklad opozice mezi erudicí či „vědeckostí“ a srozumitelností je pravidelně popírán a autorita autorů se vždy rozvíjí buď odkazem na jejich působiště či dosavadní práci. K odbornému zakotvení řady Ecce Homo přispívá také synonymické používání termínů „biografie“ a „monografie“, přičemž druhý termín odkazuje k akademickému zakotvení textu.

---

¹⁷² Na webu nakladatelství v současnosti nenajdeme biografii Františka Palackého mezi tituly edice. Nicméně podle katalogu Národní knihovny i obálky knihy je tato biografie součástí této řady.

Přestože je většina titulů přímo označena jako biografie, téměř nikdy se toto označení nevyskytuje při popisu knihy samostatně. Jako by si autor či autorka anotace uvědomovali, že pouhý popis života není dostatečný, a vždy doplňují nějakou další hodnotu, která má čtenáři publikaci přiblížit. „Jeho práci je možné vnímat dvěma způsoby: jako podrobný anatomický popis Leninovy osobnosti a jako interpretačně otevřenou anamnézu ruské revoluce a počátků totalitní diktatury.“ Paratext k Leninově biografii zdůrazňuje vztah k obecným dějinám ruské revoluce. Podobně je strukturován i popis Kershawovy práce o Hitlerovi: „... metodou spojení biografického přístupu a studia dějin společnosti předkládá jak obraz Hitlerova nitra, tak společenských dějů, tolik osudových nejen pro Německo, ale i pro celý svět 20. století.“ Zde do hry kromě vnějších okolností vstupuje také introspekce do Hitlerova nitra.

Posledním důležitým motivem je vztah k aktuálnímu stavu bádání. Ten je formulován několika způsoby. Buď je hodnota textu založena na práci s dosud nevyužitými prameny (Hitler II. díl, Lenin), nestrannosti autora v případě kontroverzní osobnosti (Lenin, Antonín Švehla) nebo na zpracování životopisu osoby, která byla dosud opomíjena (Palacký, Ženy rodiny Náprstkovy). Na těchto místech se znovu ukazuje aktualizací aspekt rozumění pojmu „historické vědomí“ z rámcové anotace edice *Ecce Homo*. Konkrétní biografie vychází proto, že přináší současný stav poznání.

Čtenářská hodnocení knih z této edice kopírují některé vzorce, se kterými jsme se již setkali: důraz na „čtivost“ či nesoulad mezi pozicí knihy v oborovém kánonu a její oblibou mezi uživateli. Například Le Goffův Sv. Ludvík má na všech třech webech dohromady deset hodnocení. Vysokou hodnotu má mezi čtenáři edice *Ecce Homo* nestrannost autora, zejména u zahraničních bohemistů je jejich „pohled zvnějšku“ oceňován jako výhoda. Obecně lze říci, že charakteristickým rysem čtenářských hodnocení této edice je, že přebírají strukturu anotací. Dobrým příkladem je hodnocení prvního dílu životopisu A. Hitlera od uživatele Flexi z listopadu 2016: „Oceňuji čtivost, komplexní pojetí problematiky vzestupu A. Hitlera, plastické (soudím, že i objektivní) vylíčení jeho osobnosti. Lidé chtějí být klamáni. Hitler jim nabídl to, co chtěli slyšet. Jen málo bylo těch, kdo se nenechali zmást.“¹⁷³ Od „čtivosti“ po poučení pro přítomnost tato recenze přejímá strukturu paratextů edice, ve které kniha vyšla.

To, čím se liší edice *Ecce Homo* od předchozích knižních řad, je koncept dějin. Lze říci, že jde o edici politických životopisů. Osobnosti, které jsou popisovány, patří do kánonu západní kultury a jejich devizou je, že se zúčastnily konkrétních politických změn (revoluce, války, proměny vědy a kultury) nebo je i „utvářely“. Dějiny zde překračují národní rámec. To,

---

¹⁷³ DTBK, Flexi, *Hitler. (I. díl), 1889–1936: Hybris*, 17. 6. 2011.

co osobnosti spojuje, je jejich podíl na klíčových událostech evropských dějin od středověku do 2. poloviny 20. století. Edice navazuje na dlouhodobě stabilní angloamerický model vydávání životopisů jako formy osvěty tvořící pomyslný most mezi akademiky a veřejností.

Orientace v minulosti je spojena s orientací v současnosti prostřednictvím vydávání životopisů kanonických postav západního světa. V tomto ohledu je časový rámeček edice podobný Velkým postavám českých dějin, ovšem v transnacionálním a osvětově-kritickém rámci zaměřeném specificky na politické dějiny a přenos aktuálního poznání k širší veřejnosti. Coby souhrnný název pro toto pojetí volím „biografie jako vzdělání“. Důvodem je, že právě v osvětovém zaměření spočívá hlavní odlišnost této edice od ostatních zde zkoumaných nakladatelských projektů.

3. 1. 4 Grada Publishing – Za oponou Třetí říše

V mém výběru dosud chyběla edice, která by byla čistě komerčním projektem v tom smyslu, že vydávání knih není podporováno žádnými státními granty či soukromými donory. Tuto pozici reprezentuje řada nakladatelství Grada nazvaná Za oponou Třetí říše, která je podřazena edici Dějiny.¹⁷⁴ Řada se skládá z jedenácti titulů, z toho je sedm biografii významných představitelů nacistického státního a vojenského aparátu. Ty jsou doplněny dvěma autobiografiemi Ericha von Mansteina a velkoadmirála Raedera. Řadu doplňuje edice deníků Alberta Speera. I zde tedy dochází ke kombinaci literárních žánrů.

Vizuální identitu ediční řady tvoří rudé pozadí (opona), dominantní symbol hákového kříže a fotografie protagonisty. Fotografie jsou buď poprsí, celky nebo zachycují danou osobu sedící za stolem, což podtrhuje její významné postavení a rozhodovací pravomoci v aparátu Třetí říše. Nabízelo by se vysvětlení, že motiv stolu je spojen s psaním autobiografie či deníků, ale tento motiv se objevuje i u životopisů.

„Sondy do hloubky dění přicházejí s novým pohledem a rozkrývají nečekané poznatky o nejtemnějším úseku lidských dějin. (...) Cílem řady je prohloubit znalosti čtenářů o jednom z nejtragičtějších období světových dějin, a tím přispět k tomu, aby se takové zlo již nikdy neopakovalo. (...) V době, kdy se z obecného povědomí vytrácejí znalosti o historických souvislostech druhé světové války i kořenech totalitních režimů 20. století, je nesmírně důležité, aby měl čtenář k dispozici ideologicky nepodbarvené zdroje informací, které se nebojí připomínat minulost a přinášet nové objevy i otvírat nové otázky.“¹⁷⁵ Ve srovnání

---

¹⁷⁴ <https://www.grada.cz/edice/spolecenske-vedy/dejiny/> (11. 5. 2021). Nakladatelství Grada je s 365 tituly za rok 2016 čtvrtým největším vydavatelem v České republice za rok 2016.

¹⁷⁵ <https://www.grada.cz/erich-von-manstein-7800/> (11. 5. 2021).

s ostatními edicemi dlouhý popis obsahuje řadu velmi silných formulací. Zaprvé se zde objevuje motiv vizuálního zprostředkování: edice nabízí „nový pohled“, „portréty“, „pohled za oponu“ apod. Biografie je představena jako okno do minulosti.

Minulost, o kterou tu jde, je tragická a násilná, dokonce „nejhorší období lidských dějin“. S tím je také spojen cíl edice informovat čtenáře a zabránit tím opakování hrůz nacismu. Biografie je tak nejen nezprostředkovaným vhledem do minulosti, ale také přináší poučení či varování. Zvláště v případě memoárů a deníků představitelů nacistického režimu zní nepřilíš věrohodně prohlášení o zprostředkování „ideologicky nepodbarvených zdrojů“. Apelativní charakter edice je podpořen informací o čestném uznání Ústředního výboru Českého svazu bojovníků za svobodu, kterou edice měla obdržet v roce 2014.¹⁷⁶

Paratexty jednotlivých titulů potvrzují důraz na nezprostředkovanost poznání a jeho vizuální charakter, které biografie nabízejí. Kromě toho obsahují několik určujících pojmových dvojic, mezi kterými vzniká napětí. První z nich je opakované zdůraznění objevnosti či novosti: knihy „objasňují mýty“ či „stereotypy“, „jdou do hloubky“, „přinášejí dosud neznámá fakta“ apod. Biografie jsou zde podávány jako příběhy kariér jednotlivých mužů (ženy v edici chybí úplně), případně jako příběhy vzestupu a pádu. V kombinaci s velmi naléhavým jazykem, obsahujícím řadu superlativů, vzbuzuje četba paratextů dojem, že ve chvíli, kdy edici přečteme celou, nezbydou již žádné otazníky nad nástupem Hitlera k moci, vznikem a chodem nacistického státního a válečného aparátu.

Reprezentativním příkladem je první část anotace k životopisu Josepha Goebbelse: „Kniha největšího německého odborníka na historii Třetí říše nám zcela odhalí politický a soukromý život hlavního Hitlerova propagandisty a vrhne nové světlo na některá známá fakta o nacistickém panství. Žádná jiná kniha dosud nepopsala příběh Josepha Goebbelse takto podrobně a do hloubky a nikde jinde se dosud neobjevila nečekaná fakta, na která autor narazil při dlouholetém pečlivém studiu pramenů.“ Podobný sled figur přímého vizuálního zprostředkování, pravdivosti spojené s odborností autora a objevnosti ve spojení s metaforikou světla a pohledu lze vidět i u memoárů. Příkladem může být anotace memoárů Ericha Rdera: „Velkoadmirál byl přímým členem Hitlerovy plánovací skupiny a budeme tak přímými svědky událostí během tajných mítinků, které předcházely útoku na Polsko, Norsko nebo Rusko.“

Čtenářské recenze do velké míry kopírují strukturu paratextů a zabývají se nestranností autora či mírou objevnosti – tedy co nového kniha přináší k tématu. Kopírování

---

¹⁷⁶ Tamtéž.

struktury paratextu je dobře vidět v případě životopisu Friedricha Pauluse, o kterém je v první větě uvedeno, že je „nejrozporuplnější generál druhé světové války“, v druhé polovině anotace je pak kladen důraz na proměnu generálových postojů v zajetí a jeho život po návratu do NDR. Oba tyto motivy se opakovaně objevují v recenzích uživatelů, které jsou kritické k autorovu stylu, ale oceňují právě závěrečné kapitoly a zmiňovaná „kontroverznost“ je užita jako důvod, proč by měla být napsána biografie lepší.¹⁷⁷ Napříč řadou můžeme zaznamenat figuru „zasvěcenosti“: u řady knih se objevuje, že jde o knihu vhodnou spíše pro čtenáře znalé tématu druhé světové války.

Paratexty k edici nenabízejí odpověď na otázku, proč zrovna biografie mohou nabízet takto bezprostřední obraz nacistického režimu. Toto spojení tak můžeme považovat za jakési a priori východisko celé edice. Tedy: biografie a další životopisné žánry jsou zvláště vhodné k bezprostřednímu zprostředkování tragických dějinných událostí. Zde se nabízí srovnání s edicí Paměť nakladatelství Academia, která jako by vycházela ze stejné premisy. Důležitý rozdíl je ovšem jak v žánrové skladbě, tak v perspektivě. Zatímco Za oponou Třetí říše je převážně biografická řada zaměřená na elity a spolutvůrce nacistického režimu, Paměť je převážně edicí memoárové literatury, jejíž autoři patří k obětem či lidem zasaženým konflikty 20. století. Podobný vztah mezi těmito edicemi lze sledovat i v rámci uživatelských recenzí – i zde se vytvářejí skupiny zájemců o druhou světovou válku, případně holokaust, přičemž ti, kteří se situují do těchto skupin, pak formulují své recenze jako doporučení těm, kteří do této virtuální komunity nepatří.

Temporalita, jak ji prezentují paratexty edice, je rozkročená mezi několika silnými tezemi. Zaprvé je zaměřená na budoucnost ve formě varování před opakováním hrůz druhé světové války, na straně druhé nabízí příslib nezprostředkovaného přístupu k minulosti skrze životy osobností. Třetím charakteristickým rysem je důraz na odbornost autorů. Přestože lze za změní nekoherentních postulatů tušit snahu oslovit co nejširší počet čtenářů, můžeme za pomoci uživatelských recenzí říci, že převažuje futuristický pohled na temporalitu. Spíše než připomínka obětí převažuje zájem o dějinné procesy a případné odsouzení nacistických představitelů.

Celkově zde můžeme mluvit o synkretismu pojetí historické biografie, jehož prostřednictvím se edice snaží oslovit čtenáře. V tomto ohledu má ve zkoumaném korpusu důležité místo, protože ukazuje, že jednotlivá pojetí se nemusí vždy vyskytovat jen ve svých „čistých“ podobách. Zde se konkrétně propojují zejména pojetí svědectví a vzdělání.

---

¹⁷⁷ <https://www.databazeknih.cz/knihy/paulus-trauma-od-stalingradu-199151> (11. 5. 2021).

Svědectví v proklamované bezprostřednosti „pohledu za oponu“ a vzdělání v důrazu na odbornost autorů a možnost poučit se z četby těchto životopisů.

3. 1. 5 Biografické edice – shrnutí

Je zřejmé, že pojetí biografie se od sebe liší na několika úrovních. Ostatně tato pluralita může být prvním – i když ne příliš překvapivým – závěrem tohoto textu. V rámci čtyř edic jsem identifikoval tři koherentní pojetí historického životopisu: svědectví, soud a vzdělání. Zároveň se díky případu edice Za oponou Třetí říše ukázalo, že mezi jednotlivými pojetími je možné synkreticky vytvářet kombinace. Lze tak předběžně uvažovat o tom, že pojetí představují pomyslný zásobník, ze kterého autoři, editoři a nakladatelství mohou čerpat při vytváření identity edic.

Jako spojené nádoby fungují velká vyprávění, která lze identifikovat v jazyce paratextů, a výběr protagonistů a protagonistek. Setkali jsme se s národními dějinami, dějinami evropské politiky a kultury i metanarativem tragických dějin 20. století. S těmito velkými vyprávěními pak koresponduje výběr většiny protagonistů, struktura a klíčové pojmy paratextů. Pokud je pro edici Velké osobnosti českých dějin podstatné hodnotit „přínos“ jednotlivce rozvoji české společnosti, pak tomu odpovídá i struktura vybraných osobností, mezi nimiž dominují politici, vědci a intelektuálové.

Liší se také přístup k respektování odlišností tradičních žánrů: memoárů, autobiografie a biografie. Zatímco některé edice je striktně dodržují, jiné je podřizují principům metanarativu. Zůstaneme-li u edice Velké osobnosti českých dějin, je jen obtížně představitelné, že by se v rámci pojetí životopisu jako soudu vyskytla i autobiografie. Soud je postaven na odstupě a hodnocení z historické perspektivy. Také pokud je smyslem edice poskytnout vzdělání svým čtenářům, vyžaduje to přítomnost životopisce, který má kompetence a autoritu k tomu formulovat na základě osudu osobnosti podstatné poučení. Naopak pokud má edice spíše připomínat, pak mohou jejímu účelu dobře posloužit i edice ego-dokumentů opatřené v některých případech životopisnou studií.

Liší se také způsoby, jimiž je propojována minulost, současnost a budoucnost v textech obklopujících jednotlivé edice. V případě řady Paměť nakladatelství Academia je hlavním principem imperativ paměti: edice slouží k připomínce konkrétních lidských osudů na pozadí dějin 20. století. Tyto dějiny jsou často označovány jako tragické. Čtenář tak má ve své současnosti nahlížet do minulosti, aby uchoval paměť na dané osoby, případně události, jichž byly svědkem. Budoucnost je zde obsažena spíše implicitně, jako „neopakování“

minulých tragédií a je spíše jakýmsi zajištěním současnosti či ujištěním, že v dnešní době žijeme v lepším světě.

V případě Velkých osobností českých dějin je časový rámeček dán rozvojem české společnosti, potažmo českého státu. Edice tak nabízí pohled do minulosti, který skrze jazyk „soudu“ spojuje minulost, přítomnost a budoucnost. Soud je zakotven v současném pohledu, ovšem se samotnou potřebou takový soud vynášet je spojen i důraz na budoucnost. Soud připomíná, že významné osobnosti jsou souzeny podle toho, o jakou budoucnost společnosti se zaslouží. Bez této perspektivy by jakékoliv posuzování ztratilo na své závažnosti.

Podobný model vztahování se k času sdílí i edice *Ecce Homo*. Od předchozího počínu se liší zejména svým rámcem. Zatímco Velké postavy českých dějin jsou podřízeny rámci českých národních dějin, *Ecce Homo* se vztahuje ke kosmopolitnějšímu rámci. Ten by bylo možné nazvat „dějiny evropské kultury a politiky“. Znalost – o jejíž zprostředkování jde v edici především – má sloužit rozvoji informovaného občana bez ohledu na jeho národnost.

Jestliže jsem o knižní řadě *Za oponou Třetí říše* napsal, že jde o příklad synkretismu jednotlivých pojetí, pak to platí i v otázce temporality. V textech shromážděných k této edici se objevují významy, které jsem identifikoval u ostatních edic. Dobře je to vidět na výzvě k neopakování minulých tragédií. Zatímco u edice *Paměť* je tento apel spíše implicitní, v případě edice nakladatelství Grada je tento nárok výslovně pojmenován a zdůrazněn.

V celkovém přehledu tak můžeme vidět poměrně zřetelnou pluralitu přístupů, které čerpají z různých rámců. Bude zajímavé sledovat, jak se tato pluralita protne s jazykem diskusí nad konkrétními životopisnými publikacemi. Dříve než k tomu přikročím, zastavím se ještě u pojetí osobního svědectví.

3. 1. 6 Osobní svědectví

Osobní svědectví zaujímá mezi výše popsanými pojetími zvláštní místo. Na jedné straně svou formou často vykračuje mimo vymezení životopisného žánru, ovšem na druhou stranu představuje způsob nakládání s osudy jednotlivců, který přináší velmi silné pojetí minulosti. V neposlední řadě pak jde o čtenářsky velmi úspěšnou formu. Chceme-li porozumět podobám zpracování životů jednotlivců v minulosti, má smysl se nyní vydat po stopě osobního svědectví a prozkoumat širší rámce, ve kterých se uplatňuje. V následujících odstavcích se pokusím prověřit identitu tohoto pojetí v konfrontaci s dalšími výzkumy historické kultury a také mimo rámeček vytyčený biografickými edicemi.

Rysem, kterému jsem se doposud v souvislosti s osobním svědectvím nevěnoval, je odlišné pojetí aktérství. Subjekt dějin je předpokladem historické biografie. Moderní koncept

historického subjektu je ztotožnitelný s typem „bílého vzdělaného muže ze Západu“, který sám sebe považuje za prototyp člověka. Jeho klíčovou charakteristikou je představa, že je povolán k tomu, aby tvořil dějiny. To má obvykle podobu politického, uměleckého nebo vědeckého „díla“ a místa v příslušném národním kánonu.

Tato představa – ukotvovaná od počátků modernity řadou kulturních praktik – má ovšem dnes v humanitních vědách značně podrytou pozici. Karel Marx a jím inspirovaná tradice myšlení ukázali na materiální podmíněnost tohoto individua a Sigmund Freud na nestabilní a nekontrolovatelnou součást individuality, kterou je podvědomí a jež se vymyká racionálnímu ovládnutí. Nakonec jazykový obrat přinesl poznání o zakotvenosti individua v jazyce: teprve participace na diskursu a možnost vyprávět dodávají jednotlivci identitu.¹⁷⁸ V neposlední řadě pak feministické a postkoloniální přístupy odhalily ideologické pozadí konceptu historického aktérství. Říci dnes v akademickém prostředí, že identita je zmnožená, fragmentovaná či nerovně distribuovaná, není již nic nového ani revolučního.¹⁷⁹

Při pohledu na pojetí osobního svědectví si nelze nevěšimnout specifické formy historické subjektivity, která by ještě před třiceti lety byla stěží představitelná. Protagonisté a protagonistky mají za sebou odlišný koncept historické subjektivity, než jaký známe z moderního pojetí, představeného výše. Nejsou to „osobnosti“, které „psaly dějiny“ – ve smyslu podílení se na příběhu historického pokroku a rozvoje určitého společenství. Jsou to antisubjekty dějin, oběti totalitních režimů označené ve své době za podřadné, nečisté či nepřátelské, vyloučené z budování optimistických zítřků. Nebo ti, kteří se podílu na tomto příběhu sami zřekli. Kromě mnou studované knižní produkce jsou dokladem rozvoje tohoto typu historického subjektu projekty archivů orální historie. Tisíce příběhů lidí, jejichž hodnota nespočívá v tom, že založili instituci, přispěli k historické změně či vytvořili dílo, ale v tom, že zažili konkrétní historickou událost, byli svědky teroru a bezpráví a jsou ochotni o něm vypovídat.¹⁸⁰

Mezi charakteristiky osobního svědectví patří i to, že je součástí transnacionálních rámců paměti. U oběti stalinismu již není tak důležité, zda je české, německé, polské či ruské národnosti. Její příběh lze dokonce propojit s příběhy obětí genocidy ve Rwandě či apartheidu v Africe a dalších konfliktů druhé poloviny 20. století a současného světa. Také po vizuální

---

¹⁷⁸ Pasáž parafrázuje text Stuarta Halla. Srov. Stuart HALL, *Staré a nové identity, staré a nové etnicity*, in: Vít HAVRÁNEK – Ondřej LÁNSKÝ, *Postkoloniální myšlení IV*, Praha 2013, s. 58–61.

¹⁷⁹ L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, heslo „Identita/Alterita“, s. 233–243. Tamtéž, heslo „Historický aktér“, s. 95–101.

¹⁸⁰ Aleida ASSMANN, *History, Memory, and the Genre of Testimony*, *Poetics Today* 27, 2006, č. 2, s. 261–273.

stránce jde o snadno rozpoznatelný typ: černobílé tváře obětí zdůrazňující individualitu konkrétní oběti a potvrzující její skutečnou existenci skrze medialitu fotografie.¹⁸¹

Především ve vztahu k žánrovým definicím se zde nabízí srovnání s přístupy life-writing, které jsem představil v předcházející kapitole. Zejména edice Paměť sdílí s tímto proudem některé podstatné rysy. V první řadě mám na mysli ochotu kombinovat žánry memoárů, biografií a korespondence bez potřeby mezi nimi zásadně rozlišovat. Také rozsah edice ukazuje, že součástí její identity je i samotné vydávání životopisných textů. Podobně jako u řady projektů z oblasti life-writing jde o vyhledávání a vydávání životních příběhů k určitému okruhu témat.

Právě tematické zaměření edice je zdrojem rozdílnosti edice oproti life-writing. V žádné z edic nenajdeme silné spojení s marginalizovanými skupinami obyvatel. Edice Paměť se sice zaměřuje na osudy lidí, kteří se s vyloučením ze společnosti setkali, ovšem – a v tom spočívá odlišnost od life-writing – tyto osudy jsou líčeny jako bytostně „naše“, jako součást naší současné identity. Pro life-writing je naopak ústředním předmětem zájmu zkušenost jinakosti a vyloučení, která má důsledky i do současnosti. Tuto ambici v českých vydavatelských počínech nenajdeme.

Podobně je to i s jiným chápáním vztahu mezi minulostí a přítomností. Česká vydání se řídí imperativem paměti, pro který je důležité udržování vzpomínky na utrpení daných osob. Skrze životní příběhy tak společnost může „nahlédnout“ do minulosti a uvědomit si tíhu minulých utrpení, případně jejich absenci v současnosti. Life-writing naopak často spojuje své projekty s aktuálními problémy: rasismem, nerovnostmi všeho druhu či diskriminací. Prostřednictvím svých projektů pak na tyto problémy upozorňuje, dává hlas lidem, kteří by ho jinak nedostali, a vyzývá k analýze problémů a k hledání jejich řešení. Tento étos bychom u edice Paměť hledali marně.

Při pohledu na spojitosti a rozdíly mezi pojetím „osobního svědectví“ a life-writing je jasné, že osobní svědectví není přenosem principů life-writing do českého prostředí. Spíše můžeme říci, že osobní svědectví má s life-writing společné rozvolnění žánrových hranic a důraz na osobní perspektivu, ale jeho hlavní identita odráží především celoevropský důraz na připomínání holokaustu a zároveň specifickou zkušenost s poválečnou diktaturou.¹⁸² Obě témata samozřejmě nejsou sama o sobě překážkou k tomu, aby byla zpracována formou life-

---

¹⁸¹ K roli fotografie v tomto smyslu srov. Roland BARTHES, *Světlá komora: poznámka k fotografii*, Praha 2005; Susan SONTAG, *S bolesti druhých před očima*, Praha 2011.

¹⁸² K evropské paměti holokaustu srov. Sharon MACDONALD, *Cosmopolitan memory. Holocaust commemoration and national identity*, in: Sharon MACDONALD, *Memorylands: heritage and identity in Europe today*, London 2013.

writing. V takovém případě by ovšem musela být aktivněji vztahována k současným problémům nebo akcentovat příběhy, kterým se v hlavním proudu knižní produkce nedostává tolik prostoru. Z těchto důvodů volím označení „osobní svědectví“, které považuji za výstižné pro výše popsanou kombinaci žánrových forem a koncepce dějin.

Kromě otázky názvu a vymezení osobního svědectví je tu ještě otázka míry jeho významu. Nalezneme stopy tohoto pojetí i mimo životopisné edice? O jak významnou část biografické produkce se jedná? O tom, že se v případě edice *Paměť* nejedná o ojedinělý případ, svědčí kniha Jeroma de Groota, ve které se britský historik zabývá „konzumováním dějin v současné společnosti“.¹⁸³ Podstatný prostor části o tištěných médiích zabírají kapitoly věnované osobním příběhům, politickým deníkům, autobiografiím a biografii. De Groot konstatuje, že tyto typy publikací mají v současné historické kultuře velkou popularitu a patří ke konstitutivním prvkům neakademické knižní produkce zaměřené na historii.

Britský historik také používá pro označení podobného typu publikací pojem „svědectví“ - witness, witness account.¹⁸⁴ Jeho pojetí svědectví je velmi podobné tomu, s čím se lze setkat u edice *Paměť* a částečně také v případě edice *Za oponou Třetí říše*. Hlavními charakteristickými rysy je důraz na bezprostřednost a osobní perspektivu, kterou má daný text čtenáři přinést. Shodné je také zaměření na tragické události a jejich prožitky z perspektivy jednotlivců.

De Groot zmiňuje jako příklad publikaci Laurence Reese *Their Darkest Hour*, jež je sbírkou osobních příběhů, které spojuje téma druhé světové války.¹⁸⁵ V knize nalezneme příběhy vojáků wehrmachtu i Japonska, příslušníků *Sonderkomanda* i civilistů, kteří zažili bombardování či okupaci. Kniha je souborem svědectví zaznamenaných formou rozhovoru autora s pamětníkem či pamětnicí. Svědectví je tak v každé kapitole zdvojené, ve většině kapitol vypovídá autor o tom, jak rozhovor vznikl, a poté sám převypráví příběh narátora s celou řadou citátů z rozhovoru. Tento postup potvrzuje, že přesná žánrová definice není pro formu osobního svědectví podstatná – důležitější je bezprostřednost osobní perspektivy a pojetí tragických dějin.¹⁸⁶ Z perspektivy de Grootových tezí je tedy přístup edice *Paměti* součástí širšího evropského proudu.

---

¹⁸³ Jerome DE GROOT, *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*, London 2009.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 33.

¹⁸⁵ Laurence REESE, *Their darkest hour*, London 2007. Významná část Reesovy bibliografie je přeložena také do českého jazyka.

¹⁸⁶ Zde bychom mohli najít v De Grootově přístupu vnitřní rozpor: zatímco ve zkoumaném materiálu autor naráží na znejasňování hranice mezi žánry memoárů, autobiografie a biografie, sám se těchto kategorií drží, čímž vzniká dojem arbitrárnosti použitých příkladů.

V německojazyčném prostředí se český pojem „svědectví“ v kontextu vzpomínky pamětníka označuje jako „Zeitzeuge“, tedy v doslovném překladu „svědek času“. Podle Steffi de Jong se tento pojem objevuje od 70. let a získal si popularitu díky tehdejšímu nárůstu zájmu o svědectví přeživších holokaustu.¹⁸⁷ Autorka – která tato svědectví zkoumá v kontextu muzejních expozic – jej do anglického jazyka překládá jako „witness to history“, čímž chce zdůraznit to, že veřejné svědectví s sebou vždy nese nějaký historický příběh.

Důležitá je také rovina technologická a žánrová. Slovo „svědectví“ podle de Jong pod sebe může zahrnovat různé praktiky: nahrávání videa i audia či rozhovor nebo autobiografické vyprávění.¹⁸⁸ Z knihy Steffi de Jong je zřejmé, že i z pohledu public history má slovo svědectví schopnost pod sebe zahrnovat různé žánry a způsoby vytváření záznamů a naopak zdůrazňovat hodnoty spojené tímto způsobem vyprávění o minulosti.

Těmito hodnotami jsou „aura authenticity“ a „kontakt s historickou událostí“.¹⁸⁹ Tento kontakt je dvojí povahy. Zaprvé jde o kontakt svědka, který se odehrál v minulosti, a zadruhé o příslib podobně bezprostředního kontaktu, který se nabízí divákovi či divačce svědectví. V tomto se svědek liší od experta, jehož doménou je odstup a širší záběr. Z širší kulturně-historické perspektivy je možné také svědectví propojit se svědectvím mučedníka, které je spojeno se sdílením morálního apelu.

Posledním charakteristickým rysem, který de Jong spojuje s touto formou osobního příběhu, je „didaktický cíl“. Ten není definován v rámci oficiálního kurikula či didaktiky dějepisu, ale má širší význam, nejčastěji koncentrovaný do hesla „Never again“ či jiného varování před diktaturou, antisemitismem či jinými formami násilí a porušování lidských práv. Významy, které Steffi de Jong spojuje se slovem svědectví, mohou velmi dobře sloužit i k popisu edice Paměť nakladatelství Academia i dalších projektů, které sdílejí totéž pojetí dějin a důvěru ve zprostředkování osobních příběhů.

Z pohledu literární vědy ovšem perspektiva svědka není tak novým prvkem, jak by se mohlo zdát. Robert Scholes a Robert Kellogg v klasickém díle naratologie 2. poloviny 20. století Povaha vyprávění definovali dva základní typy narativní autority: histor a očitý svědek.¹⁹⁰ Histor je typem vypravěče-vyšetřovatele, který sbírá, hodnotí a předkládá známá fakta, která poté může také komentovat.¹⁹¹ Takto jsou vyprávěny například Hérodotovy

---

¹⁸⁷ Steffi DE JONG, *The Witness as Object: Video Testimonies in Holocaust Museums*, New York; Oxford 2018, s. 32–34.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 37.

¹⁹⁰ R. SCHOLES – R. KELLOGG, *Povaha vyprávění*, s. 235–250.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 259–264.

Dějiny nebo Tolstého *Vojna a mír*. Histor může svoji vypravěčskou roli čtenáři odhalovat, či být skrytý. Autorita vypravěče-očitého svědka se naopak odvíjí od osobní zkušenosti a perspektivy.¹⁹² Svědek může být pozorovatelem vlastního nitra, vývoje společnosti nebo okolní každodennosti. Literární tradice zná celou řadu modifikací tohoto způsobu vyprávění: od zmnožování počtu vypravěčů po vyprávění z perspektivy nespolehlivého svědka.

Pro zasazení osobního svědectví v kontextu výzkumu historické biografie do odpovídajícího rámce jsou v souvislosti s přístupem Scholese a Kelloga důležité dva poznatky. Zprv je vidět, že způsob vyprávění z hlediska očitého svědka není novinkou, ale spíše aktualizací jednoho konkrétního typu vyprávění do současné historické kultury. Druhý poznatek vyplývá ze struktury textu dvojice literárních vědců. Přestože tato část knihy začíná typologií dvou odlišných způsobů budování narativní autority, postupně dochází ke zdůrazňování prolínání a kombinování obou přístupů v literárních dílech.

Autoři toto prolínání popisují takto: „Gustave Flaubert, nejpečlivější z romanopisců, zahajuje paní Bovaryovou očítým svědectvím příchodu Karla Bovaryho do školy, ale očítý svědek se brzy rozplývá v netělesného ducha, který se volně pohybuje časem i prostorem a odhaluje tajné myšlenky i činy svých postav. Flaubert chtěl začátku románu dodat zdání pravdivosti, jež může poskytnout jedině očité svědectví, a neváhal do díla na okamžik začlenit očitého svědka a vzápětí ho o pár stránek dále zase dematerializovat.“¹⁹³ Podívejme se na několik příkladů, jež dokládají, že i v současné biografické produkci se lze setkat s míšením obou typů vyprávění.

V roce 2020 vyšel na platformě Netflix film známého přírodovědce a popularizátora Davida Attenborougha *Život na naší planetě*.¹⁹⁴ Čtyřidevadesátiletý Attenborough v něm tematizuje dramatický úbytek divoké přírody, který se odehrál během jeho života a pokračuje i v současnosti. Film předkládá srozumitelným jazykem základní poznatky současné vědy o úpadku biodiverzity v důsledku extenzivního zemědělství, rybolovu či globálního oteplování. V závěrečné části pak nabízí dva scénáře závislé na tom, zda a jakým způsobem lidstvo zareaguje. Hlavním sdělením filmu je, že lidstvo je závislé na stavu přírody, a pokud rozvrátí planetární systémy, pak nemá samo příliš velké šance na přežití.

Attenborough v dokumentárním filmu ovšem nevystupuje pouze jako vědecká autorita, ale také jako svědek proměny planety. Toto svědectví není jen rétorickou figurou, ale spolu s hlavním protagonistou postupně procházíme od jeho dětství přes jeho expedice a

---

¹⁹² Tamtéž, s. 250–259.

¹⁹³ R. SCHOLESE – R. KELLOGG, *Povaha vyprávění*, s. 253–254.

¹⁹⁴ *Život na naší planetě* (r. Alastair Fothergill, Jonathan Hughes, Keith Scholey), Netflix, 2020.

slavné filmy o přírodě až k jeho současnému pohledu na věc. Attenborough je zároveň hlavním vypravěčem, který střídá vyprávění o vlastním životě s výkladem, jenž pozorované změny vysvětluje a zasazuje do rámce současné vědy. Biografie vědce je tak velmi úzce svázána s paměťovou perspektivou a klasickým formátem tzv. mluvící hlavy.

Tento příklad z aktuální populární kultury velmi dobře ilustruje, jak může pojetí svědectví fungovat v rámci produktu, který je určen nejširší veřejnosti a spojuje osvětový a komerční zájem. Na obecné rovině film vypráví historický příběh o destrukci životního prostředí působením lidské činnosti během posledních sta let a předkládá vědecká vysvětlení této změny a její základní principy. Tento příběh však není podán pouze jako výklad opřený o autoritu vědce – tuto podobu mají pouze vysvětlující pasáže. Hlavní formou vyprávění je vlastní profesní biografie s ambivalentním vyústěním: namísto důchodu s pocitem dobře vykonané práce na poli přírodovědy David Attenborough bojuje za změnu přístupu lidstva k přírodě. Právě životní příběh a pozorování – a v tomto případě skutečné celoživotní pozorování přírody – vedou k současnému postoji. Pozorovatelská perspektiva je zdůrazněna řadou záběrů na mladého Attenborougha s dalekohledem či fotoaparátém v ruce či naopak na lodi nebo v letadle, odkud se dívá na přírodu – z detailu i v celku.

Taktéž v roce 2020 vyšla kniha Dani Horákové *O Pavlovi*.¹⁹⁵ Filozofka, spisovatelka, novinářka a bývalá hamburská ministryně kultury se v knize věnuje své zkušenosti vztahu se slavným režisérem Pavlem Juráčkem. Text byl původně zamýšlen pouze jako komentář k edici Juráčkových deníků, ale nakonec se rozrostl na samostatnou knihu. Svoji formou tak, přísně vzato, osciluje *O Pavlovi* mezi memoáry Horákové a příspěvkem k biografii Pavla Juráčka.

Knihy vyvolala hlavně kladné reakce. Kritici oceňovali zejména ženský pohled na soudobé české dějiny, vrstevnatost a reflexivitu textu.¹⁹⁶ Častým motivem bylo také, že Horáková nahlíží československý disent z nové perspektivy: poukazuje na zkušenost emigrace a také na šovinismus mužských představitelů disentu.¹⁹⁷ Kniha byla mnohokrát označena jako kniha roku 2020.¹⁹⁸

---

¹⁹⁵ Daňa HORÁKOVÁ, *O Pavlovi*, Praha 2020.

¹⁹⁶ Marek LOLLOK, *Kruté vystřízlivění z černého myslivce*, Host 8/2020, s. 52–57.
<http://www.iliteratura.cz/Clanek/43195/horakova-dana-o-pavlovi> (11. 5. 2021).

¹⁹⁷ <https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/podcast-petra-viziny-dana-horakova-juracek-havel-vaculik/r~2b31c9f6b6ef11ea8972ac1f6b220ee8/> (11. 5. 2021).

¹⁹⁸ Kniha byla nominována na cenu Magnesia Litera v kategorii Litera za publicistiku a obdržela cenu Kniha roku Lidových novin 2020. Titul nejčastěji zmiňovali respondenti ankety serveru Aktualne.cz (<https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/knizni-anketa-aktualne-cz-2020/r~76bc9b0c30c611eba25cac1f6b220ee8/>) (11. 5. 2021)).

Naopak kriticky knihu i reakce na ni interpretovala literární teoretička Blanka Činátlová.¹⁹⁹ Ta poněkud nečekaně staví ve svém textu dílo Horákové vedle Novákovy biografie Milana Kundery. Zatímco Nováková kniha byla mnohokrát kritizována, u díla Horákové převažovaly pozitivní reakce. Činátlová upozorňuje, že obě knihy spojuje touha po nahlédnutí do soukromí známých postav, mluví dokonce o voyeurství: „Nesnesitelná je především potřeba onoho zvnějšnění slov, umanutá víra v to, že sebemenší detail a marginálie lidského života se dá vysvětlit a musí mít význam a souvislost, že druhému můžu absolutně porozumět, a především, že jako životopisec musím neustále soudit.“²⁰⁰

Pojem osobního svědectví můžeme v kontextu odlišných reakcí na knihu Horákové chápat jako možnou platformu pro diskusi. Zatímco zdrojem kladných reakcí je přijetí formy osobního svědectví a ztotožnění se s bezprostředností pohledu autorky, kritika Činátlové je založena na reflexi perspektivy svědka. Pro Činátlovou je Horáková příliš horlivým a jistým způsobem naivním svědkem, který se nechal unést svojí možností zaznamenat své vlastní svědectví. Míjení reakcí na knihu Horákové ilustruje podle mého soudu význam pojmu osobního svědectví. V tomto konkrétním případě by umožnil vytvořit společné pole pro diskusi mezi literárními kritiky, historiky a publicisty.

Vymezení osobního svědectví se také zdá odpovídat proměnám hereckých pamětí a biografií, jak je popsal Kamil Činátl.²⁰¹ Také v tomto typu široce konzumované produkce došlo k přesunu od vyprávění „velkých“ historických příběhů k osobním vzpomínkám. Herec se tak stal pamětníkem a pomyslné publikum pak vytváří vzpomínající společenství.

K propojování obou typů vyprávění dochází i v přímo biograficky zaměřených publikacích. V některých případech – jak se pokusím ukázat – jde o podobný postup, jakého použil Flaubert v úvodu paní Bovaryové. Specifickým případem propojování biografického vyprávění a vyprávění v módu očitého svědka je životopis Winstona Churchilla z pera Borise Johnsona.²⁰² Současný britský politik knihu vydal v roce 2014 a pravděpodobně není náhodou, že je proslulý právě častým citováním Churchillových výroků. Přestože by bylo možné kritizovat knihu za její spojení s Johnsonovou politikou, je dobrým příkladem toho, jaká využití může mít vyprávění pojaté jako osobní svědectví.

---

¹⁹⁹ Blanka ČINÁTLOVÁ, *Potřeba duše být vnější*, A2 19/2020 s. 18–19.

V historické perspektivě je touha po nahlížení do soukromí významných osobností spojena s moderním chápáním individuality a s proměnami chápání hranice mezi veřejným a soukromým. Na základě analýz biografií z Velké Británie mezi lety 1899 a 1999 to ukazuje Mary Evans. Srov. Mary EVANS, *Missing persons. The impossibility of auto/biography*, London, New York, 1999.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 19.

²⁰¹ Kamil ČINÁTL, *Naše české minulosti*, Praha 2014, s. 80–126.

²⁰² Boris JOHNSON, *Faktor Churchill: muž, který psal dějiny*, Zlín 2016.

Johnson píše v prvních větách první kapitoly: „Pokud vás zajímá jeden z rozhodujících okamžiků poslední světové války a zároveň chvíle, kdy se lámaly dějiny celého světa, následujte mě. Zamíříme do ošumělé místnůstky v Dolní sněmovně – nejdřív nahoru po schodech, potom starými rozvrzanými dveřmi do potměšlé chodby a jsme tam.“²⁰³ V celku knihy nejde o ojedinělý jev – většina kapitol začíná podobnou evokací, která zve čtenáře k následování Johnsonova zraku. Autor tak dává na odiv svůj pohled, když navštíví hrob protagonisty, když se ocitne na bojištích první světové války, když popisuje Churchillovo zasnoubení nebo jeho pracovnu. Poté ovšem přechází k chronologickému líčení událostí a jejich interpretacím v běžné životopisné formě.

Interpretace, kterou Johnson nabízí, se opírá o pojem „faktor Churchill“. Tento faktor je transhistorický soubor vlastností, které podle autora umožnily Churchillovi dělat vždy nejlepší rozhodnutí a prosazovat je. Faktor Churchill není podmíněn historickými souvislostmi či neopakovatelnými událostmi, ale je přenositelný napříč dějinami. Pozorný čtenář snadno vytuší, že podobný faktor přisuzuje Johnson zejména sám sobě.

Princip, na kterém je kniha postavena, nespočívá v konkrétním výkladu Churchillova života v politickém smyslu (socialistický, liberální, imperiální atd.) nebo naratologickém (komedie, tragédie, romance či satira) ani v popsání nových faktů či úplném vylíčení všeho, co o protagonistovi víme. Ústřední hodnotou celého textu je jeho bezprostřednost, které je dosaženo právě střídáním osobního svědectví a historického líčení. Tím, že autor a hlavní vypravěč v jedné osobě na sebe bere roli svědka, může přesvědčit čtenáře, že právě on má klíč k porozumění Churchillovi a jeho „faktoru“.

Johnsonova kniha je tedy příkladem eklektického spojování různých způsobů vyprávění a pojetí biografie s různými výklady Churchillova života. Osobní svědectví v ní hraje klíčovou roli, protože umožňuje vytvářet představu o nezprostředkovaném přístupu autora k „faktoru Churchill“, a pomáhá tak držet knihu pohromadě.

Podívejme se nyní na opačný pól biografického psaní. Michal Macháček uvozuje svůj životopis Gustáva Husáka karikaturou, sérií vzpomínkových citátů a následně úvodem, ve kterém sám sebe charakterizuje jako „pozdní Husákovu dítě“.²⁰⁴ Součástí tohoto úvodu jsou popisy reakcí na to, když mluvil o svém tématu s přáteli, či stylizovaný popis jeho vlastního „seznamování se s Gustávem Husákem“, které mělo podobu jeho postupného vykreslování ve stále pestřejších barvách.²⁰⁵ Jiří Křest'an končí biografii Zdeňka Nejedlého slovy: „Cestou

---

²⁰³ Tamtéž, s. 15.

²⁰⁴ Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2017, s. 14–20.

²⁰⁵ Tamtéž.

politika a učence jsem se snažil kráčet krokem rozvážným a opatrným. Prošel, procítil a prožil jsem okamžiky, jež jsem si dokázal oživit. Nahlédl jsem přes obrubeň současnosti až tam dolů, na dno hluboké a potemnělé studně jedné lidské duše. A tam jsem s úlekem zahlédl odlesk vlastní tváře. Neboť jsem Zdeněk Nejedlý.²⁰⁶ Ikonická pasáž ze závěru úspěšného životopisu ukazuje, že podobně jako v Macháčkově případě můžeme uvažovat o tom, jak akademičtí historici do svých děl zapracovávají prvky pojetí biografie jako svědectví. Jakkoliv se knihy v mnohém podobají a v mnohém liší, zde chci zvýraznit jejich vztah k tomuto pojetí.

Oba historici ve svých úvodech evokují vizuální zprostředkování minulosti (pohled, zabarvování se) či perspektivu pamětníků. Zároveň se sami staví do pozice svědků proměny recepce jimi popisované osobnosti v české a slovenské společnosti spojené s rokem 1989. Rámecem života obou jsou dějiny komplikované, často tragické. Při pohledu na celek obou objemných knih jde o krátké pasáže z úvodů a závěrů, které se příliš nepropisují do samotného textu. Obě biografie představují komplexní životopisy významných osobností československých dějin a tak jsou také pojednány. Přesto považuji za významné nepřehlédnout tyto pasáže, které nápadně připomínají to, o čem mluví Scholes s Kellogem v případě Flauberta. Úvodní text čtenáři evokuje možnost bezprostředně pozorovat život konkrétní osoby, samotný životopis pak již znaky osobního svědectví nenese a převládají postupy akademického psaní.

Při pohledu na celek biografické produkce a místo osobního svědectví v něm považuji za důležité nemarginalizovat tyto dílčí pasáže jako pouhou „úlitbu knižnímu trhu“ či „snahu o popularizaci“, ale vzít je vážně jakožto projevy specifického pojetí životopisného vyprávění ve spojení s akademickými standardy či v jejich sousedství.

Případem komplexního propojení pojetí osobního svědectví s historickou biografií je životopis Mileny Jesenské z pera Aleny Wágnerové.²⁰⁷ Výstižně je toto propojení charakterizováno v anotaci knihy: „V souvislosti s Milenou Jesenskou (1896-1944) se mnohým jistě vybaví její vztah se spisovatelem Franzem Kafkou. Tato notoricky známá epizoda v jejím životě však poněkud zastiňuje skutečnost, že Milena Jesenská byla především odvážná žena, výborná novinářka a nekonvenční osobnost. V jejím pohnutém životním osudu se zrcadlí všechny proměny a zvraty očekávání a zklamání první poloviny minulého

---

²⁰⁶ Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění*, Praha 2012, s. 428.

²⁰⁷ Alena WAGNEROVÁ, *Milena Jesenská*, Praha 2015.

století.“²⁰⁸ Úvod anotace propojuje snahu o úplnější popsání života Jesenské, její pojetí jako významné osobnosti dějin a v závěru také jako svědka pohnuté doby.

Svědectví je spojeno se slovníkem vizuálního zprostředkování („zrcadlení se“) a také se zdůrazněním tragičnosti dějin. Vedle toho je ovšem Milena Jesenská zachycena jako aktivní osobnost ve své společnosti a jako úspěšná novinářka. Také v samotném obsahu knihy Alena Wágnerová střídá tyto polohy. Svědectví se neomezuje jen na úvod a závěr – přestože i tam bychom jej našli – ale prostupuje celou knihou. Biografie Mileny Jesenské je tak svědectvím o příběhu české avantgardy, ženské emancipaci i protinacistickém odboji. Zároveň nelze publikaci upřít její identitu jako historické biografii, která chronologicky líčí život protagonistky na základě znalosti pramenů a současného stavu historického poznání.

Kombinaci obou pojetí dobře ilustruje kapitola Úspěch, kde Wágnerová popisuje působení Jesenské na pozici výkonné redaktorky ženské rubriky Národních listů jako profesní úspěch Jesenské a zároveň tuto epizodu zasazuje do většího příběhu ženské emancipace a odhaluje její dobové meze, kterých si Jesenská nemohla být vědoma.²⁰⁹ Tímto postupem je profesní úspěch Jesenské zarámován jako svědectví o konkrétní fázi emancipace žen v české společnosti. Biografie v tomto případě svědčí jak o konkrétních událostech, tak o historických procesech, které běžně popisují zejména sociální dějiny.

Tento obsáhlý exkurz mimo zkoumání životopisných edic ukázal, že osobní svědectví je skutečně širším fenoménem než jen záležitostí několika edic. Jeho jazyk derivuje do řady dalších životopisných forem, ať už akademických nebo naopak těch, které se těší velké popularitě či komerčním úspěchům. Zároveň se nevyklučuje s jinými pojetími, dokáže s nimi koexistovat v jednom díle. Zdá se tedy, že s pojetím biografie jako svědectví bude třeba do budoucna počítat při promýšlení životopisného psaní.

Na druhou stranu jsou s tímto pojetím spjaty také některé předpoklady, na které je důležité zde poukázat. Prvním a nejvýznamnějším z nich je iluze bezprostřednosti. Texty, které jsou v tomto módu napsané, často vycházejí z předpokladu, že k minulosti lze získat nezprostředkovaný přístup skrze vyprávění „očího svědka“. Příslib přímého kontaktu s minulostí je však v přímém rozporu s pozorovatelnou praxí i aktuálním stavem výzkumu. O limitech lidské paměti nás přesvědčují texty z oblasti orální historie a paměťových studií.²¹⁰ Nicméně nemusíme být experty v neurovědách, abychom mohli zpochybnit tento nárok.

---

²⁰⁸ Tamtéž, záložka obálky.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 113–122.

²¹⁰ Za všechny např. Miroslav VANĚK – Pavel MŮCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha 2015, s 124–137; S. DE JONG, *The Witness as Object*, s. 32–34.

Viděli jsme, že každé svědectví je – dříve než je zveřejněno – obklopeno množstvím praktik, které ho předurčují, upravují a rámuje. Počínaje samotným výběrem vhodného pamětníka přes způsob kladení otázek (či jinou formu výpovědi) a editorskou činnost po nakladatelské strategii či doprovodné texty. Teprve souhra těchto činností vytváří to, co jsem zde popsal jako „osobní svědectví.“

Druhým skrytým předpokladem je, že jde vždy o osobní, unikátní svědectví. Ve skutečnosti je však osobní příběh vždy spojen s širším historickým narativem, který kniha zprostředkovává. Již jsem zde zmiňoval častou orientaci tohoto pojetí na velké příběhy o emancipaci či lidských právech, ale svědectví mohou být součástí i jiných velkých vyprávění: o národním utrpení či nostalgii po „lepších časech“.²¹¹

Přestože sama perspektiva vypravěče-svědka je vždy nutně omezená – jak ostatně upozorňují i Scholes s Kellogem, svědek vždy viděl situaci z konkrétní perspektivy – nezřídka jsou svědci aktéry popisovaných událostí a jejich představa o dobových souvislostech může být zkreslená. Zároveň samo vyprávění je buď svým zaměřením (způsobem kladení otázek, preferencí témat apod.) nebo zasazením do většího celku součástí většího historického příběhu. Výmluvným příkladem takového rámování byly paratexty knižních edic, ale podobně může fungovat třeba muzejní expozice či tematický web.

Pojetí biografie jako osobního svědectví při pohledu z většího odstupu představuje inovaci mezi doposud popsanými pojetími historické biografie. Inovaci v tom smyslu, že reaguje na zkušenost tragických událostí 20. století a způsoby, jakými se s nimi evropská kultura vyrovnává a tím oslabuje svoje vazby na moderní tradici biografického psaní.²¹² Východiskem tohoto pojetí tedy není odstup historické vědy, ale snaha o bezprostřední kontakt s minulostí, nový typ historické subjektivity a rozvolnění vztahu k žánrovým definicím. Také lze říci, že skrze toto pojetí proniká osobní perspektiva do nových forem a témat. Předchozí odstavce taktéž ukázaly, že oddělování biografie a life-writing – pro což pléduje v rámci teorie biografie např. Hans Renders – nemá oporu ve skutečné biografické produkci.²¹³

---

²¹¹ Vztahem pamětnických archivů a velkých vyprávění jsem se zabýval zde: Václav SIXTA, *Paměť národa pod Stalinem*, Dějiny a současnost, 9/2018, s. 8.

²¹² K významu tragických dějin srov. Aleida ASSMANN, *Od kolektivního násilí ke společné budoucnosti: Čtyři modely, jak zacházet s tragickou minulostí*, in: A. KRATOCHVIL (ed.), *Paměť a trauma*, s. 240–256. Miroslav PETŘÍČEK, *Filosofie en noir*, Praha 2018.

²¹³ O postoji Hanse Renderse ke vztahu biografie a life-writing pojednávám v první kapitole této práce.

3.2 „Horký stav“ biografického diskursu

Horkým stavem diskursu mám v návaznosti na Latoura na mysli situace, kdy se konkrétní historická biografie stane předmětem diskuse, kontroverze nebo ocenění a začnou kolem ní vznikat texty, které ji popisují, interpretují a kontextualizují. V části věnované biografickým edicím jsem své otázky i strukturu textu podřídil jednotlivým edicím, čímž se vyprofilovala relativně konzistentní pojetí toho, „co je biografie“, i toho, „jak se skrze biografie vztahujeme k minulosti“.

V případě analýzy horké fáze biografického diskursu bude nutné postupovat odlišně. Rámcové otázky, které si kladu, jsou stejné jako v případě biografických edic. Zajímají mě tedy i nadále pojetí historické biografie, která se projevují ve výběru aktérů, ne/dodržování žánrových hranic, spojení historické biografie s velkými příběhy a vztahem ke kategorii času. Rozdíl spočívá v nemožnosti jednoduše ztotožnit typy pojetí historického životopisu s konkrétní knihou či mluvčím v rámci biografického diskursu, jako tomu bylo v případě edic. V situaci, kdy předmětem analýzy je celá řada polemik a diskusí, se s jedním životopisem může pojit více pojetí.

Cílem následujícího textu je zachytit a popsat co nejširší škálu různých pojetí historické biografie přítomných v nejvýznamnějších diskusích o historických životopisech posledních deseti let. I zde tedy půjde o analýzu významů, které jsou spojeny s historickými biografiemi. Zájmy, které jsou s jednotlivými texty spojeny, pro mě nyní nebudou tolik podstatné. Budu sice průběžně sledovat, zda se prolínají s očekáváním v akademické obci, v masových médiích a mezi laickými čtenáři, či je mívají, ale nebude to ústřední bod analýzy. Teprve v dalším průběhu práce bude zajímavé vidět, zda institucionální zázemí nějak ovlivňuje výskyt konkrétních pojetí historické biografie.

Pro tento typ výzkumu jsem vybral následující biografie, u kterých došlo k akceleraci diskuse o životopisném psaní. Korpusu dominují čtyři akademické práce: Gustáv Husák z pera Michala Macháčka, Zdeněk Nejedlý od Jiřího Křesťana, František Palacký od Jiřího Štaifa a v neposlední řadě Václav Chaloupecký Milana Ducháčka. Výběr doplňují popularizační práce Pavla Kosátika o Tomáši G. Masarykovi a životopis Ivana Martina Jirouse s názvem Magor a jeho doba, jehož autorem je Marek Švehla.²¹⁴

---

²¹⁴ Na několika místech využívám jako ilustraci také životopis kněze Josefa Toufara z pera Miloše Doležala, knihu Josef Němec: neobyčejný muž neobyčejné ženy od Magdalény Pokorné a Jmenuji se Tomáš od Oty Karse. Tyto publikace stojí mimo zkoumaný korpus, nicméně využívám je tam, kde poskytují vhodnou ilustraci obecnějšího fenoménu.

Legitimitu mého výběru podtrhují také ocenění, která některé z knih obdržely. Křest'anova kniha obdržela cenu Magnesia Litera za literaturu faktu v roce 2013, Marek Švehla získal za svou knihu ocenění Kniha roku Lidových novin v roce 2017 a o rok později i Magnesii Literu za objev roku. Michal Macháček získal Cenu Josefa Hlávky za odbornou literaturu v oblasti společenských věd za rok 2017.

Pro účely analýzy jsem vytvořil korpus textů, který zahrnuje všechny texty vzniklé v diskusi k vybraným biografickým: odborné i publicistické recenze, texty vzniklé ve spojitosti s udílením cen a uživatelské recenze čtenářských webů.²¹⁵ Postupoval jsem tak, že jsem označoval opakující se figury, metafory a klíčová slova v hodnoceních jednotlivých životopisů, které charakterizují vztah k minulosti, jež má biografie zprostředkovávat. Tyto formulace jsem následně rozřídil do skupin se stejným pojetím biografie.

Nejde mi o rozlišování pozitivních a negativních hodnocení – nepředkládám zde tedy nějakou metakritiku či metarecenzi, ale v návaznosti na analýzu životopisných edic přehled pojetí, která jsou spojena s biografickou formou psaní o minulosti. Vzhledem k návaznosti na předchozí kapitolu předkládám tento materiál již ve formě podřízené jednotlivým pojetím, aby vynikly souvislosti a odlišnosti od pravidelné biografické produkce.

3. 2. 1 Komplex soudce

V souvislosti s edicí nakladatelství Vyšehrad Velké postavy českých dějin jsem vymezil pojetí biografie nazvané komplex soudce. To se vyznačuje zaměřením se na hodnocení „odkazu“ dané osobnosti a jeho či jejího „přínosu“ danému společenství. Podívejme se nyní do diskusí o vybraných životopisech, zda a jak se v nich vyskytuje komplex soudce.

Komplexní a koncentrovaná debata rámovaná tímto pojetím se stala součástí reflexe biografie Zdeňka Nejedlého z pera Jiřího Křest'ana.²¹⁶ Tato biografie patří k nejdiskutovanějším odborným knihám o minulosti v české společnosti po roce 2010. Jen od

---

²¹⁵ Korpus postupně dosáhl celkového rozsahu více než 150 normostran elektronických paratextů a 120 tiskových stran recenzí v tištěných periodících. Kromě něj čerpám v této kapitole taktéž z datového souboru Biografie v současné historické kultuře, který vznikl za účelem operacionalizace čtenářských hodnocení jako pramenů k poznání role biografie v historické kultuře. Korpus obsahuje shrnující slovní i číselná hodnocení zkoumaných knih od data jejich vydání do konce roku 2019. Datový soubor je volně dostupný na portále Research Gate v rámci profilu autora této práce. U jednotlivých citací pro přehlednost uvádím jen zkratku konkrétního webu, identifikaci titulu a datum přidání hodnocení. Československá bibliografická databáze je uváděna pod zkratkou „CBDB“, Databáze knih jako „DTBK“ a Goodreads jako „GR“. V případě životopisných edic jsou součástí souboru také anotace knih, jež v práci také často cituji. Václav SIXTA, Datový soubor - Biografie v současné historické kultuře. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/352832455_Datovy_soubor_biografie_v_soucasne_historicke_kulture_final.

²¹⁶ J. KŘEST'AN, *Zdeňk Nejedlý: politik a vědec v osamění*, Praha 2012.

historiků se jí do konce roku 2019 dostalo dvaceti devíti recenzí a zejména v souvislosti s obdržením ceny Magnesia Litera za literaturu faktu v roce 2013 si kniha získala také značnou mediální pozornost. Na základě těchto materiálů se pokusím ukázat, jak se kniha, končící prohlášením „Nahlédl jsem přes obrubeň současnosti až tam dolů, na dno hluboké a potměšlé studně jedné lidské duše. A tam jsem s úlekem zahlédl odlesk vlastní tváře. Neboť jsem Zdeněk Nejedlý“ může stát součástí komplexu soudce.²¹⁷

Právě téma, do jaké míry Křesťan hodnotí či nehodnotí Nejedlého postoje zejména během druhé světové války a po ní, patří k ústředním motivům recenzí. Ironickým způsobem podtrhuje svoji výtku o absenci jasného postoje autora asi nejpřísnější kritik Miloš Havelka: „Pohled na Nejedlého jednání a rozhodování se rozplývá do jednotlivostí, emocionalizuje se a vlastně i distancuje od tehdejšího systému moci a ideologie: na uvedení knihy mohli být proto spokojeni všichni přítomní, většinou v důchodovém věku – od Milouše Jakeše přes Zdeňka Jičínského a komunistické disidenty až po opožděné mladočechy nacionálně-liberálního ražení.“²¹⁸ Havelka patří mezi historiky, kteří Křesťanově knize vytýkají popisnost a nedostatečnost interpretační roviny.²¹⁹

V kontrastu s citovanou pasáží pak vyznívá řada textů, které nejenže v recenzované knize hodnocení vidí, ale navíc s ním nesouhlasí: „V interpretační rovině by recenzent osobně možná choval menší míru pochopení pro intelektuály, kteří setrvali na ideových pozicích komunismu a marxismu-leninismu i ve chvíli, kdy se tyto vize ukazovaly jako mylné, což se netýká pouze Nejedlého.“²²⁰ Potřebu hodnocení i přes rozporuplnost Nejedlého příběhu vyjádřil také Karol Bílek: „Mnohé z toho „zlého“ u starého ministra i u jiných vysvětluje a částečně omlouvá hrůznou atmosférou okupace a počátku padesátých let. Je rovněž obtížné určit meze stranických příkazů a vlastní iniciativy. Pro mnohé bude překvapením Nejedlého úsilí ve prospěch naší kultury – např. boj o uchování klasické literatury, obnova Betlémské kaple a dalších památek, vznik Československé akademie věd aj.“²²¹ Jestliže je znakem komplexu soudce ono poměrování „přínosů“ a „škod“, pak zde tento postup figuruje téměř doslovně.

Komplexnost celé situace dotváří několik textů, které – podobně jako Miloš Havelka nebo Tomáš Borovský – v knize hodnocení postrádají, avšak považují to za její silnou

---

²¹⁷ J. KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý*, s. 428.

²¹⁸ Miloš HAVELKA, *Nejedlý podaný „po nejedlovsku“*, *Soudobé dějiny* 21, 2014, č. 1–2, s. 184.

²¹⁹ Podobně hodnotí též Tomáš Borovský nebo Milan Ducháček.

Milan DUCHÁČEK, *Rudý dědek čili Zrození tragédie z ducha hudby (revisited)*, *Česká literatura* 1/2015, s. 123–130. Tomáš BOROVSÝ, *Český časopis historický* 112, 2014, č. 4 s. 790–792.

²²⁰ Václav NÁJEMNÍK, *Marginalia Historica* 4, 2013, č. 1 s. 150.

²²¹ Karol BÍLEK, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 26, 2013, s. 299.

stránku. „Tento přístup, spojený s poctivou pramennou kritikou, přitom může být velice inspirativní pro soudobou historiografii. Ta mnohdy ve snaze „vyrovnat se s komunistickou minulostí“ pojmá za svůj primární cíl právě samo morální hodnocení.“²²² Tito autoři volají po historiografii, která nepovede k morálnímu posuzování historických aktérů, ale spíše nasměruje čtenáře k tomu, aby si vytvořil svůj vlastní názor.²²³

Soudcovský vzorec, který se aktualizoval v souvislosti s Křesťanovou knihou, jako by navazoval na diskuse o pomníku Nejedlého v Litomyšli opatřeném popiskem: „Rozmnožil i poškodil kulturu českou, přinesl poctu i úhону rodnému městu, jež oceňuje dobré a zavrhuje špatné jeho skutky.“ Mezi historiky tak dochází k dvojímu rozdělení. Zaprvé na ty, kteří v Křesťanově knize explicitní hodnocení vidí, a na ty, kteří ho postrádají. Zadruhé na recenzenty, kteří považují přítomnost hodnocení dané osobnosti ze současné perspektivy za vhodné, a na ty, jejichž ideálem je spíše nehodnotící biografie.

Právě odlišné čtení Křesťanova díla je klíčové pro moji interpretaci. Ukazuje, jak jeden text může být čten různě, a tedy potenciálně na sebe vázat různá pojetí. O tom, že pro řadu reakcí není ne/hodnotící rozměr knihy tématem a že přistupují k recenzi z jiných pozic, bude ještě řeč. Tvrdit v tomto případě, že se nad biografií Zdeňka Nejedlého vede debata o přípustnosti hodnocení v historikově práci, by ovšem bylo nadinterpretací, protože ve skutečnosti jednotlivé texty na sebe až na výjimky nenavazují, nereagují na sebe a každý je zaměřen spíše do svého vlastního oborového, regionálního či tematického pole.²²⁴

O tom, že to, co je pro historiky sporné, může zůstat mimo pozornost laických čtenářů, svědčí čtenářské weby. Na všech třech čtenářských platformách má Křesťanova kniha vysoké hodnocení: 93 % na Databazeknih.cz, 87 % na České bibliografické databázi a 4,25 hvězdičky z pěti možných na Goodreads.com. V několika málo komentářích čtenáři vyzdvihují úplnost zpracování a heuristickou důkladnost knihy. Žádný ze sporů historiků se zde nereprodukuje.

Nepříliš překvapivě se otázka posuzování odkazu protagonisty dostala do popředí také v souvislosti s životopisem Gustáva Husáka od Michala Macháčka.²²⁵ Případ kreativního využití komplexu soudce představuje recenze Václava Rameše z kulturního časopisu A2, která k expozici problému využívá interpretaci Husákova portrétu z obálky knihy: „Při

---

²²² Jakub ŠLOUF, *Archivní časopis* 63, 2013, č. 4 s. 430.

²²³ Jitka JANEČKOVÁ, *Minulostí Západočeského kraje* 48, 2013, s. 312–319;

Martin ŠTOLL, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 6, 2013, s. 197–198.

²²⁴ Výjimkou, kterou mám na mysli, je recenze Milana Ducháčka. Milan DUCHÁČEK, *Rudý dědek čili Zrození tragédie z ducha hudby (revisited)*, *Česká literatura* 1/2015, s. 123–130. K tématu morálního hodnocení v historické práci srov.: *Historie – otázky – problémy* 9, 2017, č. 2.

²²⁵ Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2017.

prvním pohledu na tvář na obálce knihy Gustáv Husák, obsáhlého životopisu od historika Michala Macháčka, má člověk skoro dojem, jako by ho „železný Gustáv“ se smutnými očima nakopnutého štěněte skoro prosil za odpuštění. Popřípadě hleděl do tváře vyšetřujícímu soudci a žádal o pochopení a pokud možno podmíněčné propuštění na svobodu.“²²⁶ Takto formulovaný úvod slouží k upozornění na jemnější odstíny debaty o státním socialismu, které podle recenzenta kniha vykresluje.

Komplex soudce se coby motiv objevuje jako součást závěrečné teze recenze Daniely Kolenovské, podle níž Macháček „odmítl moralizující hodnocení odkazu pro současnost a spíše jej vyzdvihl jako reprezentanta národní cesty ke komunismu, který se realisticky pohyboval v mezích možného. Uznáním těchto mezí se Macháček paradoxně sám morálního soudu dopustil.“²²⁷ Biografie je v takovémto pojetí nerozlučně spjata s posuzováním popisované osobnosti a pokusy se mu vyhýbat vedou pouze k hodnocením nepřiznaným.

Vytýkaná absence kritiky Husákovy „dehonestace reformního programu pražského jara a omezení veřejného angažmá na vnitrostranická mocenská soupeření“ patří do stejné skupiny recenzí jako ty, které označují Jiřího Křesťana jako příliš shovívavého v hodnocení poválečného působení Zdeňka Nejedlého. Liší se pouze kontext: zatímco u Husáka jde o politickou biografii, v případě Nejedlého se jedná o vztah intelektuála k politice.²²⁸

Macháčkovu snahu vyhnout se dehonestaci či apologii vyzdvihuje ve své recenzi historik Matěj Bílý.²²⁹ Vyzdvihovaným ideálem je korektnost, nezaujatost historika a pečlivé zasazení Husákovy jednání do dobového kontextu. To se podle Bílého Macháčkovi většinou daří. Opačného mínění je Matěj Stropnický ve svém textu pro Salon Práva.²³⁰ Ten knihu chválí právě do té doby, než dospěje k nástupu Husáka do vrcholných politických funkcí. Odtud mluví Stropnický o „nevkusné apologetice“, které se Macháček z jeho pohledu dopouští. Zejména tím, že podle Stropnického nedává odpovědi na klíčové otázky. Jak zněla dohoda mezi Husákem a sovětským vedením o tom, že Husák převezme moc? Proč Husák neprosazoval reformy v Československu po smrti Brežněva ani po vyhlášení přestavby v Sovětském svazu? Souzení osobnosti se tu nevztahuje na její „charakter“ jako celek, ale spíše na její jednání v konkrétní politické situaci. Důvodem takového soudu je ve Stropnického interpretaci zodpovědnost za vývoj celé společnosti.

---

²²⁶ Václav RAMEŠ, *Náš tatíček Husák. Biografie posledního komunistického prezidenta*, A2 7/2018, s. 3.

²²⁷ Daniela KOLENOVSKÁ, *Dějiny a současnosti* 3/2018, s. 54.

²²⁸ Srov. Petr ZÍDEK, *Výstraha jménem Nejedlý*, *Lidové noviny*, 16. 3. 2013.

²²⁹ Matěj BÍLÝ, *Paměť a dějiny*. *Revue pro studium totalitních režimů* 12, 2018, č. 2, s. 136–39.

²³⁰ Matěj STROPNICKÝ, *Husák se vrací do dějin. Matěj Stropnický nad knihou historika Michala Macháčka*, *Právo*, 17. ledna 2018.

Poněkud jiným případem než předchozí dvě akademické biografie je kniha Magor a jeho doba novináře Marka Švehly. Ta se odlišuje nejen profesním zázemím, ale také charakterem příběhu protagonisty a jeho zkušenosti s poválečným vývojem Československa. Zároveň však byla oceněna jako Kniha roku Lidových novin 2017 a obdržela také cenu Magnesia Litera v kategorii objev roku za rok 2018. Taktéž v diskusi o této knize se často tematizovaly současné nároky na životopisné psaní.

Vztah ke komplexu soudce dobře ilustruje úvod do recenze bohemisty Robina Ujfaluših: „Česká kultura v sobě nemá zakódovanou tradici monografií věnovaných důležitým osobnostem. Ivan Martin „Magor“ Jirous (1944–2011), básník, bohém a především inspirátor a lídr unikátní undergroundové subkultury za normalizace, se nicméně jedné takové dočkal.“²³¹ Jirous je konsensuálně chápán jako osobnost, která si biografii zaslouží a jíž náleží uznání za aktivity v době před rokem 1989. Ivan Hartmann v tomto smyslu expresivně přirovnává Švehlovu knihu k „Magorovu turínskému plátnu“, čímž významově navazuje na další klíčový pojem spojovaný s Jirousem již za jeho života, jímž je „legenda“ či „legenda undergroundu“.²³²

Charakteristické rysy komplexu soudce se v případě Švehlova díla koncentrují kolem protagonistova působení v 90. letech. Někteří recenzenti upozorňují na zkratkovitost a historikovitost této části životopisu.²³³ Zatímco kladné posouzení vlivu Jirouse na české „předlistopadové“ dějiny je nesporné, neschopnost Švehly na tento soud nějak smysluplně navázat je předmětem kritiky.

Rozpor mezi Jirousem před rokem 1989 a po něm vyjadřují také čtenáři ve svých komentářích. Může být součástí kánonu českých dějin 20. století opilec? Takto by se dala s jistou mírou nadsázky shrnout povaha čtenářských recenzí na Švehlovu knihu. Řada čtenářek a čtenářů přiznává, že si pamatují protagonistu Švehlovy knihy jako opilce, exhibicionistu a podivína a že až četba jeho biografie jim odhalila i jeho hrdinskou a tvůrčí tvář.

---

²³¹ Robin UJFALUŠÍ, *Pochopit Magora z příběhů*, A2, 2018, č. 3. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2018/3/hrdina-z-bezcasi> (10. 6. 2021).

²³² Ivan HARTMANN, *Švehlova "kniha roku" o Magoru Jirousovi se místy zdá až krutá. Ale krutá jsou fakta, ne kniha*, *Ihned.cz*, 5. 12. 2017. K mytologii undergroundu srov. Jonathan BOLTON, *Světy disentu*, Praha 2015, s. 157–203.

²³³ Martin MACHOVEC, *Švehlova monografie o I. M. Jirousovi — zmařená šance*, *Slovo a smysl* 29, 244–245; Barbora ČIHÁKOVÁ, *Óda na žurnalismus*, *Bubínek revolveru*, 22. 1. 2018; Vítězslav SOMMER, *Husák, Jirous a síla historických mýtů*, *Soudobé dějiny* 27, 2020, č. 2, s. 337–348. Ústředním bodem kritiky B. Čihákové a M. Machovce je Švehlova nekritická práce se zdroji, neadekvátní kontextualizace a bulvarizace protagonisty. Tyto aspekty ovšem náležejí do jiné části této práce.

Na portálu Goodreads se můžeme dočíst například: „I když jsem část Magorovy doby zažil, tak se samotným Jirousem jsem se setkal až na stránkách již legálního Vokna po roce 1989. Ale osobně jsem se s ním nikdy nesetkal. Nicméně musím konstatovat, že i když se s životem v demokracii moc dobře nevypořádal (k čemuž jistě přispěl jeho poslední pobyt ve vězení), tak byl velice zajímavou osobností a nebál bych se konstatovat, že zařadit jej k největším Čechům minulého století nebude úplně od věci.“²³⁴

Kvantitativně převažují na všech čtenářských portálech pozitivní hodnocení, která sdílí Švehlovo hrdinské pojetí Jirousovy činnosti. Ovšem právě komentáře podobné výše citovanému a odborné recenze ukazují na vztah komplexu soudce k širšímu výkladovému rámci (obrazně řečeno zákonu, podle kterého je osobnost posuzována), který vždy alespoň implicitně toto pojetí obsahuje. Zatímco v případě Zdeňka Nejedlého a Gustáva Husáka je zřejmé, že jde o jejich vztah ke komunistické diktatuře, potažmo k myšlenkám socialismu, v případě Jirouse do tohoto rámce spadá jen část jeho života a pro jeho život po roce 1989 se podobně konsensuální rámec nalézt nepodařilo. Lze předpokládat, že do analogických situací se budou dostávat životopisci stále častěji s tím, jak budou „mládnout“ jejich protagonisté a protagonistky.

Příkladem kreativního využití komplexu soudce pro starší dějiny může být životopis Josefa Němce z pera Magdalény Pokorné.²³⁵ Němec má v české kultuře pověst zejména jakéhosi protějšku Boženy Němcové, někoho, kdo ji nedostatečně podporoval v tvůrčí činnosti či nebyl schopen zabezpečit rodinu. Akt napsání jeho biografie vytvořil prostor pro nová témata, která přesahují osobu samotného Němce, týkají se kariér českých úředníků a jejich loajality k habsburské monarchii v napětí s postupující národní emancipací. Mohli bychom tedy v souladu s definicí komplexu soudce říci, že jde o rehabilitaci Josefa Němce v české kulturní paměti, zároveň s tím však dostala prostor témata, která překračují běžné biografie příslušníků vlasteneckých elit kolem poloviny 19. století.

Komplex soudce se ve zkoumaném diskursu objevuje jako časté pojetí historických biografii. Jeho charakteristickými rysy je tendence hodnotit postavy dějin buď z morálního hlediska nebo z hlediska identitotvorného historického vyprávění – například když se očekává posouzení „přínosů“ či „škod“ české kultuře. V tomto ohledu jde o pojetí, která má tendenci spojovat se s politikami paměti, a biografie se tak mohou stát synekdochami pro různé výklady širších událostí či období, jako je například mnichovská dohoda či tzv. normalizace.

---

²³⁴ GR, Marek ŠVEHLA, *Magor a jeho doba*, Shotgun, 19. 9. 2018. Podobně též GR, Marek ŠVEHLA, *Magor a jeho doba*, Jan Modrák, 18. 3. 2018.

²³⁵ Magdaléna POKORNÁ, *Josef Němec: neobyčejný muž neobyčejné ženy*, Praha 2009.

V případě komplexu soudce se v tomto pojetí spojují horký i chladný stav biografického diskursu. Výše popsané situace lze dobře spojit s jazykem edice Velké postavy českých dějin nakladatelství Vyšehrad. Rozdíl spočívá pouze v zaměření: zatímco edice Vyšehradu se zaměřuje na dějiny před druhou světovou válkou, největší množství reakcí soudcovského typu sklízí biografie věnované osobnostem spjatým zejména s poválečnými dějinami Československa. V obou případech jsou aktéry zejména významní politici, umělci či vědci.

3. 2. 2 Biografie jako analýza problému

Dalším pojetím, které lze vysledovat zejména v prostředí odborné historiografie, je chápání biografie jako příspěvku k řešení badatelské otázky. Tématem takto pojatých textů není morální hodnocení, ale odborná diskuse o použitých pramenech, metodách a schopnostech autora vztáhnout biograficky strukturovaný text k aktuálnímu stavu výzkumu v daném výzkumném poli.

Reprezentativní diskusí na toto téma je debata o biografii Václava Chaloupeckého z pera Milana Ducháčka.²³⁶ Ducháčková kniha umožnila navázat na sebe diskusi o tom, jak má vypadat problémově orientovaný životopis. Zajímavé je v tomto ohledu vzájemné postavení dvou recenzí, které jsou k Ducháčkově pokusu kritické a vycházejí alespoň na první pohled z podobného konceptu biografie. Srovnání recenzí Karla Šimy a Antonie Doležalové je tak vhodnou expozicí k tomuto tématu.²³⁷

Recenzentka a recenzent sdílí na obecné rovině totéž hodnocení: Ducháček podle nich i přes pečlivou heuristiku nenabízí dostatečné odpovědi na klíčové problémy spjaté s působením Chaloupeckého. Šima v závěru svého textu píše: „Mohli bychom se například ptát, zda Gollova škola nevytvořila určitou podobu ideologie vědy, nebo zda Chaloupeckého dílo a život nejsou odrazem ideologie vzdělaných elit Československé republiky, která souvisela s jejich ekonomickým a sociálním postavením? Z přiloženého přehledu bádání o Chaloupeckém bohužel tyto otázky nevyplývají.“²³⁸

Antonie Doležalová pak svá očekávání formuluje následujícím způsobem: „Jinak řečeno, od biografie Chaloupeckého neočekáváme, že dostaneme vyčerpávající odpověď na otázku, jaký byl zrod slovenského či československého národa nebo jaký byl vztah Maďarů ke Slovákům ve středověku, ani popis toho, co přesně o tom napsal Chaloupecký, ale spíše

²³⁶ Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký: hledání československých dějin*, Praha 2014.

²³⁷ Karel ŠIMA, *Dějiny - teorie - kritika* 12, 2015, č. 2, s. 384–389;

Antonie DOLEŽALOVÁ, *Hledání Václava Chaloupeckého*, *Soudobé dějiny* 23, 2016, č. 1–2, s. 211–216.

²³⁸ Karel ŠIMA, *Dějiny - teorie - kritika* 12, 2015, č. 2, s. 389.

očekáváme objasnění základů jeho historického myšlení, metodologických postupů a teoretických konceptů, o něž se opíral. Očekáváme odpovědi na otázky, jaká témata Chaloupecký otevíral a k jakým se vracel, jakým vlivům přitom podléhal a kdo ho inspiroval, jak se měnily jeho názory v čase, které události ho formovaly a v jakém smyslu, které knihy a kteří kolegové ho usměrňovali, ale také co ho znepokojovalo, čím se trápil a nakolik dokázal držet prst na tepu doby.“²³⁹

Klíčový je rozdíl ve východisku, odkud autoři formulují své představy o biografii Václava Chaloupeckého. Karel Šima se táže z pozic studia vědy a technologií zakotvených v díle Bruna Latoura. Odtud pak odvíjí očekávání od práce s klíčovými pojmy, jako je například ideologie vědy. Právě vágnost práce s citovanou teorií patří mezi ústřední Šimovy výtky.

Podle Doležalové zabraňuje zodpovězení výše naznačené otázky nedostatečná kontextualizace. Právě „kontext“ je klíčovým pojmem, který má odlišit ideální biografii od té Ducháčkovy. Autorka namísto opory v teorii uvádí příklady. Jedním z nich je epizoda s pořízením bratislavské vily. Nedostatečné údaje o okolnostech, ceně a podmínkách její koupě a prodeje neumožňují podle Antonie Doležalové posoudit, zda se skutečně (a úspěšně) Chaloupecký vyhýbal obdobné okázalosti, jakou dávala najevo uherská šlechta před vznikem Československé republiky.

Tato dvojice recenzí ukazuje na podstatný rys diskuse o historické biografii: za rámcovou shodou na ideálu „kritické“, „analytické“ či „problémově orientované“ biografie se skrývají odlišnosti v obsahu, který si pod těmito pojmy jednotliví autoři představují, respektive odlišná teoretická pojetí biografie.

To dokládá také pohled do zbytku diskuse nad Ducháčkovou knihou, která se neomezila pouze na tyto dva texty, ale zahrnuje celou škálu odlišných čtení životopisu Václava Chaloupeckého. Veskrze pozitivní recenzi napsal Jan Hálek, který v knize spatřuje ideální kombinace vypravěčského umění a analytické práce.²⁴⁰ V rozporu s úvodní dvojicí recenzí je pak text Tomáše Borovského, který vyzdvihuje právě problémově orientovaný přístup a snahu odpovědět na otázky „Co je Gollova škola?“, „Jaký byl Chaloupecký historik?“ a „Jaká byla dobová role čechoslovakismu?“.²⁴¹ Přestože Borovský chápe klíčová témata Ducháčkovy knihy podobně jako kritičtí recenzenti, jejich výklad považuje za

---

²³⁹ Antonie DOLEŽALOVÁ, *Hledání Václava Chaloupeckého*, s. 214–215.

²⁴⁰ Jan HÁLEK, *Český časopis historický* 113, 2015, č. 1 s. 239–240.

²⁴¹ Tomáš BOROVSÝ, *Časopis Matice moravské* 135, 2016, č. 1, s. 169–171.

dostatečný. Milan Ducháček také odpověděl na recenzi Antonie Doležalové.²⁴² V tomto textu se věnuje zejména otázce vyváženosti mezi „odborností“ a „čtivostí“, potažmo problematice popularizace, proto zde tento text ponechávám stranou.

Vraťme se znovu ke Zdeňkovi Nejedlému, protože i tato publikace plnila funkci nosiče pro diskusi o analytickém potenciálu historické biografie. Jedním z nejcitovanějších míst z Křesťanovy knihy je úryvek ze strany sedmnáct, kde autor píše: „V předkládané monografii jsem interpretativní rovinu ve výkladu vědomě poněkud zastřel, alespoň v prvním plánu.“ Tohoto upozadění interpretační roviny si všímá několik recenzentů – názory na toto Křesťanovo rozhodnutí se však liší.

Silně kriticky se vůči takovému přístupu vymezil profesor Miloš Havelka, když shrnuje: „Na 569 stranách Křesťanovy knihy se zdá všechno shromážděno, ale málo vysvětleno.“²⁴³ Havelka ve svém textu navrhuje využívání metodologických nástrojů například z díla Pierra Bourdieu a celkově výklad pramenů v jednotném konceptuálním rámci. Podobně uvažuje o možnostech historické biografie i Tomáš Borovský, když tvrdí: „Za heuristikou a kritikou však v knize pokulhává interpretace.“²⁴⁴ Borovský poukazuje na absenci kritických otázek a na přílišnou „historikovitost“ knihy, kde byly podle Borovského staré historicky pouze nahrazeny historkami novými.

Potřeba vyšší míry interpretativnosti se objevuje také ve Fapšově recenzi, kde je přílišná faktografie spojena s rámcem žánru biografie. Tyto autory spojuje důraz na kritickou interpretaci založenou na intenzivně užitých metodologiích. Důležité je zmínit, že tato metodologie se nemusí nutně týkat specificky biografie, ale lze uplatnit i pojmy, které nabízí tradice např. sociálních dějin. Ostatně podrobně se Křesťanově práci s metodologií věnuje ve své reflexi Roman Pazderský.²⁴⁵

„Z řečeného plyne, že hlavním hendikepem Křesťanovy práce je potlačení interpretační roviny,“ píše Milan Ducháček ve své recenzi.²⁴⁶ Na druhou stranu ovšem dodává: „Při tom všem je ale třeba konstatovat, že veškeré indicie k formulování vlastní hypotézy Křesťan čtenáři nabízí, byť nikoliv v analytické zkratce, ale (jak v úvodu slibuje) v dílčích epizodách, náznacích a paradoxech.“ Křesťanovu knihu dává Ducháček do vztahu s románem *Básník z pera Martina Reinera*, který je podobně heuristicky vydatný a „namísto

---

²⁴² Milan DUCHÁČEK, *Aniž jest co nového pod sluncem... Co a pro koho vlastně píšeme? In margine recenze Antonie Doležalové*, *Soudobé dějiny* 23, 2016, č. 3, s. 427–434.

²⁴³ Miloš HAVELKA, *Nejedlý podaný „po nejedlovsku“*, *Soudobé dějiny* 21, 2014, č. 1–2 s. 189.

²⁴⁴ Tomáš BOROVSÝ, *Český časopis historický* 112, 2014, č. 4, s. 792.

²⁴⁵ Roman PAZDERSKÝ, *Dějiny - teorie - kritika* 10, 2013, č. 1, s. 155–158.

²⁴⁶ Milan DUCHÁČEK, *Česká literatura. Časopis pro literární vědu* 63, 2015, č. 1, s. 127.

pomníku přenechává čtenáři průvodce pro vlastní objevování“.²⁴⁷ Reinerův román se stal knihou roku 2015 v soutěži Magnesia Litera, je spojován s celoživotní badatelskou prací autora a označován jako „román faktu“.²⁴⁸

Stejně jako někteří výše zmínění autoři i Ducháček navrhuje témata, která Křest'an podle něj nevytěžil: měšťanský životní styl v Nejedlého domácnosti či jeho vztah k dílu Friedricha Nietzscheho. Přestože se Ducháček připojuje k očekávání hutnější interpretace, působí jeho podnětná recenze ambivalentně kvůli smířlivému závěru a také kvůli srovnání s Reinerovým románem, který lze bezpochyby označit za jeden z knižních vrcholů nedávné doby, a to především proto, že žádné kategorické hodnocení nenabízí. Právě pojmenovávání témat, ke kterým by měla být biografie vztažena, či otázek, které by měly být osvětleny, je dalším ze znaků analytického pojetí biografie.

„Biografii jako co možná nejvíce všestranný pohled na „život a dílo“ dané osobnosti, s přesahy k obecnější analýze např. společenského či kulturního vývoje v určitém historickém období, se dosud vydané práce dokázaly přiblížit jen ve velmi omezené míře.“ Takto precizně formulované očekávání od žánru biografie najdeme v recenzi Vítězslava Sommera.²⁴⁹ Sommer své očekávání formuluje jako „genealogii českého komunismu“. Podobný pohled, zaměřený na komplexnost a analytičnost, najdeme také v recenzi Doubravky Olšákové a zprávě Barvíkové. Olšáková píše: „Jednou z nich (kritických otázek, pozn. VS) je už samo kritické a komplexní zhodnocení významu a role Zdeňka Nejedlého v československé vědě a kultuře.“

Diskuse o analytickém potenciálu biografie se vede také kolem knihy Michala Macháčka. Divergenci mezi soudcovským a analytickým pojetím biografie naznačil ve své recenzi Václav Rameš, jenž o knize píše, že si „s velkými soudy nevystačíme“. Následně recenzent pojmenovává základní problémy, které kniha řeší a které se soustředí na Husákovu roli v různých dobových procesech, jako je represe politických odpůrců či reformy v druhé polovině osmdesátých let.

Pokud jsem již zmínil význam teoretických konceptů, které vstupují do debaty o historické biografii, pak v případě Macháčkova díla nelze pominout text Mileny Bartlové: „Skutečné metodologické slabiny jeho postupu se projeví v uzlovém momentu konstrukce biografie, jímž je hledání osobních motivací hlavního aktéra, když historik nechce vědět o metodologických sporech o biografický žánr. Jsa odkázán na naivní psychologizaci,

---

²⁴⁷ Tamtéž, s. 130.

²⁴⁸ Martin REINER, *Básník: román o Ivanu Blatném*, Praha 2014.

²⁴⁹ Vítězslav SOMMER, *Paginae historiae*, Sborník Národního archivu 21, 2013, č. 2, s. 438.

vypomůže si autor nakonec myšlenkami populárního patologa Františka Koukolíka.²⁵⁰ Bartlová vyjmenovává chybějící pojmy: diskurs, systém, konstrukt či strategie.

Ovšem jestliže Milena Bartlová životopis Gustáva Husáka chválí jako přínosný, byť s limity v metodologické rovině, pak skutečně tvrdou kritikou z podobných pozic je text Miloše Havelky: „... aniž si to asi autor uvědomil, kniha takovýmto sběrem nabízí a otevírá otázky, které se ale on sám nepokusil ani pojmenovat, nadto aby je řešil.“²⁵¹ Havelka opakovaně vytýká autorovi životopisu „sběratelství“, nedostatečnou či absentující práci s pojmy a chybějící strukturovaný výklad. Ústředním pojmem, o který se kritik opírá, je „politická biografie“. Havelka požaduje vysvětlení kontinuit a diskontinuit Husákových politických koncepcí a strategií: „Neboť autorova píle, důsledné hledání pramenů a snaha se nějak vyrovnat se sesbíraným materiálem měly nabídnout více: více rekonstrukcí, vlivů, sil a postojů, více dějin působení, a hlavně více strukturovaných výkladů.“²⁵²

S větším časovým odstupem formuloval svou kritiku také Vítězslav Sommer, který ve své reflexi poukázal na podobnosti mezi Švehlovým Jirousem a Macháčkovým Husákem: „Zde dochází k paradoxnímu protnutí Macháčkova a Švehlova přístupu. Michal Macháček nakonec přes obrovský výzkum primárních pramenů a přes všechnu snahu o kritickou reflexi existujících pohledů na Husáka vytvořil interpretaci, která je nesena jedním z „husákovských“ mýtů. Tento výkladový rámec lze nazvat legendou o nejchytřejším Slovákovi, případně nejschopnějším slovenském komunistovi.“²⁵³

V souvislosti s pojetím analytické biografie stojí za to zastavit se krátce u korpusu recenzí Miloše Havelky, které lze chápat jako kontinuální snahu přinášet do české historiografie kritické a teoreticky pevně zakotvené reflexe historických biografii.²⁵⁴ Jejich společným rysem je směřování k biografii jako „vědeckému žánru“. Vědeckost biografie je pak založena na analytické práci s pojmy, které strukturují historickou realitu a umožňují jít za pouhé vylíčení života dané osobnosti.

Častou inspirací je pojmosloví Pierra Bourdieua: pojmy, jako je „habitus“, „pole“ či „kapitál“ navrhuje ve svých recenzích Miloš Havelka jako nástroje umožňující překonat přílišnou popisnost biografii. Dobře je to vidět v recenzi životopisů Václava Havla, kde se

---

²⁵⁰ Milena BARTLOVÁ, *Jak se stal chudý chlapec prezidentem*, A2larm.cz, 2. 1. 2018.

²⁵¹ Miloš HAVELKA, *Historie – otázky – problémy*, 2/2018, s. 165–172.

²⁵² Tamtéž, s. 172.

²⁵³ Vítězslav SOMMER, *Husák, Jirous a síla historických mýtů*, *Soudobé dějiny* 27, 2020, č. 2, s. 346.

²⁵⁴ Miloš HAVELKA, *Historie – Otázky – Problémy*, 2/2018, s. 165–172. (Gustáv Husák);

Miloš HAVELKA, *Nejedlý podaný „po nejedlovsku*, *Soudobé dějiny* 21, 2014, č. 1–2 s. 180–189;

Miloš HAVELKA, *Znejistělý Masaryk?*, *Dějiny a současnost* 6/2019, s. 52–53;

Miloš HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy v nejednoznačných konstelacích*, *Soudobé dějiny* 22, 2015, č. 3–4, s. 474–502.

nejlepšího přijetí dostává Žantovského dílu právě proto, že: „Žantovský Havla nepopisuje, ale pokouší se rekonstruovat strukturu dispozic a věcných předpokladů, které utvářely jeho osobnost v průběhu více či méně reflektovaných konkrétních událostí, působením společenských a politických institucí a pod tlakem jejich zvláštních požadavků a očekávání.“²⁵⁵

Jestliže jsem mluvil o heterogenitě očekávání, která se skrývají pod společným jmenovatelem „analytické biografie“, tak Havelkovy recenze představují soubor textů, které své metodologické inspirace přiznávají a opírají se zejména o teorii jednání Pierra Bourdieua. Většina recenzentů, jejichž očekávání od historické biografie bychom mohli nazvat „analýza problému“, zakotvuje své pojmosloví v diskursu sociálních dějin, ovšem ne tak vyhraněným způsobem. Pojmy jako „struktura“, „strategie“, dobový či společenský „kontext“ figurují v téměř v každém textu z tohoto souboru. Jejich vymezení však zůstává nejasné: co je ještě svobodné rozhodnutí protagonisty, a kde začíná dobový kontext? Recenzenti jen málokdy uvádějí příklady či teoretická východiska. Častou shodou mezi historiky je, že biografie má být analýzou konkrétního problému v dobových souvislostech. Problémem ovšem zůstává, jak tuto ambici naplnit. Na konkrétní aplikaci tohoto požadavku neexistuje v korpusu recenzí konsensus, což dokazují i rozdílná čtení životopisných publikací: tatáž biografie je jedněmi chválena za svůj analytický přístup, a jinými kritizována za absenci téhož.

Analytické pojetí historické biografie tak zůstává jako maxima silně přítomná v historické vědě, na jejíž konkrétní podobě není konsensus. V zásadě můžeme říci, že hlavními požadavky na takto charakterizovanou biografii jsou zakotvení v konkrétní teorii, překročení čistě deskriptivního rámce životopisu a problémový přístup založený na kladení otázek a jejich odpovídání prostřednictvím vhodné metodologie.

3. 2. 3 Touha po úplnosti

V textech obklopujících historické biografie kromě již výše zmíněných pojetí narazíme na prvky, které souhrnně nazývám „touhou po úplnosti“²⁵⁶. S pojmem touhy se pojí dva klíčové přívlastky. Prvním je směřování k sebereprodukci. Touhu v tomto případě můžeme chápat jako vlastnost autopoetických systémů.²⁵⁷ Ty se samy svou aktivitou rozvíjejí a člení. Touha je pak hnací silou tohoto rozrůstání. V případě biografické produkce potom jde o to, že představa o „úplné“ biografii vede k neustálému přepisování a připisování nových

²⁵⁵ Miloš HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy*, s. 499.

²⁵⁶ Odtud budu používat slovo „úplnost“ ve vztahu k biografii právě v tomto významu.

²⁵⁷ Srov. Niklas LUHMANN, *Sociální systémy: nárys obecné teorie*, Brno 2006.

životopisných textů. S tím souvisí druhý přívlastek, který můžeme pojmu touha přisoudit, a tím je její nenaplnitelnost. Ve chvíli, kdy se ideálu přiblížíme, nebo se dokonce zdá, že jsme ho dosáhli, vždy se nakonec objeví nový horizont, k němuž lze napnout další úsilí.

V následujících odstavcích se pokusím ukázat, co je předmětem touhy v případě historických biografii. Přesněji řečeno: co je onou úplností, o kterou zde jde. První situace, která tuto touhu dobře ilustruje, je odůvodnění udělení ceny Kniha roku Lidových novin za rok 2012 Miloši Doležalovi za knihu *Jako bychom dnes zemřít měli*: „Miloš Doležal je první, kdo se podrobně zabývá Toufarovým životem před jeho působením v Číhošti. Ukazuje, že bez ohledu na to, co se stalo v prosinci 1949, byl Toufar pozoruhodnou a velkou osobností.“ „Josef Toufar nebyl žádný suchar ani moralizátor, nýbrž přímočarý, otevřený člověk, který svým mužným, sedláckým vystupováním i vtipností překračoval církevní ghetto,“ říká Miloš Doležal.²⁵⁸ Odůvodnění poté přejala i média spjatá s katolickou církví.²⁵⁹ Všechny zprávy také shodně zdůrazňují Doležalův celoživotní zájem o život kněze Toufara.

Úplnost je zde chápána jednoduše jako rovnoměrné zpracování celého života protagonisty. Tento motiv se objevuje také v řadě dalších textů. Shodně je například upozorňováno na nepoměrně malé zastoupení období po roce 1989 v životopisech Václava Havla nebo Ivana Martina Jirouse, u něhož polistopadová éra zabírá padesát stran z celkových téměř šesti set.²⁶⁰ Macháčkovi je vytýkáno nedostatečné zpracování různých období. Tomáš Černák kritizuje historika, že nedostatečně zapracoval válečné období, které chápe jako klíčové pro další vývoj Husákova života.²⁶¹ Na druhou stranu, Matěj Stropnický v již zmíněné recenzi vidí problémy spíše ve zpracování období tzv. normalizace, přestavby a pádu státního socialismu, stejně jako historik Matěj Bílý.²⁶²

S takto pojatou úplností pracuje také oficiální stránka Macháčkovy knihy, spravovaná samotným autorem, která nese název „Gustáv Husák: První úplný životopis“.²⁶³ Úplnost zde slouží jako klíčový distinktivní rys, který jednoznačně odděluje identitu stránky od jiných

²⁵⁸ https://www.lidovky.cz/kultura/knihou-roku-je-dolezaluv-silny-pribeh-o-toufarovi.A121214_180822_ln_kultura_ani (11. 5. 2021).

²⁵⁹ <https://www.cirkev.cz/archiv/121217-knihou-roku-ln-je-zivotopis-p-toufara> (11. 5. 2021).

²⁶⁰ Robin UJFALUŠI, *Hrdina z bezčasí: pochopit Magora z příběhů*, A2 3/2018. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2018/3/hrdina-z-bezcas> (11. 5. 2021);

Miloš HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy*, s. 501.

²⁶¹ Tomáš ČERNÁK, *Několik vět k jedné biografii*, H7O, 6. 2. 2018. Dostupné z: <http://www.h7o.cz/nekolik-vet-k-jedne-biografii/> (11. 5. 2021).

²⁶² Matěj STROPNICKÝ, *Husák se vrací do dějin. Matěj Stropnický nad knihou historika Michala Macháčka*, Právo, 17. 1. 2018. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/husak-se-vraci-do-dejin-matej-stropnicky-nad-knihou-historika-michala-machacka-40057491> (11. 5. 2021);

Matěj BÍLÝ, *Paměť a dějiny*. Revue pro studium totalitních režimů 12, 2018, č. 2, s. 138.

²⁶³ <https://www.facebook.com/husakgustav/> (11. 5. 2021).

publikací nebo také od toho, aby byla chápána jako popularizační stránka pro zájemce o historii nebo rozcestník informací o Gustávu Husákovi, což by obojí bylo s ohledem na sdílený obsah možné. Na stránce najdeme jak odkazy a pozvání na prezentace knihy či přednášky autora, tak ale také na dokumentární filmy či články, které se týkají Husáka, případně období, ve kterém Husák žil.

S prestižní literární cenou Magnesia Litera souvisí další dvojice anotací vytvořených pro oceněné knihy. Svou strukturou téměř identické charakteristiky knih oceněných Magnesii Literou vznikly v letech 2013 a 2018. První patří Švehlově knize, oceněné v roce 2018 jako objev roku: „Ivan Martin Jirous byl osoba složitá, mnohvrstevná, sečtělý a nadaný autor, oceňovaný kunsthistorik, pisatel básní, vězeň – dnes bychom řekli vězeň svědomí. Zároveň postava v posledních letech života vnímaná jako skandalista (tady by bylo možné vzpomenout např. Jaroslava Haška), u kterého nebylo vždy jasné, která z jeho stránek právě převládne. Obě polohy Marek Švehla reflektuje, což je pro pochopení komplikované osobnosti Jirouse rudimentární.“²⁶⁴

Druhá anotace se pak věnuje Křesťanovu dílu oceněnému knihou roku v kategorii literatura faktu za rok 2013: „Vzhledem k tomu, jak výraznou a do různých oborů vstupující osobností Nejedlý byl, je úctyhodné, jak je obsah knihy zpevněn nejen autorskou pílí a respektem k pramenům, ale také intelektuálním výkonem autora.“²⁶⁵ Obě anotace vyjmenovávají širokou škálu aktivit a charakteristik popisované osobnosti, aby nakonec autory ocenily za schopnost tuto rozmanitost do životopisu věrohodně pojmout. Úplnost je zde prezentována jako jeden z důvodů, proč je daná kniha vyznamenána.

Pro téma úplnosti se nabízí podívat se podrobněji na situaci, která stojí chronologicky na počátku mnou zkoumaného období. Deset let po obsáhlé biografii Františka Palackého od Jiřího Kořalky vydal knihu o Palackém také Jiří Štaif.²⁶⁶ Štaif svůj vztah ke Kořalkově práci formuluje ve dvou odstavcích v závěrečné kapitole své knihy.²⁶⁷ Nejprve vyzdvihuje Kořalkovu monografii jako zlomové dílo a „nepostradatelného průvodce pro další badatele“. Poté poukazuje na Kořalkovo ztotožnění s Palackým a upozorňuje na jeho tendenci Palackého obhajovat pomocí odkazu na „historické okolnosti“. Kořalka – podle Štaifa – vidí v Palackém velikána evropského rozměru, který díky svému rozhledu dokázal „předvídat budoucí vývoj“.

---

²⁶⁴ <https://www.magnesia-litera.cz/kniha/magor-a-jeho-doba/> (11. 5. 2021).

²⁶⁵ https://www.magnesia-litera.cz/kniha/zdenek-nejedly/_11.5.2021.

²⁶⁶ Upravená kniha Jiřího Kořalky vyšla v roce 2007 v německém jazyce. To jen podtrhuje vhodnost tohoto srovnání.

²⁶⁷ Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, s. 344.

Úplnost se zde znovu objevuje jako klíčová a pozitivně hodnocená vlastnost odborné historické práce. V jejím sousedství se pak vyskytuje pojetí biografie jako – v tomto případě příliš nekritického – soudu. Úplnost zde nemusí nutně znamenat dostatečnou perspektivu pro diskusi o konkrétním životopisu. Je vidět, že touha po úplnosti se spojuje i s jinými pojetími biografie, a bude zajímavé sledovat, jakou roli hrála v recenzních textech právě úplnost a jak kolegové a kolegyně obou autorů pojmenovávají, co mají obě knihy společného a v čem se liší.

„Zatímco Jiří Kořalka představil v roce 1998 svůj Palackého životopis jako v podstatě klasický žánr biografie, nesmírně poctivě a bez přehánění detektivní formou shromáždil a interpretoval impozantní množství pramenů k Palackého životní dráze, Štaifův přístup je z podstaty interdisciplinární, v českém historickém bádání a v biografickém žánru zvláště velmi novátorský – krátce: ve středu pozornosti recenzované knihy stojí hlavně to, co je v titulu uvedeno až na samém konci, totiž Palackého mýtus.“²⁶⁸ Citát z recenze Lukáše Fasory představuje pasáž typickou pro všechny reakce na vydání Štaifovy knihy: Kořalkův přístup je hodnocen jako „tradiční“ či „klasická“ biografie založená na vyčerpávající heuristice a vylíčení celku života protagonisty.

Oproti tomu Štaifův postup je označován jako „inovátorský“, „interpretativní“, „interdisciplinární“ a podobně.²⁶⁹ Milan Hlavačka dokonce píše, že nejde o biografii v pravém slova smyslu – ta tvoří jen „kostru“ pro širší kontexty a vztahy.²⁷⁰ Samotný Jiří Kořalka se ve své recenzi, která spojuje hodnocení jak Obezřetné elity, tak Palackého životopisu, problematice odlišného přístupu k historické biografii nevěnuje.²⁷¹

Kořalka obšírně hodnotí Štaifovy interpretace klíčových společenských procesů a událostí 19. století v obou Štaifových dílech. Příznačné je Kořalkovo upozorňování na opakované užívání slova „naivní“ v souvislosti s hodnocením aktivit českých politických elit u Štaifa. Od tohoto Štaifova odstupu se Kořalka distancuje a vyznačuje tak ústřední rozpor mezi oběma autory, který tkví v rozdílném hodnocení Palackého (potažmo ostatních politiků té doby). Otázka biografie jako soudu je ovšem v tomto případě velmi subtilní, protože také Štaif považuje Palackého za významnou osobnost předčící své vrstevníky vzděláním,

---

²⁶⁸ Lukáš Fasora, *Časopis Matice moravské* 128, 2009, č. 2, s. 495.

²⁶⁹ Srov. Bohumil JIROUŠEK, *Dějiny - teorie - kritika* 6, 2009, č. 1, s. 144–148;

Marie BAHENSKÁ, *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 1, 2009, č. 2, s. 134–139;

Petr ČORNEJ, *Marginalia Historica* 1, 2010, č. 1, s. 108–112.

²⁷⁰ Milan HLAVAČKA, *Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století* 19, 2011, č. 1, s. 272–273.

²⁷¹ Jiří KOŘALKA, *Český časopis historický* 108, 2010, č. 4, s. 687–691;

Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005.

rozhledem a organizačními schopnostmi. Pouze u některých rozhodnutí – zejména v případě Palackého politické dráhy – upozorňuje na konkrétní limity Palackého vystupování.

Konsensuálně pozitivní přijetí Štaifovy knihy vymezuje hranici mezi empirickým pojetím biografie a pojetím biografie jako analýzy problému v české historické vědě, přičemž recenzenti shodně upřednostňují druhý přístup. Empirické pojetí pak je kladně hodnoceno jako „základ“ pro další bádání. Bylo by ovšem nadinterpretací stavět obě knihy proti sobě jako soupeřící či vylučující se způsoby psaní biografie. Takto jejich pozice v recenzích vystavěna není. Štaifův přístup je popisován jako rozšíření možností, otevření nových badatelských možností a také jako aplikace neotřelé metodologie spojené především s pojmy „mentální mapa“ a „mýtus“. Ostatně i u něj je vysoce hodnocena erudice a faktografická přesnost.

Tato situace dobře dokládá zejména nenaplnitelnost touhy po úplnosti. Obě knihy úplnost v chápání kolegů splňují na mimořádné úrovni, ovšem přesto si někteří recenzenti neodpustí drobná faktografická upřesnění vůči novější knize. Jiní naopak požadují rozšíření závěrečné kapitoly „Životnost odkazu a rébus mýtu“ Františka Palackého o nové prameny. Oba typy těchto poznámek představují způsoby, jimiž je naplnění touhy po úplnosti odsouváno k novému horizontu, který má nyní možná trochu jinou podobu, ale přesto stále čeká na své naplnění.

Touha po úplnosti biografii bývá také formulována na čtenářských webech, kde patří k opakovaným motivům. Téměř všechny již popsané rysy touhy po úplnosti obsahuje hodnocení čtenáře Oldřicha Hantona na České bibliografické databázi z 16. 8. 2018: „ (...) Husákův spletitý životní příběh vypráví bez velkých emocí a ani ho nijak zvlášť morálně nehodnotí. Kniha je však zpracována velmi poctivě, autor prošel obrovské množství pramenů, vyslechl pamětníky a navštívil i ruské archivy. Poznámky pod čarou a seznam literatury dávají téměř nekonečné možnosti k dalšímu studiu. Přestože se jedná o odbornou publikaci, je kniha hodně čtivá a přístupná i laickým zájemcům. Snad se brzo povede takto zpracovat i další osobnosti a události našich nejnovějších dějin.“²⁷²

Hodnocení vyzdvihuje jak zahrnutí celého „spletitého příběhu“, tak pečlivou heuristiku a obsáhlý poznámkový aparát. Nenaplnitelnost touhy po úplnosti se odráží v „nekonečných možnostech dalšího studia“. I když přečteme Macháčkovu knihu, je zde stále celá neprobádaná oblast vědění, která na čtenáře teprve čeká. Vedle takto komplexních hodnocení pak čtenáři vyzdvihují úplné zpracování životopisu formulacemi jako například:

---

²⁷² CBDB, Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Oldřich Hanton, 16. 8. 2018.

„čtenář se o Zdeňku Nejedlém dozví snad úplně vše“²⁷³, „extrémně podrobný životopis“²⁷⁴, „plné faktů a obsáhlé“²⁷⁵, „skvělá kniha plná neuvěřitelného množství informací“²⁷⁶, „o našem prvním prezidentovi jsem se zde dozvěděla velmi mnoho“²⁷⁷ nebo „rozsáhlá a asi první úplná biografie tohoto politika“²⁷⁸.

Mezi čtenářskými hodnoceními se několikrát opakuje spojení pojetí biografie jako úplnosti a soudu. To jsme ostatně mohli vidět u citace příspěvku Oldřicha Hantona výše, který oceňuje, že Macháček Husáka „nijak zvlášť morálně nehodnotí“. Vztah mezi pojetími soudu a touhy po úplnosti je obvykle vzájemně se vylučující. Soud má často podobu „vytváření kultu“, „idealizace“ či jinak hanlivě zabarveného přívlastku evokujícího nepřipustnou ideologizaci dějin a úplnost je způsob, jak se těmto „nešvarům“ vyhnout či je napravit.

Následující hodnocení ukazuje, jak úplné pojetí Masarykova života umožňuje Masaryka odidealizovat: „O našem prvním prezidentovi jsem se zde dozvěděla velmi mnoho – od narození, dospívání až po exilovou „vládu“ či prezidentování. Tento životopis čtenáři nabídne ucelený, přehledný a jasný životopis o TGM. Je pravda, že Masaryka mají lidé hodně zidealizovaného, avšak zde se můžeme dočíst i o jiné stránce jeho osobnosti, např. jeho schopnost nadělat si nepřátele, nebo by jiní mohli vyčíst jeho "nevěnování se" rodině.“²⁷⁹ Nové, „úplnější“ pojetí Masarykova života umožňuje vyvážit vztah mezi idealizací a dehonestací.

O touze po úplnosti lze říci, že na sebe bere podobu nároku na zpracování celého života osobnosti, zahrnutí celé rozmanitosti aktivit a charakteristik protagonisty, hodnocení heuristického výkonu životopisce, osvětlení dosud neznámých míst a podobně. Také má tendence vytvářet kombinace s dalšími pojetími. To bezesporu souvisí s konstitutivním prvkem historické vědy spočívajícím v závislosti na archivu.²⁸⁰ Což ovšem neznamená, že je možné ji přehlížet jako samozřejmou či nepodstatnou. Kromě toho ji lze chápat jako způsob formulace vztahu k žánrové definici biografie.

---

²⁷³ DTBK, Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý*, Blue, 13. 4. 2019.

²⁷⁴ CBDB, Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý*, OHNOTHIMAGEN, 30. 10. 2017.

²⁷⁵ DTBK, Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, MildeZ, 9. 10. 2019.

²⁷⁶ DTBK, Marek ŠVEHLA, *Magor a jeho doba*, Vlk.kh, 21. 7. 2019.

²⁷⁷ DTBK, Pavel KOSATÍK, amaenium, 11. 12. 2019.

²⁷⁸ DTBK, Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, OldřichHanton, 16. 8. 2018.

²⁷⁹ DTBK, Pavel KOSATÍK, *Jiný T. G. M.*, amaenium, 11. 12. 2019.

²⁸⁰ Roger CHARTIER, *Na okraji útesu*, Červený Kostelec 2010, s. 94.

3. 2. 4 Biografie jako vzdělání

Následující pojetí historické biografie v historické kultuře nazývám „vzdělání“. Smyslem produkce biografických textů je v tomto případě získání znalostí, které jsou či mohou být užitečné v současnosti nebo v budoucnosti. Jejich užitečnost spočívá například v poučení, jaké osudy mohou čekat intelektuály, politiky, menšiny či jinak specifikované skupiny. Jindy je referenčním rámcem poučení nějaká zákonitost historického vývoje. Například představa o cyklickém opakování historických konfliktů, generačních konfliktů nebo naopak upevnění představy, že lidstvo je ve své podstatě stále stejné. Poučit se může jak čtenář jako konkrétní jednotlivec, tak společnost či národ jako kolektivní aktér dějin. V předchozí kapitole jsem s tímto pojetím identifikoval ediční řadu *Ecce Homo* nakladatelství Argo.

Dobrym příkladem z korpusu diskusních textů je závěr recenze Petra Zídka na knihu Jiřího Křesťana: „Zdeněk Nejedlý byl přesvědčen, že jeho dílo jej přežije. Bohužel zemřelo ještě dříve než jeho autor a řadu jeho prací bychom dnes – jak píše Jiří Křesťan s odkazem na Vladimíra Boreckého – s klidným s vědomím vložili do archivní krabice s nápisem MAŠÍBL (magoři, šilenci, blbi). Nejedlý si za to může sám: neměl toho psát tolik a neměl podléhat svodům politiky. Budiž výstrahou pro dnešní politizující intelektuály.“²⁸¹ Četba biografie a život, který zprostředkovává, jsou výstrahou proti nevhodné politizaci současných intelektuálů. Ať už měl Zídek oním „politizováním“ na mysli cokoliv, pojetí biografie jako vzdělání zde má status varování, prevence.

Velmi podobně formuluje závěrečnou poznámku ke knize i historik Jan Mervart: „Přál bych si zároveň, aby Křesťanova kniha byla též mementem pro všechny dnešní politiky a některé intelektuály. Nabízí jim totiž cenné zrcadlo, v němž se odráží jejich možný osud.“²⁸² Oba autoři tak v populárních periodikách aktualizují Nejedlého život jako příběh, který se může stát znovu i dnes, jen s jinými aktéry.

Do rámce biografie jako vzdělání spadá ovšem také uzdravující účinek biografie. Tím končí svou recenzi Kosatíkova Jiného Masaryka Petr Pithart, když píše: „Dají se ty důsledky, ta minová pole v naší paměti, odstraňovat lekturami, jako je ta svobodná, oprostěná od povinných mýtů, ta Kosatíkova: neohlížet se na celonárodní tiché dohody, o čem ano a o čem raději ne. (...) Podle mého vydal Kosatík svoji zatím nejlepší knihu. Prospěje našemu duševnímu uzdravování.“²⁸³ Oním kolektivním „my“ je česká společnost a „nemocí“, kterou

²⁸¹ Petr ZÍDEK, *Výstraha jménem Nejedlý*, Lidové noviny, 16. 3. 2013.

²⁸² Jan MERVART, *Sklerotický stařec opět sexy*, Reflex, 28. 3. 2013.

²⁸³ Petr PITHART, *Esej Petra Pitharta: Konečně úplný, a tedy věrohodný TGM*, Hospodářské noviny, 2. 11. 2018.

trpí, je mnichovské trauma a neschopnost vyprávět příběhy Masaryka a Beneše v přiměřených rámcích.²⁸⁴

Kosatíkovi se to podle Pitharta daří, protože se distancuje od Beneše a vypráví Masaryka „úplně“. Úplnost je v Pithartově textu chápána jako postihnutí všech aspektů komplikované osobnosti. Tomu do té dosud bránily buď nezdravě soudící biografie, nebo naopak přílišná snaha pojmout Masarykův život jako prostředek ke vzdělávání národa. Podle Pitharta se Kosatík ani k jednomu neuchyluje, a proto je jeho biografie tak kvalitní.

V obsáhlé recenzi se tedy setkávají tři pojetí biografie: touha po úplnosti, biografie jako soud a biografie jako vzdělání ve dvou variantách: jako škodlivé moralizování a jako prospěšné uzdravení. Biografie významné osobnosti je prezentována jako mocný nástroj rozvoje společnosti a „vyrovnávání se s minulostí“, přičemž Pithart zmiňuje především poválečné vyhnání Němců a odtažitý až destruktivní vztah československých a českých prezidentů k politickým stranám. Úplnost zde neslouží jako základ pro objektivní či nestrannou biografii, jak jsme viděli v případě spojení s pojetím soudcovským, ale jako podmínka uzdravující role úplného životopisu pro společnost traumatizovanou minulými konflikty.

Jednodušší význam pojetí životopisu jako vzdělání souvisí se získáváním nových znalostí. Oproti touze po úplnosti zde ale nejde o zaplňování mezer v současném stavu poznání ani o úplnost ve smyslu pokrytí celého života protagonisty, ale o doplnění znalostí u čtenářů. Referenčním rámcem tedy je rozhled a erudice čtenáře před přečtením biografie a po něm. Velmi často se s tímto jevem setkáme u biografie Ivana Martina Jirouse. Čtenáři se vyznávají, že se s ním dosud nesešli nebo se o jeho osobu nezajímali, ale po přečtení Švehlovy knihy si doplnili vzdělání a vytvořili si na Jirousovu osobnost vlastní názor.

Například uživatel Miroslav Juráň na portálu Goodreads zdůvodňuje možné míjení se s Jirousem takto: „Možná ještě víc než pro jeho fanoušky je to kniha pro všechny z nás, které Magor dosud (vlastně i hodně vědomě) míjel. Což z mé generace, která v době převratu začínala školní docházku, je myslím i docela dost čtenářů. Disent nás už nezajímal a Jirouse jsme poznávali jen jako neustále opilou, často nepříjemnou postavičku. Po přečtení tohoto životopisu se na dálku omlouvám... A všechno si pečlivě doplním, slibuju.“²⁸⁵ Jiní uživatelé hodnotí Švehlovo dílo jako „poučné“ nebo že si ho přečetli, aby „si udělali obrázek o Jirousovi a o jeho místu v historii“.²⁸⁶ Na stránkách Hospodářských novin se v podobném

---

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ GR, Marek ŠVEHLA, *Magor a jeho doba*, Miroslav Juráň, 22. 1. 2018.

²⁸⁶ DTBK, Marek ŠVEHLA, *Magor a jeho doba*, JP2, 2. 11. 2018. Tamtéž, jooosev, 11. 11. 2018.

duchu vyjádřil ve své recenzi Ivan Hartman, když napsal: „Středoškolští učitelé by Švehlův titul mohli doporučovat svým studentům, kteří se narodili už ve svobodné zemi, aby pochopili, v čem žili jejich rodiče i prarodiče.“²⁸⁷

Zatímco ostatní pojetí najdeme rozložené rovnoměrně napříč médii, produkčními a recepčními kontexty, pojetí biografie jako vzdělání je v mém korpusu poměrně řídko zastoupeno. Omezuje se zejména na nejčtenější deníky a čtenářské reflexe popularizačních biografií. Viditelné je zejména jeho sepětí s politikou. Vzdělání má buď varovat před nezdravým vztahem k politice, nebo naopak vztah k politice uzdravit. I čtenářská hodnocení, která mluví o „rozšiřování obzorů“, přiznávají jistý politický rozměr věci: četba biografie přispěla v orientaci zejména v historii opozice vůči moci komunistické strany a neznalost je zdůvodňována dobovou represí či propagandou.

3. 2. 5 „Horký stav“ biografického diskursu – shrnutí

V této kapitole jsem identifikoval čtyři odlišná pojetí historické biografie. Ta se opakovaně objevovala v toku biografického diskursu a vystupovala na povrch jako různé formulace způsobů, jimiž mohou historické životopisy propojovat minulost, přítomnost a budoucnost. Oproti biografickým edicím se zde ukázala dvě nová pojetí. Jde o touhu po úplnosti a biografii jako analýzu problému. Pro tato pojetí je důležité splnění určité náležitosti životopisného textu na úrovni jeho referenciality. Obě se zaměřují na to, jakým způsobem životopis zprostředkovává minulost. Ta má v obou případech status objektu, který je třeba co nejlépe poznat. Každé z pojetí pak představuje jiný způsob, jak toho dosáhnout.

Zároveň si nelze nevšimnout, že obě tato pojetí nemají ustálený obsah. Na tom, jak vypadá „úplná“ a „analytická“ biografie, nepanuje konsensus. Můžeme u konkrétních recenzentů vidět soudržná východiska v konkrétním teoretickém rámci, ale na úrovni oboru či diskuse ke konkrétnímu titulu bychom shodu hledali marně. Z toho lze vyvodit, že definice pojmu „historická biografie“ není příliš závislá na konkrétním normativním vymezení zakotveném v příručkách literární genologie, ale spíše vychází z konkrétní praxe. Obsah pojmu se tak utváří v praxi psaní životopisů a v debatě nad jednotlivými tituly.

Ve zbytku tohoto výčtu je na první pohled vidět zřetelná souvislost s pojetími popsanými v předchozí kapitole. Zejména v případě komplexu soudce a jeho úzkého sepětí s jazykem edice Velké osobnosti českých dějin je tato souvislost nepřehlédnutelná. Kromě samotného jazyka hodnocení a vyvažování „zásluh“ a „prohřešků“ se toto spojení projevuje i

---

²⁸⁷ Ivan HARTMAN, *Švehlova "kniha roku" o Magoru Jirousovi se místy zdá až krutá. Ale krutá jsou fakta, ne kniha*, Hospodářské noviny, 5. 12. 2017.

tím, že se nejvýrazněji koncentruje u životopisů „velkých osobností.“ Kromě toho vždy odkazuje k nějakému širšímu dějinnému rámci, jakým jsou národní dějiny nebo třeba příběh vztahu české společnosti ke komunismu.

V neposlední řadě můžeme identifikovat shodu na pojetí životopisu jako vzdělání. Přestože škála jeho významů je široká, společným rysem je snaha přinést užitek v současnosti, odnést si poučení, inspirovat se konkrétní osobností. Zatímco v případě edice *Arga Ecce Homo* spočívalo vzdělání v orientaci na kanonické postavy dějin a jejich srozumitelné a zároveň odborné představení čtenářům, v případě diskusí nad vybranými životopisy nabývalo vzdělání více politického rozměru. Tento rozdíl vychází z odlišných diskursivních praktik. Zatímco knižní edice vyžaduje stabilní a dostatečně široký rámec, pro publicistiku i čtenářské weby je aktualizace běžným prostředkem a jejich spojení s aktuální politickou situací je součástí běžného fungování novinářské profese.

3.3 Biografie v současné historické kultuře

Interpretaci předchozích kapitol rozdělují na dvě části. Nejdříve se zaměřím na zjištění o současném biografickém diskursu. Poté se na základě dosavadní práce pokusím nalézt zdroje identity biografické formy, které by ji činily svébytnou, a tedy teoreticky uchopitelnou.

Komplex soudce, analýza problému, touha po úplnosti, vzdělání, osobní svědectví: tato pojetí jsem zachytil v toku biografického diskursu. V nich se vždy setkává představa o identitě biografického psaní s konceptem dějin a více či méně reflektovanou noetickou pozicí. Jak má vypadat „správná“ biografie? Z jakého důvodu a jakým způsobem je vhodné se zabývat dějinami? Skrze odpovědi na tyto otázky můžeme definovat jednotlivá pojetí a rozdíly mezi nimi. Co ovšem o roli biografie v historické kultuře vypovídá pohled na celek pětice pojetí historické biografie?

Podíváme-li se na četnost jednotlivých pojetí, pak na obecné rovině jednoznačně převažuje biografie ve funkci soudu. Se všemi zkoumanými biografiemi se v nějaké podobě pojilo očekávání, že bude vynesena soud, či naopak byly kritizovány, že soudí protagonistu nedostatečně. Z perspektivy různých diskursivních praktik se výrazně odlišuje akademická recenzní praxe, ve které je soudcovská role biografie doplněna co do četnosti výskytů poptávkou po životopise jako analýze problému. To lze vysvětlit za pomoci předpokladu, že do diskuse nad životopisy se častěji než jiní historikové zapojují ti, kteří mají vlastní oborově zakotvenou představu o podobě životopisu. Specifickým pojetím je touha po úplnosti, která tvoří často kombinace s jinými pojetími, a prochází tak napříč biografickým diskursem, o to

méně je však diskutována přímo a častěji slouží spíše jako podpurný argument, navíc bez konsensu na jeho přesném obsahu.

Žánrová čistota není ve srovnání s jednotlivými pojetími tématem, a to ani v odborné historiografii. Napříč zkoumaným diskursem platí vágní a nevyslovený konsensus, že biografie je „popis života jednotlivce v minulosti“. Nejbliže k diskusi o hranicích žánru má pojetí touhy po úplnosti. Řada recenzentů a čtenářů oceňuje „úplné zpracování“ života dané osobnosti a obvykle také zároveň poukazuje na nové obzory či nezaplňená místa, která „úplnou úplnost“ vylučují.

Dobře je vztah mezi určením žánru a úplností zpracování biografie vidět na případu biografii Františka Palackého od Jiřího Štaifa a Jiřího Kořalky. Recenzenti shodně odlišují „inovativní“ a „tradiční“ přístup, avšak obě knihy jsou v dobové debatě i dnes považovány za životopisné. V této souvislosti se také nabízí podívat se na vztah k „sousedním“ žánrům memoárů a autobiografie. Nejvýrazněji v edici Paměť, ale také v edici Za oponou Třetí říše jsme mohli zřetelně vidět, že rozdíly mezi těmito žánry jsou podřízeny celkové identitě edice. V této souvislosti navrhuji označení „osobní svědectví“. To, co je pro identitu této formy klíčové, je specifická zkušenost s dějinami, která je podána jako imerzní vhled do minulosti, se kterým se může čtenář či čtenářka ztotožnit.

Kromě produkce edice Paměť jsme se s tímto pojetím biografických textů mohli setkat i v reakcích na texty, které jsou buď přímo vědecké (Macháčkův Husák) nebo vypráví příběh exponované osobnosti (Švehlův Jirous). To ukazuje, že jde o pevnou součást biografického diskursu, kterou nelze odsunout stranou jen jako „nesprávné“ či „příliš sentimentální“ nebo „nekritické“ čtení konkrétního životopisu.

S absencí nároku na „čistotu“ žánru souvisí vztah k velkým vyprávěním.²⁸⁸ Oproti běžné definici, jejímž základem je, že biografie je „popisem života jednotlivce“, je z výzkumu biografického diskursu zřejmé, že historické životopisy na sebe vždy vážou výrazně širší a pestřejší obsahové a významové složky.²⁸⁹ V jednotlivých rozborech bylo možné se setkat s biografiemi, které se vztahují k národnímu historickému příběhu, stejně jako s těmi, které na sebe vážou diskusi o povaze období státního socialismu. Interpretace života Zdeňka Nejedlého bude vždy zároveň i interpretací poválečného vývoje československé společnosti. Zcela specifický historický příběh pak zastupují biografie, které se identifikují s tragickým

---

²⁸⁸ Tento vztah pro oblast historického románu konstatuje také literární historik a teoretik Ladislav Nagy. Stejně tak ukazuje, že i na poli historické prózy se hranice žánrů dynamicky proměňují ve vztahu k vývoji historické kultury. Srov. Ladislav NAGY, *Od románcu k románu a zase zpět*, Praha 2019, s. 23 a 35.

²⁸⁹ Tuto tezi obsahuje také jiný text autora této práce. Václav SIXTA, *Zápletky Václava Havla*, Historie – otázky – problémy, 1/2016, s. 159–170.

rozměrem dějin 20. století, reprezentovaným holokaustem a zkušeností s moderními diktaturami.

Ostatně autoři píšící z pozic pojetí biografie jako analýzy problému vždy zdůrazňují právě volbu vhodné otázky či problému jako klíčovou součást životopisu. V pojmech Pierra Bourdieua – biografie je vždy stejně o polích a pozicích, které protagonista zastává, jako o protagonistovi samotném.²⁹⁰ Volba zkoumaného problému pak vždy souvisí s obecnější představou o dějinách. Proto se vztah k velkým příběhům týká také akademické produkce. S tímto aspektem historických biografíí taktéž souvisí nenaplnitelnost touhy po úplnosti. V důsledku neostré hranice toho, co do biografie ještě patří, a co již nikoliv, je vždy možné najít prameny či témata, která v konkrétním životopise chybí.

Další z tradičních distinkcí v rámci diskuse o historických biografíích vyznívá o něco jednoznačěji. Podíváme-li se na biografický diskurs perspektivou zastoupení „velkých osobností“ a „obyčejných lidí“, zjistíme, že v tomto ohledu nabízí současný stav spíše konzervativní obraz. Ať již se na náš korpus podíváme perspektivou biografických edic nebo biografíí, které vzbudily diskusi, převažují životopisy významných osobností politiky a vědy. Ženy tvoří v tomto celku spíše výjimky. Přestože v předchozích odstavcích jsem naznačil možné posuny oproti tradičnímu chápání biografie, pokud jde o strukturu protagonistů, zdá se, že dějiny jsou v současné české biografické produkci převážně oněmi pověstnými dějinami „velkých mužů“.

Největší koncentraci ženských protagonistek nalezneme v edici Paměť. Nejčastěji jde o ženy, které působily v oblasti umění, nebo o vzpomínky přeživších nacistických nebo sovětských represí. Přestože ani zde se zastoupení žen ani zdaleka nepřibližuje rovnosti, nabízí se tu teze, že typ biografíí pojatých jako osobní svědectví vytváří prostor pro ženské osobnosti spíše než řady zaměřené na politické představitele. To jen podtrhuje význam vztahu mezi vydávanými biografiemi a konceptem dějin, který je s nimi implicitně spojen. To by také vysvětlovalo absenci biografíí členů nižších sociálních vrstev. Biografie dělníků, lidí na okraji společnosti či z menších sídel se v mém korpusu nevyskytují vůbec.

Prvkem, který je pro identitu historické biografie klíčový, je vztah ke kategorii času. Podíváme-li se na jednotlivá pojetí optikou jejich temporality, zjistíme, že každé modeluje vztah minulosti, přítomnosti, budoucnosti a potřeb společnosti odlišně.²⁹¹ V následujících odstavcích se proto ke svým zjištěním o současných pojetích biografie v historické kultuře pokusím přiložit poznatky autorů, kteří se zabývali vývojem funkcí paměti v minulosti. Na

---

²⁹⁰ Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 61–63.

²⁹¹ Zde odkazuji na pojem funkce paměti u A. Assmann. Srov. A. ASSMANN, *Prostory vzpomínání*, s. 453.

prvním místě je mezi nimi Aleida Assmann, jejíž pojem „funkce paměti“ bude tvořit základní referenční rámec pro následující část textu.

Základní znaky komplexu soudce odkazují k funkci sekularizované vzpomínky na zemřelé v podobě „fama“, jak ji popsala v *Prostorech vzpomínání* Aleida Assmann²⁹² Fama je založena na tom, že člověk se již za života může zasloužit o to, aby byl připomínán i po smrti. Assmann ukazuje na mnoha příkladech z antiky a renesance, jak tehdejší elity toužily po zvěčnění v básnických dílech a jak básníci tento svůj význam vyzdvihovali. Výmluvnou ilustrací je dobová představa Alexandra prolévajícího slzy na Achillově hrobu. Alexandr nezávidí Achillovi jeho válečnické umění, ale to, že se stal součástí díla básníka Homérova významu.

Hodnocení protagonisty a posuzování, zda má patřit do národního (nebo jiného) kánonu, v současných biografiích souvisí s možností zajistit si posmrtnou slávu – místo v národní paměti – prostřednictvím životopisu. Ke vzpomínce typu fama odkazují v životopisné praxi také tzv. druhé životy – kapitoly věnované ohlasu či odkazu dané osobnosti po její smrti.

Na druhé straně ovšem nelze opomíjet důraz na odbornost a co nejhlubší poznání života dané osobnosti, které jsou, jak jsme mohli vidět, také často spojovány s komplexem soudce. Tyto hodnoty čerpají z funkce paměti, kterou Assmann pojmenovává „historia“. Ta má své počátky v renesančním rodovém dějepisectví a vyvrcholila ustanovením odborné historiografie.²⁹³ Minulost zde není již přímo přístupná ve formě vzpomínky, ale je vzdálená, dostupná jen ve fragmentech, které je třeba třídit a skládat, aby vznikl smysluplný obraz.

Ve chvíli, kdy čteme anotace k životopisům z řady Velké osobnosti českých dějin nebo spory o Gustáva Husáka vedené nad heuristicky těžko překonatelnou Macháčkovou knihou, se vedle sebe setkávají funkce paměti jako fama a historia ve specifickém tvaru. Minulost je na jedné straně podřizována imperativu pečlivého a implicitně také spravedlivě nestranného zkoumání a zároveň je zdrojem posmrtné slávy pro jedince, kteří obstojí před soudem autora biografie, potažmo jeho čtenářů.

Z toho, co již bylo řečeno o paměti historia, je zřejmé, že biografie pojaté jako analýza problému jsou rozpracováním tohoto typu vzpomínky. Hlavními otázkami, které v tomto rejstříku mají prostor, jsou: Co se můžeme o minulém životě dozvědět a jak toho věrohodně dosáhnout? Rozdíly mezi jednotlivými biografiemi nebo mezi jejich autory a recenzenty spočívají v tom, z jakého přístupu čerpají, aby tento nárok naplnili. Tyto rozdíly jsou pak

---

²⁹² A. ASSMANN, *Prostory vzpomínání*, s. 41–52.

²⁹³ Tamtéž, s. 55.

často katalyzátorem akademických debat na téma historických biografii. Typické jsou v tomto ohledu recenze profesora Havelky, který často míří své kritické poznámky, založené na Bourdieuho teorii jednání, proti v jeho perspektivě příliš empirickým historikům. Obdobně bychom si mohli představit kritiku feministickou, postkoloniální nebo třeba z perspektivy marxistického myšlení.²⁹⁴

Nenaplnitelnost touhy po úplnosti vychází taktéž z paměti jakožto historia. Zatímco udržování vzpomínky na zemřelé či udržování slávy jména můžeme snadno potvrdit či vyvrátit – hrob je neudržovaný, nikdo již nezná dané jméno – minulost, která je vzdálená, nemůže být nikdy poznána úplně. Zároveň nelze opomenout ani jednoduchý vliv žánrového formalismu, kterému je třeba učinit zadost, aby autor i čtenář dali najevo svoji erudici směrem k náležitostem žánru.

Rozdíl mezi přístupností minulosti v případě vzpomínky na zemřelé v náboženské i sekularizované podobě a minulosti nedostupné a fragmentární se v případě biografie v pojetí touhy po úplnosti ukazuje v podobě požadavků na doplnění biografie, poukazů na chyby či formulací nových otázek zviditelňujících místa, která ještě nebyla poznána, fragmenty, které dosud nebyly zasazeny do celkového obrazu.

U předposledního pojetí biografie jako vzdělání je nejsilnější vrstvou pojetí dějin jakožto exempla. O historických textech psaných a čtených jako zdroj poučení píše Francois Hartog, když charakterizuje předmoderní režim dějinnosti.²⁹⁵ Historie v něm je sadou příkladů a poučení sloužících k uchopení současné zkušenosti. Komplexnější obraz než Hartogovu kategorizaci režimů dějinnosti nabízí pohled do dějin žánru na počátku moderní doby.

V době nástupu osvícenství se biografie měla stát integrativním žánrem mezi praktickým životem právě se formujícího individua a obecnými zákonitostmi formulovanými vědci.²⁹⁶ Tehdy se staly znovu populárními Plutarchovy Životopisy slavných Řeků a Římanů, které inspirovaly tím, jakou pozornost věnují charakterovým rysům protagonistů, kteří v díle figurují jako určité morálně-historické typy. Na rozdíl od původního kontextu Plutarchova díla se však na konci 18. století biografie vztahovaly k demokratičtější pojatému lidu a byly zaštitěny autoritou institucionalizující se vědy.

---

²⁹⁴ Různé přístupy k psaní biografii shrnuje přehledně ve své publikaci Barbara Caine. B. CAINE, *Biography and History*, s. 7–26.

²⁹⁵ F. HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, s. 250.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 85;

Heinrich TOBIAS, *Leben Lesen*, Wien 2016.

Exemplární pojetí biografie je příkladem přetrvávání starších vrstev životopisné praxe do současnosti. Když dnes narazíme na tvrzení, že bychom se měli z nějakého osudu poučit – například že kariéra Zdeňka Nejedlého je varováním pro angažované intelektuály – máme co do činění s aktualizovanou verzí této hluboké vrstvy uvažování o životopisu jako o didaktickém nástroji.

Posledním pojetím biografie je svědectví. Zde můžeme mluvit o vrstvě vzpomínky jako pietas – paměti na zemřelé.²⁹⁷ Tomuto pojetí vévodí imperativ nezapomenout osudy těch, kteří již nežijí. Zejména v edici Paměť jsme se mohli setkat s tímto jazykem. Ani zde nejde o jednoduchý „návrat“. Oproti původnímu náboženskému kontextu, který Assmann popisuje v souvislosti se starověkým Egyptem, antickou kulturou i křesťanstvím, není tato vzpomínka založena na víře v posmrtný život či křesťanskou spásu. Imperativ vzpomínky je spojen s potřebou čelit tragickým dějinám 20. století.

Můžeme tedy pozorovat sekularizovanou podobu vzpomínky na zemřelé – neboť právě tragická smrt či status přeživších činí z životů těchto lidí osudy hodné zaznamenání. To ovšem automaticky neznamená, že bychom mluvili o vzpomínce typu fama. Pietas se zde spojuje s dějinami chápanými a prožívanými jako kulturní trauma. V našem přehledu jde tedy o další kombinaci staré funkce paměti s konceptem dějin charakteristickým pro 2. polovinu 20. století.

Lze na základě předchozího popisu najít interpretační klíč, který by dokázal vysvětlit současnou situaci historické biografie? Na základě předchozích kapitol lze říci, že situaci současné biografie ovládají dva vztahy: zaprvé vztah starého a nového a zadruhé vztah centrálního a periferního.

Starého v tom smyslu, že v dnešních životopisech a diskusích o nich můžeme rozeznat celou řadu prvků, které vznikly spolu s osvícenstvím a moderní historickou formací a některé ještě dříve: odkazy k antickým vzorům, hagiografické prvky, velké příběhy národních dějin, žánrová pravidla, struktura zastoupení protagonistů apod. Zároveň nelze opominout prvky, které jsou mladšího data a nabízejí odlišná pojetí životopisu i dějin: historická subjektivita pojatá jako svědectví, retrospektivní pohled motivovaný imperativem paměti, zkušenost holokaustu a s ní spojený koncept dějin jako kulturního traumatu či nástup digitálních médií a jejich vliv na historickou kulturu.

V případě vztahu ústředního a okrajového lze popsat stabilní strukturu protagonistů, kdy mezi tzv. významné osobnosti jen obtížně pronikají i zástupci jiných společenských

---

²⁹⁷ A. ASSMANN, *Prostory vzpomínání*, s. 51. Assmann zde propojuje vzpomínání na holokaust a vzpomínku na zemřelé na příkladu Památníku zavražděným evropským Židům v Berlíně.

skupin. Také lze zaznamenat zejména v teorii biografie silnou tendenci pracovat s kánonem především literárních či sociálněvědních textů, které představují základní referenční rámec pro teoretiky a teoretičky biografie. Lze také pozorovat spojení mezi volbou protagonistů a velkým vyprávěním, které jednotlivá biografie či životopisná edice sdílí.

Závěry, které z předchozího plynou pro teorii biografie, jsou následující: Zaprvé teorie biografie musí být schopna reagovat na to, co Francois Hartog nazývá „novou historickou situací“.²⁹⁸ O tom, že biografie nezůstávají stranou proměn historické kultury, svědčí nejlépe pojetí životopisu jako svědectví a celkově heterogenní povaha současné biografické produkce. Obecně lze říci, že biografická forma interaguje s vývojovými trendy v historické kultuře, vstřebává je a ovlivňuje. Uvažovat o biografii pouze v její striktně žánrově či oborově vymezené podobě se tak jeví jako reduktivní přístup a teorie biografie by měla zohledňovat širší rámce životopisné produkce.

Druhou výzvou teorie biografie je vyrovnání se s jejím moderním dědictvím. Moderní prvky tvoří nejvýznamnější vrstvu biografické produkce a výrazně se podílí na stabilitě této formy psaní. Úzký vztah mezi moderní historickou formací a životopisným psáním jsem konstatoval už v kapitole věnované teorii biografie. V té šlo o abstraktní kategorie „očistění“ a „překlady“, na kterých podle Bruna Latoura stojí moderní myšlení. Při pohledu do biografické produkce je zřejmé, že moderní historická formace se výrazně vepsala i do konkrétních forem a postupů biografického psaní. Ty se nejviditelněji projevují v pojetí biografie jako soudu či úplnosti.

Před teorií biografie tak stojí úkol spíše než hledat přesné místo životopisů v systému žánrů a disciplín přijít s takovým konceptem, který bude schopen pracovat jak s dynamikou současné biografické produkce, tak s historickým rozměrem této formy psaní o minulosti.

---

²⁹⁸ F. HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, Slovo a smysl 27, 2017, s. 238–250.

4 Historický exkurz: Odkazy pokrokových osobností naší minulosti

Tato kapitola představuje odbočení od hlavní linie práce. Jejím cílem je doplnit předchozí kapitolu o historický rozměr a konfrontovat pojmy, které ve své práci používám, se starší biografickou produkcí.²⁹⁹ Úkrok směrem k větší historizaci tématu může přinést větší plasticitu a také naznačit, jakým směrem by se mohly ubírat další výzkumy.

Teorie a historie biografického psaní jsou velmi úzce propojeny. Nejčastěji toto propojení na sebe bere podobu líčení vývoje a krizí biografické formy či analýzy kanonických textů. V případě následujícího textu nejde o to popsat vývoj historické biografie v české poválečné kultuře, ale přinést do této práce materiál, který prověří, zda pojmy, se kterými pracuji, jsou dostatečně funkční.

Poslouží mi k tomu sonda do životopisné edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti. Přístup, jež volím, je analogický k tomu, který uplatňuji v celé této části práce. Edice tak představuje pravidelný způsob produkce historických biografii ve své době a na základě textů, které ji obklopují, je možné zkoumat, jak tehdejší společnost rozuměla pojmu biografie či životopis. Nepůjde tedy o úplné dějiny této edice, ale spíše o pojetí historické biografie, která s ní byla spojena. Přesto nejdříve edici představím a poté se již budu věnovat pojetí biografie spojenému s její koncepcí.

4.1 Edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti

Edice, o které zde bude řeč, vycházela v nakladatelství Melantrich (resp. Svobodné slovo) mezi lety 1961 a 1991 a vyšlo v ní během této doby více než devadesát životopisů.³⁰⁰

Nejčastěji šlo o osobnosti z oblasti dějin literatury a umění doplněné klíčovými osobnosti českých dějin (Jan Hus, Tomáš G. Masaryk, Jiří z Poděbrad či Jan Žižka). Chronologické rozpětí edice sahá od středověku po osobnosti tehdy nedávné minulosti, které reprezentuje

---

²⁹⁹ Tato kapitola je založena na již publikované studii Odkazy pokrokových osobností naší minulosti: biografie jako předmět historického výzkumu. Některé pasáže z publikovaného textu zde přebírám, jiné jsem upravil, aby odpovídaly pozici v celku disertační práce. Srov. Václav SIXTA, *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti: biografie jako předmět historického výzkumu*, *Memo. Časopis pro orální historii* 8, 2018, č. 2, s. 64–87.

³⁰⁰ Melantrich byl založen jako Tiskárna národně socialistického dělnictva v roce 1898 a samotný název Melantrich se začal používat až od roku 1910. Název Melantrich odkazuje k Jiřímu Melantrichovi z Aventina (1511–1580), který byl významným renesančním tiskařem a nakladatelem humanistickým zaměřením a podporující náboženskou toleranci. V meziválečném období se nakladatelství stalo jednou z největších a nejvyspělejších firem svého druhu ve střední Evropě. Po zestátnění v roce 1949 sloužil Melantrich jako nakladatelský podnik Československé strany socialistické. Mezi lety 1960–1968 neslo nakladatelství jméno Svobodné slovo stejně jako deník, který podnik vydával. Od poloviny 60. let patřilo nakladatelství ke středně velkým podnikům. Melantrich zanikl v roce 1999. Srov.: Jan HALADA, *Encyklopedie českých nakladatelství 1949–2006*, Praha 2007.

například biografie Zdeňka Nejedlého z pera Františka Červinky, která vyšla v roce 1969, tedy sedm let po Nejedlého smrti. Při pohledu na celek edice však lze vidět těžiště v osobnostech druhé poloviny 19. století a prvních třiceti let století dvacátého.

Knihy vydávané v Odkazech měly po celou dobu trvání edice jednotnou strukturu. Ta se skládala ze dvou hlavních částí: z biografické studie a ukázek z díla. Vnitřní členění biografických studií bylo ponecháno na vůli autorů. Najdeme tak studie v podobách od celistvého líčení přes tradiční rozdělení na „život“ a „dílo“ až po k dějinám umění odkazující periodizaci na jednotlivá období života.

Zadáním pro výběr ukázek bylo představit čtenáři to, „co je stále živé“ a s čím má být soudobý čtenář konfrontován jako s pozitivní hodnotou. Kromě literárních děl byla také občas otištěna část deníků či korespondence s významnými osobnostmi – v případě literátů typicky s F. X. Šaldou. Mezi autory najdeme řadu významných literárních vědců poválečné literární vědy (Štěpán Vlašín, Mojmír Otruba, František Buriánek, Jarmila Mourková). Za pozornost stojí zapojení mladé generace historiků, kteří se později stali předními kapacitami ve svém oboru (Dušan Třeštík, František Šmahel). Ze starší generace je nutno zmínit Josefa Polišenského, Milana Machovce a Josefa Macka.

Jednotlivým prvkem celé edice byla grafická úprava obálky, tvořená šesti obdélníkovými poli střídajícími černou barvu a druhou – typickou vždy pro daný svazek. V levém horním poli se nacházel název edice, na vedlejším poli pak jméno autora a název knihy. V prostředním řádku byl umístěn portrét popisované osobnosti a vpravo dole poté název nakladatelství. Grafik Miroslav Váša tak vytvořil variabilní a snadno rozpoznatelný návrh, který lze dodnes snadno identifikovat na policích knihoven.

Náklad vydaných biografii se pohyboval od devíti set kusů po pět tisíc v prvním vydání. Dalších vydání se dočkaly například životopisy Karolíny Světlé, Kosmy či Boženy Němcové. Zcela výjimečným případem pak byla Machovcova práce o Masarykovi, která dosáhla ve dvou vydáních desetitisícových nákladů. Ve srovnání s podobně zaměřenou knižní produkcí patří Odkazy k dobovému průměru. Například kniha Miloslav Formánka a Václava Procházky *Myšlenkový odkaz Karla Havlíčka Borovského*, vydaná v témže roce jako životopis téže osoby v Odkazech, měla náklad dva tisíce čtyři sta kusů a poslední biografie Karla Havlíčka Borovského, vydaná v roce 1959, vyšla v nákladu tři tisíce kusů, stejně jako biografie v edici Odkazy.³⁰¹ Také životopis Boženy Němcové měl stejný náklad jako

---

³⁰¹ Emanuel CHALUPNÝ, *Karel Havlíček*, Havlíčkův Brod 1959.

Miloslav FORMÁNEK – Václav PROCHÁZKA, *Myšlenkový odkaz Karla Havlíčka Borovského*, Praha 1961.

biografie napsaná Zdeňkem Nejedlým a publikovaná rok před vydáním textu Mojžíra Otruby v Odkazech.³⁰²

4.2 Pojetí biografie v Odkazech

Stejně jako v předchozích rozborech jazyka životopisných edic i zde budu vycházet z paratextů, které v souvislosti s edicí vznikly a také z dochovaných archivních materiálů.³⁰³ Bude mě zajímat, jakým způsobem se v nich hovoří o biografii a jakým způsobem je legitimizován vznik celé životopisné edice.

Prominentní místo mezi těmito texty má prepis diskuse ediční rady Odkazů, který na jedenácti stranách hodnotí dosavadní výsledky a formuluje očekávaný přínos a smysl celé edice.³⁰⁴ Bohužel s ohledem na fragmentárnost celého archivního fondu neznáme kontext, přesné datum ani účel pořízení záznamu z diskuse. Mojmír Otruba zmiňuje, že diskuse se odehrává sedm let po založení edice, což by odpovídalo roku 1968, s čímž by konvenovala jak jména přítomných osob (dr. Kučera, Mojmír Otruba, Milan Machovec, Josef Macek), tak diskutovaná témata (význam tradice, vlastenectví, vztah národní tradice a budování socialismu). O tom, zda se jednalo o diskusi veřejnou, či interní, nemáme žádné doklady.

Jak tedy členové ediční rady – zodpovědní za obsah edice – formulovali její klíčové pojmy? „Proto také základní naší myšlenkou, když jsme se asi před sedmi lety sešli a začali vydávat novou knižnici „Odkazy“, bylo poskytnout takovou možnost hlubšího i širšího skutečného poznání různých etap naší národní minulosti, aby určité věci nezůstávaly jen v povědomí lidí jako pouhá nálepka bez obsahu.“³⁰⁵ Základním posláním Odkazů je, jak diskutující několikrát opakují, přestovat vztah k minulosti.

Minulost je nejčastěji vyjádřena pojmem „tradice“. Ten nese – stejně jako slovo „odkaz“ z názvu edice – pozitivní konotace připomínající hodnoty, které minulé generace vytvořily a které jsou určené současné společnosti k poznávání a rozvíjení. Tradice je také, jak zmiňuje Josef Macek, měřítkem inovativnosti. Má-li být socialismus skutečně inovativní, musí vycházet ze znalosti národní tradice a stavět na ní. V debatě o nakládání s tradicí se objevuje nejjednoznačnější vymezení vůči 50. letům. Mezi diskutujícími panuje shoda, že mezi „chybami nedávné minulosti“ bylo i příliš rigidní a utilitární nakládání s tradicí.

---

³⁰² Zdeněk NEJEDLÝ, *Božena Němcová*, Praha 1961.

³⁰³ Národní archiv, fond Melantrich, karton 253 a 254. Fond z doby, kdy vycházela zkoumaná edice, je bohužel velmi fragmentární. Prameny jsou často nedatované, mimo svůj původní kontext či jen jako fragmenty rozsáhlejší komunikace. Existuje také fond Melantrich v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, kde ovšem nejsou materiály vztahující se k „Odkazům.“

³⁰⁴ Národní archiv, fond Melantrich, karton 254.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 2 citovaného prepisu.

Tradice je průběžně vztahována k „vlastenectví“. Tím je určen obsah diskutované tradice – jedná se o tradici českou, národní. V textu se explicitně mluví o Husovi, Němcové, Dobrovském a dalších kanonických postavách české literatury a historie. Vlastenectví je chápáno jako stále aktuální způsob vyjádření identity, a to i přes tendence k vytváření nadnárodních celků ve světě. Toto vlastenectví musí ovšem směřovat k ideálům humanismu, což může podle debatujících nejlépe zajistit jeho spojení s myšlenkami socialismu.

Josef Macek v diskusi tvrdí: „U nás usilujeme o vybudování socialistické společnosti. A právě proto, že to je něco nového, musíme dobře znát to, co bylo vykonáno v minulosti, abychom se ve své současnosti dobře orientovali a abychom se dokonce mohli odvážit pohlédnout trochu i za cíp do budoucnosti. K tomu je ovšem třeba vidět onu hlavní linii, která vede od minulosti k přítomnosti a do budoucnosti. V tom je, myslím, vlastní smysl a hlavní význam tradice.“ Význam edice Odkazy formulují její editoři konsensuálně jako „umožnění širšího a hlubšího poznání“ národní tradice skrze představení „obrazů významných osobností“.³⁰⁶

Pro identitu Odkazů je podstatná také formulace silného vztahu k času, jak ukazuje citát Josefa Macka. Minulost má na této deklarativní úrovni podobu typicky moderního času či, řečeno s Francoisem Hartogem, času „futuristického“. Minulost je zde pomyslným „dědictvím“, které je odkázáno mladším generacím a je určeno k tomu, aby bylo využito k dalšímu rozvoji společnosti.

Historik Pavel Kolář interpretuje pražské jaro jako střet dvou pojetí modernity: na jedné straně pokusu formulovat nové horizonty pro modernizační projekt reprezentovaný tzv. Richterovou zprávou a na druhé straně nahlédnutí neoddělitelnosti modernity od tragických historických událostí, které z minulosti dělají spíše břemeno než dědictví, jak zaznívá v dalším z klíčových textů té doby, v Grausově sborníku *Naše živá i mrtvá minulost*.³⁰⁷ V tomto rámci se edice Odkazy řadí spíše k prvnímu z obou pojetí.

Exkurzem do roku 1968 jsem odložil analýzu dalších, neméně důležitých pramenů. Na následujících řádcích se podíváme na to, jak o Odkazech referoval tehdejší tisk a na to, do jaké míry se jeho vnímání edice Odkazy překrývalo s vizemi jejích editorů. První sonda povede do prvních let edice, kdy vyšlo několik textů recenzujících edici jako celek, ale také řada recenzí jednotlivých titulů, které jsou také cenným pramenem k poznání místa Odkazů v dobovém diskursu.

---

³⁰⁶ Tamtéž, s. 2 citovaného přepisu.

³⁰⁷ Pavel KOLÁŘ – Michal PULLMANN, *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*, Praha 2016, s. 146–155.

Klíčovým pojmem je zde „popularizace“. Literární kritik Aleš Haman píše v textu nazvaném Nad novou popularizační edicí: „Rozsáhlá demokratizace vzdělání staví vědu před nové úkoly. Do popředí vystupuje problém popularizace jejích objevů a závěrů. (...) Z naléhavé potřeby obnovit tuto tradici a dát jí ucelený koncepční rámec se zrodila v poslední době nová edice, která může v mnohém přispět k řešení otázek popularizace ve společenských vědách, především v historii a literární historii.“³⁰⁸ Mezi autory recenzí z první poloviny 60. let panuje konsensus v označení edice Odkazy jakožto „popularizační“, „populárně-vědecké“ a samozřejmě také „biografické“ či „životopisné“. Co přesně si autoři recenzí představovali pod pojmem „popularizace“?

Aleš Haman staví problém popularizace do centra pozornosti svého textu a vymezuje čtyři klíčové kategorie pro úspěšnou popularizaci. Haman se ztotožňuje se základním posláním edice „aby v populárním výkladu byl podán celistvý obraz osobnosti a vystižena v stručných, ale jasných obrysech podstata její pokrokové dějinné úlohy a z toho vyplývající aktuální dosah jejího působení pro dnešek“.³⁰⁹

Ovšem hned v následujících větách tvrdě kritizuje knihu Václava Procházky o Karlu Havlíčkovi Borovském jako příklad nezdařené popularizace.³¹⁰ Důvodem nezdaru jsou především laciné analogie minulosti s historií a zbytečná klíše v textu. Odtud tedy Haman vyvozuje dvě podmínky úspěšné popularizace: nutnost hlubokého pochopení nejen předmětu knihy, ale stejně tak současnosti, ke které má promlouvat. Druhou podmínkou je pak „jasný, přesný a čistý jazyk“.

Jazyková stránka je také podle Hamana problémem Mackova Jana Husa, který sice Husa správně interpretuje, nicméně přílišně emociální styl zastírá obsahovou rovinu textu a tím ho zbavuje popularizačního účinku.³¹¹ Nejlépe hodnotí Haman knihu Jetmarové o Palackém: text postihuje klíčový problém Palackého života a je schopen se s ním vyrovnat. Tímto problémem je rozpor mezi Palackým coby autorem pokrokové koncepce českých dějin a Palackým po roce 1848 jakožto politikem podporujícím buržoazii a spolupráci se šlechtou. V kontextu významu pojmů „odkaz“ a „tradice“ představovalo zodpovězení této otázky skutečně centrální problém výkladu Palackého. Jedinou výtkou na adresu Jetmarové je zde přílišná zkratkovitost v argumentaci, která může být pro čtenáře-neodborníka překážkou v porozumění.

---

³⁰⁸ Aleš HAMAN, Nad novou popularizační edicí, *Česká literatura* 10, 1962, č. 2, s. 247–249.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 248.

³¹⁰ Václav PROCHÁZKA, *Karel Havlíček Borovský*, Praha 1961.

³¹¹ Josef MACEK, *Jan Hus*, Praha 1961.

Haman nakonec shrnuje podmínky úspěšné popularizace do dvou částí: 1) autor nesmí slevit z hloubky a společenské závažnosti tématu (souhrny dosavadního bádání tudíž nejsou dostatečnou popularizací), autor má vidět svůj předmět jako sled problémů, které si vyžadují nová řešení, 2) autor nesmí zapomínat na čtenáře a na dostupnost a přitažlivost textu, které nespočívají v užívání běžného jazyka ani v přílišné beletrizaci, ale v „názorném rozvíjení myšlenky“.

Miroslav Petříček zvolil pro svůj text do Literárních novin podobnou strategii jako Haman.³¹² Na příkladu biografii Boženy Němcové a Karolíny Světlé se zamýšlí nad problémy popularizačního žánru. Otrubova biografie Boženy Němcové slouží Petříčkovi jako příklad úspěšné popularizace. Ústředním kritériem, které bude uplatňovat i na monografii o Světlé, je konzistence výkladu a schopnost propojit „život, dobu a dílo“.

Přestože o Němcové byla již napsána řada kvalitních děl, právě organičnost propojení všech podstatných faktorů umožňuje podle Petříčka Otrubovi dojít k zajímavým závěrům. Ve spojení s přístupným jazykem se jedná o úspěšné naplnění popularizačního úkolu. Naopak Špičákovo pojetí Světlé je nesoudržné, přílišně zaměřené na vývoj autorčiných myšlenek odtržených od literárního díla i dobových společenských procesů: „Víc než rytmus tvorby sleduje vývoj autorčiných společenských a politických názorů, klade nepoměrně větší důraz na působení jejich myšlenek, které jakoby žily odděleně od uměleckého tvaru, v němž byly vyjádřeny.“

Oba příklady mají společné chápání edice jako „popularizační“. Jejich pojetí popularizace se však liší. Zatímco Petříček se zaměřil na integritu všech prvků podstatných pro biografii a odmítá jakýkoliv determinismus, Haman se pokusil formulovat pravidla, která by měla obecnější platnost pro popularizaci obecně. Oba autoři se shodují pouze v požadavku na srozumitelný jazyk.

Pro šedesátá léta je edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti pevně zakotvena v dobovém diskursu o tom, co je minulost a jaký má význam se jí věnovat. Figura „osobnosti“ patří do základního rejstříku uvažování o dějinách, které mají formu velkého na budoucnost orientovaného příběhu. Popularizace se do značné míry překrývá s tím, co bychom dnes nazvali aktualizací. Ideálem popularizačního životopisu není detailní popis, ale věrohodný a na faktech založený výklad „odkazu“ dané osobnosti a její umístění do příběhu národní „tradice“. Jetmarové kritika Palackého je toho nejnázornějším příkladem.

---

³¹² Miroslav Petříček, *Popularizovat, ale jak?*, Literární noviny 12, 1963, č. 11, s. 4.

Zároveň lze z textů vyčíst i zájem o žánrová pravidla, jakým je například rozdělení na „dobu“, „život“ a „dílo“ a jejich vzájemná provázanost. V tomto ohledu je zde ideálem nepříliš přesně definovaná komplexnost, která je ovšem podřízena cíli aktualizačního výkladu. Obecně lze říci, že recenzenti se ztotožňují s étosem Odkazů, a jestliže něco kritizují, pak spíše jeho nedostatečné naplnění některým z autorů.

Pokud zatím bylo možné tvrdit, že vývoj edice byl v souladu s celkovým vývojem československé společnosti, pak to platí i pro pražské jaro 1968. Vrcholným vkladem Odkazů k tzv. obrodnému procesu bylo vydání Machovcovy monografie o Masarykovi, která se v tomto roce dočkala dvou vydání s celkovým nákladem sedmdesát čtyři tisíc výtisků, což je množství překračující dosavadní celkovou produkci Odkazů.³¹³ Machovcova kniha přinesla nejen dodnes podnětný výklad Masarykova myšlení, zaměřený především na posledních dvacet let 19. století, ale také se připojila ke kritice kulturní politiky 50. let. a stala se manifestací rehabilitace Masaryka v tehdejší společnosti.

O průběhu tzv. konsolidace v nakladatelství Melantrich se bohužel nedochovaly žádné zprávy, nicméně v dlouhodobější perspektivě lze zaznamenat posuny v obsahu edice i v zaměření textů, které ji obklopovaly. Stejně jako v šedesátých letech se můžeme setkat s hodnoceními edice jako celku. „Zadání je dvojí – buď znovu připomínat (často v syntetické podobě poprvé) živé stránky odkazu dnes už polozapomenutých umělců a vědců anebo (ve většině případů) pracovat se jmény známějšími, ba dokonce velmi známými, podat však monografický portrét a ukázky z díla na základě shrnutí a přehodnocení dosavadních výsledků výzkumu. Není nezbytné zvlášť zdůrazňovat popularizační zaměření, jež v zásadě nemůže znamenat redukci vědeckých kvalit, naopak klade další nároky na přehlednost zpracování a srozumitelnost podání.“³¹⁴

Tak shrnul poslání Odkazů Vladimír Píša a vidíme, že jako klíčový prvek zůstává popularizační rozměr, chápaný jako nárok na autory. Nový je naopak důraz na připomínání zapomenutých autorů. To souvisí s celkovým posunem edice v 70. letech, kdy více prostoru dostaly osoby chápané jako předchůdci či zakladatelé socialistického umění nebo postavy „z lidu“, které se zasloužily o obrození neméně než významné osobnosti. S odklonem od národního kánonu se tak zvýšil počet „neznámých“ či „nedoceněných“ osob. Také charakteristika zpracování životů kanonických postav se liší. Na rozdíl od aktualizačního étosu let 60. se zdůrazňuje syntetičnost a popisnost.

---

³¹³ Milan MACHOVEC, *Tomáš G. Masaryk*, Praha 1968.

³¹⁴ Vladimír PÍŠA, *Nad edicí Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*, Tvorba 1982, č. 45, s. 4.

Také v jazyce recenzí jednotlivých titulů je vidět posun. Recenzenti se zaměřují spíše než na sdělení díla a jeho interpretační rovinu na životopisné detaily, klíčovým tématem je vztah „života a díla“, který zastihuje aktualizační rovinu práce. Nově se také objevují poznámky k čistotě žánru, kdy nedosažitelným ideálem je úplný popis všech aspektů dané osobnosti, který nebude ovšem jen pozitivistickým sběrem dat.

Tato „touha po úplnosti“, která zůstává vždy v rovině ideálu, se projevuje v poznámkách, jako je například tato výtka B. Balajkovi: „Zdá se, že tato atomizace Vrchlického tvorby je přímým důsledkem celkového biografického pojetí práce, v němž se interpretace stále prolíná s životopisnými momenty a v němž biografická osa se ocitá v napětí s jinou tendencí, neponechat bez alespoň sebemenší zmínky ani jediné básnickovo dílo, ať už jsou to verše, prózy, dramata či překlady. Biografie tu pak tvoří kostru, na kterou se bez pevnější vnitřní kontinuity zavěšují jednotlivé momenty výkladu díla.“³¹⁵ Biografie znamená v tomto kontextu životopisná data, která nepodléhají interpretaci. To, co má být interpretováno, je význam díla a životopis je pomyslným pevným, neměnným bodem, jenž interpretaci pouze strukturuje.

Jaká pojetí lze identifikovat v textech obklopujících edici *Odkazy*? Jako ústřední pojem pro legitimitu edice jsem označil „popularizaci“. Významy s tímto pojmem spojované se nejvíce blížily tomu, co jsem označil v současném biografickém diskursu jako „vzdělání.“ Souvislost spočívá ve snaze skrze životopisy přinášet vzdělání, poučení či orientaci v současném světě široké veřejnosti mimo odborné kruhy. Rozdíl mezi *Odkazy* a současnou produkcí spočívá v odlišném společenském, ekonomickém a politickém rámci. Zatímco hlavním vzdělávacím cílem odkazů bylo smířit národní historický příběh s marxistickým pojetím dějin, současné biografie v tomto módu se orientují na dějiny západní kultury či na náboženské myslitele.

Druhým pojetím, u kterého by bylo možné uvažovat o podobnosti mezi tehdejšími a dnešními edicemi, je touha po úplnosti. Nárůst její četnosti můžeme vysledovat u *Odkazů* s nástupem tzv. normalizace. Zde považuji za důležité podtrhnout, že zůstal zachován i její klíčový rys, a tím je její nenaplnitelnost. Dnes i v *Odkazech* se tato touha projevuje velmi podobně: odkazy na žánrovou definici životopisu a potřebou vysvětlovat čtenářům její nenaplnění. Příkladem může být kniha Mileny Jetmarové o Františku Palackém, která se zaměřuje na výklad jeho díla a z jeho života pokrývá jen malou část.³¹⁶ I přesto však vyšla jako třetí svazek edice v roce 1961.

³¹⁵ Zdeněk PEŠAT, *O Jaroslavu Vrchlickém v Melantrichu*, Česká literatura 29, 1981, č. 5, s. 484.

³¹⁶ Milena JETMAROVÁ, *František Palacký: Studie s ukázkami z díla F. Palackého*, Praha 1961.

Podobně jako v případě vzdělání, ovšem v menší míře, se v Odkazech setkáváme s jazykem biografie pojaté jako soud. I zde dochází k diskusím o tom, kdo si zaslouží mít životopis v této edici. Pojmem, kolem kterého se tyto diskuse koncentrují, je „odkaz“. Tedy zda daná osobnost „má“ takový odkaz, který je dostatečně inspirativní i pro čtenáře Odkazů. I zde se samozřejmě změnil rámeček a „životnost odkazu“ se posuzovala podle dobových kritérií, která se měnila v souladu se společenským vývojem.

Obecně lze říci, že edice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti představuje příklad moderního pojetí dějin. Z toho plyne mimo jiné také naprostá absence pojetí biografie jako svědectví. Ostatně pokud jsme mohli vidět souvislosti mezi tehdejšími a současnými pojetími biografie, tak právě v případech, které mají svůj původ v moderní historické formaci.

Na závěr je také důležité zmínit, že pojetí biografie, jak jej reprezentovala edice Odkazů, bylo koncepčně do velké míry nezávislé na tehdejších akademických přístupech k životopisnému psaní.³¹⁷ Pokud srovnáme pojetí biografické metody v Úvodu do studia dějepisu Miroslava Hrocha a přístup Odkazů, zjistíme, že se míjejí.³¹⁸ Pro Hrocha je biografická metoda prostředkem pro postižení širších kolektivních procesů a život jedince jako takový není předmětem této metody.

Představa o funkci biografie ve společnosti, která vykrystalizovala v edici Odkazy, tak tvoří samonosné pojetí, které se opírá o jiné zdroje než o normativní akademické příručky. V tomto smyslu chápou i význam pojmu „pojetí“ v této práci, tedy to, že umožňuje popsat i přístupy k biografii, které nejsou kodifikovány v konkrétní disciplíně, ale ustavují se ve vydavatelské praxi na pomezí odborné produkce (literární i historiografické) a populární kultury.

---

³¹⁷ Tomuto tématu jsem se podrobněji věnoval v textu v časopise MEMO. Srov. Václav SIXTA, *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*, s. 70–73.

³¹⁸ Miroslav HROCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985, s. 304.

5 Možnosti historické biografie

V předchozí kapitole jsem jako ústřední výzvu pro současnou teorii biografie popsal nutnost nalézt takový konceptuální rámec, který bude s to zohlednit jak dynamiku současné biografické produkce, tak historický rozměr této formy psaní o minulosti. Význam současné produkce spočívá v tom, že se v ní spoluutváří význam slova „životopis“ a také místo biografie v historické kultuře. Historický rozměr je důležitý, protože představuje nejen příčinu srozumitelnosti a stability biografického psaní, ale také nabízí možnost vidět tento způsob psaní o minulosti jako produkt několika historických formací a výsledek celé řady kontinuit a diskontinuit. Zároveň lze díky tomu také historizovat původ kategorií, na nichž stojí teoretická reflexe biografického psaní.

Základním pojmem, o který opírám tuto kapitolu, je „archiv“. V této kapitole ho zasazuji do rámce historiografických debat o tomto pojmu a vztahuji ho k typickým rysům životopisného psaní o minulosti, jež jsem zachytil v předchozích částech práce. Pro tento účel pracuji s pojmem „biografický archiv“. Ten tvoří ústřední termín mého přístupu k životopisnému psaní a postupně budu rozpracovávat jeho charakteristiku tak, aby umožnil teoreticky uvažovat o historických životopisech.

Kromě rozpracování pojmu biografický archiv si tato kapitola klade za cíl nabídnout podporu budoucím autorům a autorkám historických biografii. Ta nespočívá v poskytnutí návodu „životopisem snadno a rychle“, ale v ukázání, co znamená přijetí teoretického rámce, daného konceptem archivu pro životopisné psaní. K tomu mi budou sloužit jak příklady z životopisné produkce, jež budu průběžně využívat, tak práce s metaforou lesa.

Jednou z otázek, které vzešly z kapitoly o „teorii biografie“, bylo tázání po typu přemýšlení, o které zde půjde. Půjde o teorii v přísně vědeckém slova smyslu, která by měla nabídnout ucelené pojetí biografie nebo o volnější „myšlení o biografii“, které je více orientované na praxi?³¹⁹ I tuto prvotní reflexi je třeba podřídít předchozím poznatkům. Nelze se tvářit, že tato teorie může být odtržena od dosavadní tradice teoretického myšlení o biografii nebo od praxe životopisného psaní. Výstižná je zde zásada pocházející z teorie designu, že „každý design je re-design“. Tedy, že vždy adaptujeme staré pojmy, postupy a praktiky do nových podmínek a souvislostí. To jsme ostatně už několikrát viděli ve druhé kapitole i na úrovni biografického diskursu.

Způsob myšlení, o který mi jde, je teoretický v tom smyslu, že se pokusím vztáhnout životopisné psaní k pojmu „archiv“ jehož koncepce jsou kontinuálně rozpracovávány od 70.

---

³¹⁹ K pojmu teorie srov. L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, heslo Metoda, s. 21–26.

let do současnosti napříč humanitními vědami. Zároveň se budu snažit o myšlení inkluzivní, které nebude předstírat, že vytváří „teorii“ ve vakuu, bez vztahu ke starším vrstvám „teorie biografie“ a současnému stavu biografické produkce i historické kultury.

Z provázanosti se současnou životopisnou produkcí také plyne, že budu hledat pojmový aparát, který bude schopen zahrnout i mimo akademickou produkci. K tomu mě vedou poznatky z předchozích kapitol, ve kterých se ukázalo, že základní pojetí biografického psaní často nerespektují hranice mezi odborným a neodborným psaním a oba přístupy se vzájemně ovlivňují. Jak jsem ukázal v první kapitole, současná teorie biografie nenabízí nástroje, jak toto pole zahrnout do svého pojmosloví, a má tendence vytěšňovat neodborné texty mimo svůj zájem a zabývat se pouze odbornou produkcí a/nebo literárním kánonem. Pokusím se tedy formulovat pojmy vhodné pro re-design historické biografie na průsečíku historiografie, teorie biografie a současné biografické produkce.

5.1 Pojetí archivu v teorii biografie

Přísně vzato pojem „archiv“ či „biografický archiv“ se v dosavadní teoretické debatě nevyskytuje. Alespoň ne v podobě pojmu, který by byl systematicky rozpracováván, podrobován kritice a náležel do ustálené terminologie teorie biografie. Proto dříve než nabídnu jeho vlastní vymezení, bude třeba se podívat, jaké významy jsou v tomto poli spojovány se slovem „archiv“. Charakteristika, kterou na následujících řádcích podávám, vychází z materiálů, jež jsem představil v předchozích kapitolách a zahrnuje tedy jak teoretickou diskusi, tak praxi životopisného psaní. Jedná se o nutné zobecnění, jež tvoří referenční rámec pro mé vlastní pojetí biografického archivu, které je ústředním tématem této části textu.

Pojem „archivu“ se v teorii biografie tradičně užívá ve vztahu k pramenným stopám, které zůstávají po protagonistech biografii. Dobře to dokládá pohled do reprezentativní publikace *Handbuch der Biographie*.³²⁰ Objemná kniha pracuje s pojmem archivu jako s výčtem různých druhů pramenů (s. 54, 433–4) a ve spojitosti s otázkami ne/možnosti reprezentovat „obyčejné lidi“ svých epoch kvůli nedostatku pramenů (s. 34–5), nutnosti revidovat některé životopisy po otevření archivů bezpečnostních složek v post-sovětských zemích, pravidel heuristiky a kritiky pramenů jako základem biografického psaní (s. 117) či vlivu digitálních médií na biografické psaní (kap. 8). Souhrnně řečeno archiv obsahuje sumu

---

³²⁰ Christian KLEIN, *Handbuch Biographie: Methoden, Traditionen, Theorien*, Stuttgart 2009.

primárních pramenů dostupných ke zkoumané osobnosti. S tímto pojetím archivu se následně pojí požadavky na kritiku pramenů a právní náležitosti ochrany osobních údajů (s. 452–455).

Kromě pramenů, které jsou bezprostředně spjaty s osobou protagonisty, obsahuje inventář tradičního archivu také množinu textů, která reprezentuje dobové normy a regulace, tedy to, co se v diskusi o historických životopisech obvykle označuje jako „doba“, „dobové pozadí“ či „kontext“.³²¹ Jde buď o dobové normativní dokumenty, nebo odbornou literaturu zabývající se dějinami protagonistovy profese, společenské skupiny či státu, ve kterém žil, a v neposlední řadě také událostmi, které jsou považovány za klíčové během života zkoumané osoby (vátky, reformy, politické převrasy, dějiny umění atp.). Spolu s primárními prameny tvoří tato vrstva sekundární literatury obsah tradičního chápání pojmu „archív“ ve vztahu k životopisné formě.

Podobu tradičního archivu netvoří jen jeho obsah, ale taktéž jeho uspořádání.³²² V souvislosti s historickými životopisy si archiv v jeho zobecněné podobě můžeme představit jako stromovité schéma. Jednotlivé větve tvoří různé druhy pramenů podle jejich typologie a sbíhají se k jednomu kmeni. Blíže ke kmeni jsou osobní dokumenty, korespondence, obsah osobního fondu, tzv. dotýkané předměty a další dokumenty přímo spojené s životem protagonisty. Ty jsou také na nejvyšším stupni významnosti. Na okrajích, potažmo níže, se nalézají texty charakterizující sociální pole protagonisty: syntézy politických dějin, dějiny protagonistovy profese, analýzy jeho díla a tak dále.³²³

S touto hierarchií je rovněž spojena představa jednoty: všechny větve se i v sebesložitějším schématu nakonec sbíhají k jednomu bodu či kmeni. I přes binární opozice, které jsou vlastní „stromu“ tradičního biografického archivu, jako jsou například již zmíněné „život a doba“, „individuální a společenské“, „popředí a pozadí“, historická biografie nakonec odkazuje k jednotné, univerzální minulosti, hledá a popisuje vazby mezi společenským a individuálním, pozadím a popředím. Jestliže jsem v první kapitole mluvil o moderním myšlení jako o konstitutivním prvku historické biografie, pak obsah i uspořádání tradičního archivu jsou dalšími symptomy téhož.³²⁴

---

³²¹ Tamtéž, s. 425–428.

³²² Srov. Gilles DELEUZE – Félix GUATTARI, *Tisíc plošin*, Praha 2019, s. 9–36.

³²³ Stabilitu tohoto chápání archivu potvrzuje i pohled do v teorii biografie často citované knihy Pauly R. Backsheider *Reflections on Biography*. Kniha je rozdělena na dvě části, přičemž první je věnována „základům“ reflexe biografii a druhá jejich „rozšířením.“ V základech najdeme kapitolu o důkazech, tedy práci s prameny. V ní autorka představuje různé typy pramenů a postup životopisovy práce s nimi přesně podle výše popsaného schématu. Postupně popisuje různé druhy pramenů a způsoby, jak je organizovat a jak z nich vyčíst vše o zkoumané osobě. Kniha byla vydána původně v roce 1999 a v úvodu k jejímu druhému vydání z roku 2013 autorka uvádí, že svou trvanlivost prokázala část věnovaná základům reflexe biografii. Srov. Paula R. BACKSHEIDER, *Reflections on Biography*, Oxford 2013.

³²⁴ Gilles DELEUZE – Félix GUATTARI, *Tisíc plošin*, s. 9–36.

Obecně řečeno pramenná základna historického životopisu má povahu pouze pasivní materie, „zdroje“, ze kterého lze čerpat poznání o minulosti, ale který sám zůstává pod povrchem. Základními vlastnostmi výše popsané množiny pramenů je její zprostředkovatelská role. Její význam jako celku se i u jednotlivých dokumentů hodnotí na základě toho, do jaké míry umožňuje zprostředkovat protagonistův život či dobu. Tato množina tak na jedné straně dodává životopisu jeho věrohodnost, na druhé straně se v procesu psaní stává neviditelnou a její místo je vykázáno do poznámek pod čarou nebo jako ilustrace, kdy životopisec chce podtrhnout konkrétní rys osobnosti či obecný problém, například citací z korespondence či deníku. Označovaným takto pojatého archivu je „individuum ve společnosti“, ovšem archiv sám je transparentní, neviditelný.

Životopisy by v rámci tohoto tradičního pojetí šlo rozdělit na ty, pro které existuje pramenů příliš, a na ty, pro které naopak velmi málo. Připomeňme diskuse o heuristice Jiřího Křesťana nebo Michala Macháčka ve srovnání například s publikací Alaina Corbina *Na stopě neznámému*. Právě tento typ diskusí dobře ilustruje výše popsaný přístup k pramenné bázi životopisného psaní a zvýrazňuje limity v uvažování o biografickém archivu. Ty spočívají v omezení jeho chápání pouze na zdroj informací o protagonistovi.

Komplexnější pohled na práci s prameny v životopisném psaní přináší do teorie biografie rakouský literární historik a teoretik Bernhard Fetz, autor a editor celé řady publikací k životopisnému psaní: „Základem každé teorie biografie musí být kritická reflexe konstituování, hodnocení a výklad životopisných pramenů, jejichž dostupnost je úzce svázána s pojmy ‘archivu‘ a ‘mediality‘.“³²⁵ Zdánlivě jednoduchá otázka po vztahu pramenů a biografie má ve Fetzově pojetí podobu mnohvrstevnatého problému, který má svůj historický, metodologický a mediální rozměr.³²⁶

Pro Fetze je tázání životopisce o to širší než tázání historika, o co je širší dialog oproti policejnímu výslechu.³²⁷ Zatímco historikovi jde podle Fetze o rekonstrukci událostí na základě přesné argumentace, životopisec musí do svého tázání zahrnout například i charakter protagonisty, zkušenost jednotlivce či generační vztahy. Vztah biografie a historiografie demonstruje Fetz na přístupu k protikladům. Zatímco historikovi podle Fetze rozpory mezi prameny vadí, protože narušují tok jeho argumentace, pro životopisce jsou naopak místy, která činí jeho text otevřeným a vytvářejí prostor pro interpretaci. Pro životopisce je každý

---

³²⁵ Bernhard FETZ, *Der Stoff, aus dem das (Nach-)Leben ist, Zum Status biographischen Quellen*, in: Bernhard FETZ (Hrsg.), *Die Biographie – zur Grundlegung ihrer Theorie*, Berlin 2009, s. 103.

³²⁶ To Fetz demonstruje ve dvanácti tezích a otázkách, které spojuje s tímto tématem. Srov. Tamtéž, s. 104–109.

³²⁷ Tamtéž, s. 124.

pramen „skutečností sám o sobě“.³²⁸ Fetzův přístup lze chápat nejen jako snahu pojmenovat odlišnost biografie od historické vědy, ale i jako vymezení se vůči výše popsanému tradičnímu pojetí archivu jako pouhého zdroje informací, jehož mezery a nesrovnalosti je třeba zahlazovat.

To Fetze vede k práci s pojmem archivu. S ním spojuje otázky po podmíněnosti dostupnosti pramenů (například v souvislosti s otevřením východoevropských archivů po roce 1989), po uchování paměti či proměně mediality životopisných pramenů s nástupem digitálních technologií. Díky nim máme podle Fetze dostupných nejen více materiálů obecně, ale také kvalitnějších, jako je například zachycení gest či hlasu, což písemné prameny neumožňují.

Jakkoliv je záběr Fetzova textu široký, obecně lze říci, že uvádí do teorie biografie pojem archivu. Autor upozorňuje na to, jak pozůstalosti a jiné životopisně zaměřené archivy a sbírky podřizují jednotlivé materiály své vlastní logice a tvoří jakousi před-interpretaci života jednotlivce.³²⁹ Zároveň na základě pojmů Aleidy Assmann zdůrazňuje význam procesu uchovávání paměti ve vztahu mezi neobývanou (*Speichergedächtnis*) a obývanou (*Funktionsgedächtnis*) pamětí.³³⁰ Biografie je v jeho interpretaci aktualizací částí archivu (*Speichergedächtnis*) do současné situace, která má výraznou didaktickou a identitotvornou funkci. Také upozorňuje na proměny, které se s pojmem archivu dějí v důsledku nástupu digitálních technologií. Fetzovi jde zejména o nové typy materiálů a informací, a přestože v této souvislosti cituje teoretika médií Wolfganga Ernsta, příliš nereflektuje změny v chápání samotného pojmu archiv, které právě Ernst diagnostikoval.³³¹

Fetz uvádí jako příklad životopisu, který odpovídá jím formulovaným východiskům, biografii Thomase A. Edisona od Davida E. Nye, která bývá označována také jako „anti-biografie“.³³² Nyeova metoda spočívá podle Fetze v zaměření se na samotné dokumenty jako na události. Biografie je chápána jako „rozkládání široké škály disparátních dokumentů na velký stůl biografie“.³³³ Sám Nye svůj přístup označil za „sémantický“, když ho namísto vývoje, motivací a osobnosti zajímají významové a výkladové opozice, transfery, přepisy či

---

³²⁸ Tamtéž, s. 126.

³²⁹ Tamtéž, s. 107–108. V návaznosti na jazyk citovaného textu zde ponechávám pojem „pozůstalost“. Ve zbytku práce užívám v archivní správě užívaný pojem „osobní fond.“ Srov. Alexandra BLODIGOVÁ – Jana ČECHUROVÁ, *osobní fondy – pozůstalosti*, in: Jana ČECHUROVÁ – Jan RANDÁK, *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 273–274.

³³⁰ Tamtéž, s. 131–132.

³³¹ Těmto změnám se budu věnovat níže.

³³² Tamtéž, s. 135–140.

³³³ Tamtéž, s. 137.

mediace.³³⁴ To se konkrétně v textu projevuje například trojicí rovnocenných interpretací Edisonovy laboratoře v Menlo Parku. Autor se nesnaží podřídit všechny prameny jednotnému výkladovému rámci, ale ukazuje odlišné významové struktury, které prameny reprezentují.

Můj přístup k práci s pojmem archivu v několika ohledech na Fetzovo pojetí navazuje. Za prvé s ním sdílí východisko, že klíčem k teorii biografie je pojem archivu. Také základní pojmová struktura se částečně překrývá. Rakouský teoretik se významně opírá jak o paměťová studia, tak o teoretiky médií nebo například o nový historismus v literatuře. Společné je v tomto ohledu zejména to, co Foucault nazývá posunem „od dokumentů k monumentům“ a jeho aplikace na životopisné psaní.

Na rozdíl od Fetze se moje práce snaží o důslednější aplikaci archeologického přístupu na životopisné psaní skrze pojem „biografický archiv.“ Při tom budu věnovat více prostoru vývoji pojmu archivu a vlivu mediální archeologie na jeho pojetí, který Fetz zmiňuje spíše okrajově. Odlišný je také postoj k historické vědě: zatímco Fetz chápe biografii jako žánr, který je odlišný o historiografie, pro mě je biografie pojmem, který označuje širokou škálu praxí, jež mají své místo i v historické vědě.³³⁵ Záměrem této práce je spíše biografické psaní do historické vědy integrovat, než hledat zdroje jeho exkluzivity. Při jisté míře zobecnění lze říci, že tato práce je pokusem vyjít z Fetzových tezí a rozpracovat je směrem k životopisné praxi v rámci historické vědy.

5. 2 Konceptualizace archivu v historiografii

Archiv patří ke konstitutivním konceptům historické vědy. Již od jejich počátků bylo součástí oborové identity sbírání, zkoumání a publikování souborů historických pramenů zejména k národním a církevním dějinám. Nutnost kritiky pramenů vedla ke vzniku samostatné disciplíny pomocných věd historických, která připravovala budoucí archiváře a historiky na práci s historickými archivy.³³⁶ V tomto institucionálním rámci vznikaly také systémy a hierarchie třídění pramenů podle jejich povahy či původu. Celý tento komplex kulturních praktik a institucí tvořil od 19. století základ legitimacy historické vědy a jejich nároků na to být počítána mezi vědecké obory.³³⁷

---

³³⁴ Tamtéž, s. 138. Srov. David E. NYE, *Post-Thomas Edison (Recalling an Anti-Biography)*, in: E. SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, s. 244–255.

³³⁵ Považuji za důležité zmínit, že když Fetz píše o historiografii, pracuje s typem úzce zaměřeného výzkumu, který hledá odpověď na přesně stanovenou otázku. Jeho charakteristiku tak nelze aplikovat na celou škálu forem historiografického psaní (např. na historické syntézy).

³³⁶ Srov. Ivan HLAVÁČEK – Rostislav NOVÝ – Jaroslav KAŠPAR, *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 2002.

³³⁷ L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, heslo Pramen, s. 15–20.

Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002.

V průběhu 20. století docházelo spolu s rozvojem hospodářských a sociálních dějin k nárůstu rozmanitosti pramenů, které byly považovány za možné zdroje historického poznání. Archiv i tehdy představoval jakýsi surový materiál, který měl být skrze procesy heuristiky, kritiky a interpretace využit k porozumění minulým dějům. Na tomto pojetí archivu nic nezměnil ani poválečný nástup strukturalismu a později i možnosti počítačového zpracování sérií pramenů.³³⁸ Odlišné koncepce archivu se objevily až v souvislosti s koncem dominance strukturalismu v západní historiografii.

Dosud vlivnou alternativní koncepci archivu představil francouzský filozof Michel Foucault ve své práci *Archeologie vědění* vydané na konci 60. let.³³⁹ Foucault přišel s představou, že archiv neodkazuje mimo sebe, ale spíše sám k sobě a zejména k pravidlům, která ovlivňují, co může být řečeno a co z řečeného má smysl uchovávat.

V *Archeologii vědění* Foucault píše: „Popis archivu rozvíjí své možnosti (a moc nad svými možnostmi) na základě diskursů, které právě přestaly být našimi diskursy; práh jeho existence je stanoven řezem, jenž nás odděluje od toho, co už nemůžeme říkat, a od toho, co spadá mimo naši diskursivní praxi; začíná ve vnějšku našeho vlastního jazyka; jeho místem je odchylka našich vlastních diskursivních praktik. V tomto smyslu je pro naši diagnózu cenný. Nikoliv proto, že by nám umožnil vytvořit tabulku našich distinktivních rysů a předem načrtnout tvar, jaký budeme v budoucnosti mít. Ale zbaví nás našich spojitostí; rozpustí tuto dočasnou identitu, v níž se tak rádi sami pozorujeme, abychom odvrátili historické zlomy; zpřetrhá vlákno transcendentálních teleologií; a tam, kde antropologické myšlení zkoumalo bytí člověka či jeho subjektivitu, nechá zazářit jiné a vnějšek. Takto chápaná diagnostika nestanovuje prohlášení naší identity pomocí soustavy distinkcí. Stanovuje, že jsme diferencí, že náš rozum je diferencí diskursů, naše historie diferencí časů, naše já diferencí masek a že diference zdaleka není zapomenutý a znovuobjevený počátek, nýbrž právě toto rozptýlením, jímž jsme a které způsobujeme.“³⁴⁰

Archiv ve Foucaultově pojetí nedokazuje sdílené, neměnné lidství napříč časem, které by bylo „za výpověďmi“. Naopak, výpovědi odkazují samy k sobě a k pravidlům svého vzniku, účinku a zániku. Smysl archivu je dokonce definován právě tím, že zdůrazňuje diskontinuitu na úrovni základních kategorií: co je člověk a společnost, jak chápeme čas, co je normální a co odlišné a tak podobně. Momenty, kdy narazíme na výpovědi, které by dnes

---

³³⁸ Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 51–90;

Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví: škola Annales (1929–1989)*, Praha 2004.

³³⁹ M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2016.

³⁴⁰ M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 200–201.

nešlo vyslovit bez uvozovek, ironie či ochranného pásma odborného diskursu, jsou chvílemi setkání s foucaultovským archivem. Důležité je, že archiv se v tomto pojetí vyvazuje z představ, že jde o množinu písemností či instituci. Foucaultův archiv je spíše souborem pravidel archivace.³⁴¹

Foucaultovo pojetí ještě můžeme chápat jako kritiku strukturalistické historiografie z poststrukturalistických pozic, nicméně v návaznosti na jeho práci se rozvinula samostatná linie přístupů k tomuto pojmu.³⁴² Archiv je v tomto pojetí chápán jako obtížně předvídatelný soubor mechanismů, určujících, co je ve společnosti viditelné a co skryté.³⁴³ Samy mechanismy archivu zůstávají obvykle neviditelné a lze je spatřit jen ve zvláštních momentech, jako je významná společenská změna nebo když se setkáme s mezerou či disfunkcí v procesech skrývání a zviditelňování.

Takto pojatý archiv disponuje úzkým vztahem k výkonu moci a lze ho také chápat jako podmínku možnosti vědění. To již podle těchto přístupů není kumulativním ukládáním postupně sbíraných poznatků, ale spíše transformacemi faktů uskutečňovaných v rámci archivu.³⁴⁴ Pro archiv se uchytila představa, že jde o prostorové uspořádání. Průběžně se touto debatou také prolíná jeho dvojaká identita: archiv je vždy jak institucí a korpusem materiálů, tak abstraktním kulturně-společenským mechanismem uspořádávání výpovědí.³⁴⁵

Výše popsané aspekty archivu zahrnul v 90. letech 20. století do svého projektu „všeobecné archivologie“ Jacques Derrida.³⁴⁶ Francouzský filozof propojuje archiv s dílem Sigmunda Freuda. Stejně jako v případě psychoanalýzy lze o archivu uvažovat v prostorových kategoriích a formulovat principy, co má být řečeno a zaznamenáno, co je v hloubce a co je na povrchu. Zároveň však archiv skýtá prostor pro nečekané, pro rozostření hranic mezi soukromým a veřejným a pro neustálé napětí mezi dokumentem přístupným interpretaci a nemožností jeho zcela přesné reprodukce či překladu z jednoho rámce do druhého.

Význam archivu spočívá ve vepisování se do něj, v možnostech jeho reinterpretace. Derrida také na několika místech zdůrazňuje vazbu archivu k budoucnosti: archiv je podle něj prostorem, ze kterého vznikají možné budoucí interpretace a koncepty. Na archiv se tak lze

---

³⁴¹ L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, heslo Diskurs, s. 80.

³⁴² Knut EBELING – Stephan GÜNZEL, *Archivologie: Theorien des Archivs in Philosophie, Medien und Künsten*, Berlin 2009, s. 7–23.

³⁴³ K. EBELING – S. GÜNZEL, *Archivologie*, s. 8–10.

³⁴⁴ Tamtéž.

³⁴⁵ K. EBELING – S. GÜNZEL, *Archivologie*, s. 10–13.

³⁴⁶ Jacques DERRIDA – Eric PRENOWITZ, *Archive Fever: A Freudian Impression*, *Diacritics* 25, č. 2, 1995, s. 9–63.

dívat jako na potenciál, který je ale neredukovatelný na jeden princip či vnitřní jednotu. Heterogenita je tak dalším charakteristickým rysem archivu.

Z perspektivy paměťových studií přistoupila k pojmu archivu literární vědkyně a teoretička paměti Aleida Assmann. Jí zavedená dvojice pojmů „archiv“ a „kánon“ umožňuje vysvětlit, proč některé minulé události zůstávají zapomenuty a jiné jsou součástí kulturní paměti. Zatímco kánon je aktivní část paměti, která cirkuluje ve společnosti, archiv představuje zásobárnu, ze které je možné čerpat, ale dokud není vytažena na světlo historiky, politiky nebo umělci, zůstává mimo veřejný prostor nebo přežívá jen v povědomí omezeného okruhu odborníků.

O archivu Assmann píše: „Na druhé straně spektra (oproti kánonu, pozn. VS) je skladiště kulturních relikvií. Ty neztratily svoji medialitu; pouze ztratily své bezprostřední adresáty; jsou dekontextualizovány a vyvázány ze svých původních rámců, které je autorizovaly či určovaly jejich významy. Jako součást archivu jsou otevřeny novým kontextům a propůjčují se novým interpretacím.“³⁴⁷ Archiv lze tedy interpretovat jako základ možných či budoucích interpretací minulosti nebo „přítomnosti až se stane minulostí“.³⁴⁸ Mezi archivem a kánonem existují dynamické vztahy, které umožňují, aby se část archivu stala součástí kánonu, případně naopak, aby původně součástí kánonu upadla do zapomnění. Metaforou, kterou pro tyto procesy německá vědkyně používá, je přirovnání archivu ke skladu a kánonu k výloze obchodu.

Velmi silné postavení má práce s pojmem archivu v archeologii médií.³⁴⁹ Podle jejího významného představitele Wolfganga Ernsta je podoba archivu závislá na jeho medialitě. Vlivem digitálních technologií se podle něj původní pojem archivu, jež označoval prostor uspořádání výpovědí, stal metaforou pro neustávající tok dat.³⁵⁰ Ernst – stejně jako jeho kolegové – navazuje na Foucaultovo a Derridovo pojetí archivu. Archiv je i v jeho koncepci těsně spjat s výkonem moci, je zaměřen na „monumenty“ ve Foucaultově slova smyslu a preferuje formy před příběhy. Důležitou vlastností archivu v tomto pojetí je, že má materiální základ, je směsí lidského a technologického.³⁵¹

---

³⁴⁷ Aleida ASSMANN, *Canon and Archive*, in: Astrid ERLI – Ansgar NÜNNING, *A companion to Cultural Memory Studies*, Berlin, New York 2010, s. 99.

³⁴⁸ Aleida ASSMANN, *Canon and Archive*, s. 102.

³⁴⁹ Srov. Kateřina KRTOLOVÁ – Kateřina SVATOŇOVÁ (eds.), *Medienwissenschaft: východiska a aktuální pozice německé filosofie a teorie médií*, Praha 2016. Tomáš DVOŘÁK (ed.), *Kapitoly z dějin a teorie médií*, Praha 2010.

³⁵⁰ Wolfgang ERNST, *The Archive as Metaphor: From Archival Space to Archival Time*, *Open 7*, 2004, s. 46–53.

³⁵¹ Tamtéž, s. 2.

Podle Ernsta byl výše popsaný archivní prostor dekonstruován digitálními médii, neustálým tokem dat a interaktivitou. Archiv se v důsledku toho stal spíše záležitostí času než prostoru. Pro metodu práce s pojmem archivu znamenají změny spojené s digitalizací zejména oslabení rozdílu mezi daty a popisem dat (obrazně vyjádřeno mezi knihami v knihovně a jejich katalogem, archivem a jeho inventářem). To přináší podle Ernsta metodologický požadavek zaměřit se spíše na přenosy dat než na procesy jejich organizace a třídění.³⁵²

Když Ernst píše, že: „základní kritérium archivu – jeho oddělení od aktuálního provozu – již není zajištěno“, můžeme to chápat tak, že různé prvky biografického psaní mohou být vytahovány na světlo zcela nečekaně, že hranice mezi zapomenutými formami a materiály a těmi aktuálními již není tak samozřejmá.³⁵³ Důležitější než přesné místo v systematice archivu je samotná dostupnost dat, jejich připravenost navazovat spojení s jinými daty. Ta v našem případě mohou představovat jak biografické prameny, tak také institucionalizované osobní fondy, různá pojetí historického životopisu, kanonická díla a podobně.

Důležitým momentem pro práci s pojmem archivu je, že jeho součástí jsou i prvky, které představují „vnější“ realitu. Archiv tak není pomyslným skladištěm, kde se texty volně pohybují, aniž by zanechávaly stopy, ale proměny významů vznikají ve vztahu ke společenským a materiálním podmínkám.³⁵⁴ Když Foucault píše, že archiv je „obecný systém formování výpovědí“, znamená to, že do něho nenáleží jen pravidla na úrovni diskursu, ale také instituce, různé zájmy, medialita a další společenské mechanismy, které nelze redukovat na pouhé jazykové konstrukty. Obecně lze o vývoji promyšlení pojmu archiv říci, že klade stále větší důraz na to, že archiv není pouhým textem, ale je vždy směsí diskursu a materiálních podmínek.³⁵⁵

Podobná situace nastává i v případě otázky po individuálním a společenském. Pojem archivu neobsahuje třídění na individuální a kolektivní či lidské a ne-lidské. Shromážděný materiál i aparát, který archiv představuje, jsou vždy směsí obojího. Ve chvíli, kdy začneme očišťovat individuální od společenského, autora od doby či média od kulturních praktik, vykračujeme mimo rámec vymezený tímto pojmem.

---

³⁵² Tamtéž, s. 6.

³⁵³ Tamtéž, s. 4.

³⁵⁴ K. EBELING – S. GÜNZEL, *Archivologie*, s. 18; M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 198.

³⁵⁵ L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, s. 80. O tom, že pod pojmem „materialita“ či „ne-lidské“ si lze představit i rozsáhlé abstraktní sítě (např. knižní trh), píše ve své aktuální knize také Jussi Parikka. Jussi PARIKKA, *Geologie médií*, Praha 2020, s. 119–120.

Obecně lze říci, že koncepce archivu se od 60. let 20. století staly abstraktnějšími a vykročily za tradiční institucionální vymezení.³⁵⁶ U mladších teorií archivu lze sledovat větší důraz na vykročení z limitů textuálních přístupů a zahrnutí také materiálního světa či technologického rozměru procesů archivace. Kromě výše zmíněných autorů představili své přístupy k tomuto pojmu také například filozof Paul Ricoeur, archeolog médií Jussi Parikka či Michel de Certeau. Svoji interpretaci Archeologie vědění nabídl také filozof Gilles Deleuze.³⁵⁷

Pro teoretické uchopení biografického psaní archiv nepředstavuje přesně ohraničený systém či jednu metodu, kterou lze aplikovat na konkrétní životopis, ale spíše popisuje prostor a vymezuje pravidla, v rámci kterých lze vyvinout různé přístupy k životopisnému psaní. Stejně jako si pojem archiv přivlastnila archeologie médií nebo literární věda a paměťová studia, je možné podobný postup uplatnit i pro historické biografie.

Prodírání se lesem biografického archivu

Co je biografický archiv? Jde o nástroj jako je například diskursivní analýza či je to netečný materiál nutný pro sepsání životopisu? Nebo jde o bezpříznakové skladiště, ve kterém se texty mohou přemísťovat donekonečna prostorem, aniž by za sebou zanechaly hlubší stopu? Byl tady takový archiv vždy, nebo lze zachytit proces jeho vzniku?

Již ve chvíli, kdy vyslovíme, že se chceme zabývat biografií, aktivujeme celou řadu textů, konceptů a praktik, jež jsou spojeny s touto formou psaní o minulosti a se kterými je třeba se vyrovnat. Dynamika mezi tímto rozsáhlým a mnohdy nepřehledným archivem a autorem či autorkou historické biografie posléze prostupuje celý proces vzniku a recepcí životopisného textu. Ostatně podstatná část mé dosavadní práce vyústila v popisy toho, jak jsou životopisná psaní o minulosti i jeho teoretická reflexe zakotveny v moderních kategoriích myšlení, pod nimiž prosvítají ještě starší vrstvy. Právě v biografickém archivu se pak tyto vrstvy setkávají se současnými diskursy o životopisném psaní.

Práce s pojmem archivu je vždy rozkročená mezi jeho pojetím jako konkrétního korpusu textů a jako abstraktního konceptu umožňujícího popis společenských praktik archivace.³⁵⁸ V případě biografického psaní je tato dvojí identita pojmu archiv ještě

---

³⁵⁶ Samostatné promýšlení pojmu archiv posílilo kolem poloviny 90. let 20. století, kdy vyšla mimo jiné Derridova práce na toto téma. O tom, že pojem „archiv“ nebyl vždy v centru pozornosti post-foucaultovských filozofů a teoretiků svědčí také publikace Huberta Dreyfuse a Paula Rabinowa, která poprvé vyšla již v roce 1982. V té je pojmu archivu věnováno minimum prostoru a jako samostatný pojem není rozpracován. Srov. Hubert L. DREYFUS – Paul RABINOW, *Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, Praha 2002.

³⁵⁷ Gilles DELEUZE, *Foucault*, Praha 2003, s. 11–38.

³⁵⁸ K. EBELING – S. GÜNZEL, *Archivologie*, s. 10–13.

výraznější, protože v souvislosti s biografickou formou vznikla celá řada archivů: institucionalizované osobní fondy, četné edice ego dokumentů různých typů, muzea, památníky či knihovny věnované konkrétním osobnostem, ale také abstraktnější archivy jako je kánon životopisných textů v literatuře i historiografii nebo dlouhá debata o „úloze osobnosti v dějinách“, která již představuje také samostatný archiv. Promyšlet historické biografie perspektivou archivu znamená vždy oscilaci mezi popisem společenských praktik archivace a prací s konkrétním korpusem materiálů.

Přesto lze vymezit v návaznosti na dosavadní přístupy ke konceptualizacím pojmu archiv význam biografického archivu a jeho důsledky pro životopisné psaní. V pojetí, které zde představuji, nejde pouze o archiv ve smyslu korpusu či skladiště všech textů ke zkoumané osobě, ani o osobní fondy. Jde o mnohem komplexnější systém. Jeho představení začnu uvedením do metafory lesa, kterou pro něj budu používat. Pak se vrátím ke kořenům tohoto pojmu a k Foucaultově tezi o rozdílu mezi „dokumenty“ a „monumenty“ vystihující základní ideu pojmu archiv.³⁵⁹ Následně se v souvislosti se současnou životopisnou produkcí pokusím ukázat, proč má smysl uvažovat o biografickém archivu s přívlastkem „hyper-“, a co to znamená pro životopisné psaní.

5.3 Metafora: archiv jako les

Existují dva mé oblíbené texty o psaní a čtení. Když jsem poprvé četl Ecovy Procházky literárními lesy, představoval jsem si hustý smrkový les, kde se válí šedo zelené hrubé kameny porostlé mechem. Kdoví proč se tím lesem šlo do kopce. Vzrostlým lesem se dalo jít po široké cestě vyježděné od traktorů, po menších stezkách houbařů a zvěře nebo se procházet zcela bezcílně. V souladu s velmistrem sémiotiky představovaly různé cesty způsoby čtení: od prvoplánové konzumace zápletky až po složitější a složitější hry čtenáře se stopami, které mu zanechal autor. Jaký les si při psaní představoval Umberto Eco? A jaký jeho posluchači na Harvardu v 90. letech 20. století?

V textu Čtení jako pytláčení Michel de Certeau, francouzský filozof, historik a jezuitský kněz, vstupuje také do lesa. Ovšem ne aby ho kultivoval, nýbrž aby v něm pytláčil, respektive pytláčení chválil a obhajoval. Pytláčení je pohyb lesem mimo cesty, proti srsti, schovávání se před hajným a lov významů, které autor neměl v úmyslu. Čtenář se pohybuje na cizím území, odpoutává se od svého zakotvení v sociálním časoprostoru a v procesu čtení získává autonomii, kterou nelze redukovat na pouhé „působení“ textu na čtenáře. De

---

³⁵⁹ M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 210–211.

Certeauova chvála pytláčení je o to radikálnější, že pytlákem je pro něj i čtenář či čtenářka životopisu Lionela Messiho nebo Madonny.

S několikaletým odstupem a množstvím přečtených životopisů se má představa lesa poněkud proměnila. Do hlubokého a zdánlivě nekonečného smrkového hvozdu vstoupilo sucho a kůrovec, přibýly v něm mýtiny, šlahouny břechťanu, trsy jmelí, neviditelná podhoubí, pavučiny, kterých se leknete, když se na vás přilepí. A nakonec také přibýlo vědomí, že les neroste v idylické krajině, vyplňující celý rám obrazu jako od Mařáka, ale roste na Zemi. A že pomyslné zplodiny z českých, italských, francouzských i massachusettských uhelných elektráren vedou k proměnám prostředí, ve kterém roste.³⁶⁰

Umberto Eco se ve svých procházkách věnuje klíčovým otázkám literární vědy: časovosti textu, čtenářství, vztahu textu a každodenní zkušenosti, intertextualitě a účinku textu. Les je textem, kterým se různými způsoby pohybuje čtenář (nebo čtenář-pytlák), a se zavřením knihy z něho vychází, obohacen o nové zkušenosti, které bude moci uplatnit při další návštěvě. Les je v tomto případě základní metaforou, která drží celý cyklus přednášek pohromadě a umožňuje přejmout perspektivu čtenáře-interpretu (což může být i čtenář-pytlák). Jak může být Ecovo dvacet šest let staré pojetí využitelné v naší situaci a k našemu tématu?

Metafora lesa je jako východisko pro psaní o konceptu biografického archivu důležitá proto, že práce s pojmem archivu (ať už v jakékoliv z jeho konceptualizací) vždy s sebou přináší snahu o zachycení skutečnosti v její komplexitě, dynamice a vrstevnatosti. Představa narativního textu jakožto lesa, se kterou pracují výše zmínění autoři, může usnadnit porozumění tomuto konceptu. Kromě toho také umožňuje snáze přecházet mezi perspektivami. Pro Eca i de Certeau je les z významné části konstruován autorem a čtenář lesem prochází či v něm pytláčí. Díky tomu si abstraktní koncept mohou přivlastnit různé typy uživatelů a uživatelů. Podobné perspektivizaci by mělo napomoci i užití této metafory v této práci.

Koncept biografického archivu, který bych rád představil, má s procházením se lesy mnoho styčných bodů, avšak v několika podstatných rysech se liší. V této kapitole se postupně pokusím představit koncept životopisného psaní o minulosti jako činnosti, jejímž rámcem je představa o prostoru lesa a různých způsobech jeho obývání, prodírání a

---

³⁶⁰ Pro úplnost je třeba dodat, že Eco ani de Certeau nejsou první ani jediní autoři, kteří využívají metaforu lesa pro narativní text. Neméně významnou vrstvu představuje také Bachtinovo dílo, texty Simona Schamy či organické pojmy Gillesse Deleuze a Félixu Guattariho jako zejména rhizom.

prokousávání se jím. Postupně představím klíčové texty, o které se opírám, a argumenty, proč právě takový způsob životopisného psaní považuji za žádoucí rozvíjet.

Přestože těžiště „psaní teorie“ tradičně spočívá v pasivu – když se popisuje, jak se věci mají na obecné úrovni, jak se jeví a proč se z různých míst zdají být odlišné – bude *mým* textem, podobně jako na začátku, občas prosvítat aktivní slovesný rod spojený s první osobou. To aby bylo zřejmé, že zde nepředkládám koncept, který vznikl ve vzduchoprázdnu, ale je zakotven v konkrétní pozici a situaci. Její součástí je i obraznost lesa, kterou zde využívám, abych ilustroval svůj přístup.

5.4 Monumentalita archivu

Název monumentalita navazuje na Foucaultovu tezi o posunu od dokumentů k monumentům a obecně k archeologické metodě jako rámci, ve kterém se pojem archivu etabloval.³⁶¹

V souvislosti s vymezením archeologické metody zdůrazňuje Foucault v prvním bodě, že: „Archeologie nechápe diskurs jako *dokument*, jako znak jiné věci, jako prvek, jenž má být transparentní, u nějž je však často třeba překonávat obtížnou neprůhlednost, máme-li nakonec znovu sjednotit, tam, kde se nacházejí její rezervy, hloubku toho podstatného; zaměřuje se na diskurs v jeho vlastním obsahu, na diskurs jako *monument*.“³⁶²

Když pojem archivu vzniknul, nebyl zamýšlen jako nástroj životopisce. Zejména proto, že „životní příběh“ jako ústřední kategorii životopisného psaní lze považovat za typický případ přístupu, vůči němuž se Foucault vymezuje. S více než padesátiletým odstupem a s vědomím vývoje, který humanitní a sociální vědy prodělaly, však již toto spojení nemusí vyznívat tak nepravděpodobně. Přivlastňování si této perspektivy pro účely biografického psaní může být způsobem získávání odstupe jak od zkoumaných materiálů, tak od životopisné formy samotné.³⁶³

Před historiky a historičkami píšícími životopis se monumentalita biografického archivu nejviditelněji otevírá v momentě, kdy se setkávají s ego-dokumenty. Na skutečnosti, že tyto na první pohled bezprostřední materiály jsou součástí dobových diskursů, není nic překvapivého. Tento předpoklad náleží do běžné kritiky pramenů.³⁶⁴ Avšak v rámci biografického archivu mají i tato diskursivní pravidla význam a místo v případné biografii. Nejde tedy jen o to „odfiltrovat“ možná zkreslení, ale také umožnit čtenáři nahlédnout

---

³⁶¹ M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 210–212.

³⁶² Tamtéž, s. 211. Kurzíva je zachována dle originálu.

³⁶³ M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 205.

³⁶⁴ Srov. Milan HLAVAČKA, *Memoárová literatura*, in: Jana ČECHUROVÁ – Jan RANDÁK, *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 312–329.

důsledky dobových norem pro život protagonistky či protagonisty a na jeho či její obraz v současnosti.

Názorným příkladem je skutečnost, že přibližně do 60. let 20. století bylo běžnou praxí vydávat korespondence významných umělců s jejich partnerkami bez jedné jejich poloviny. Vydávány tak byly pouze dopisy Franze Kafky nebo Otto Krause nikoliv však odpovědi Mileny Jesenské či Sidonie Nádherné.³⁶⁵ Další příklady prostupování osobní korespondence dobovými normami přináší ve svém shrnujícím textu Magdaléna Pokorná.³⁶⁶ Pravděpodobně nejznámější v této oblasti je studie Vladimíra Macury Sen o trnové koruně, v níž poukazuje na vlivy spojené s korespondencí Boženy Němcové týkající se pohřbu Karla Havlíčka Borovského.³⁶⁷ O tom, že řada konkrétních formulací byla formována dobovým územ, svědčí publikace k tomu přímo určené.³⁶⁸

Wolfgang Ernst tuto vlastnost archivu popisuje tak, že archiv obsahuje data a formy a nikoliv „lidi“.³⁶⁹ Perspektiva archivu upřednostňuje prostou přítomnost dat, před jejich a priori podřízením modelu životního příběhu. Samotné materiály, které se v archivu nacházejí, automaticky „nemluví“ – podobně jako střepy nalezené archeologem – ale význam vzniká až jejich vzájemnou konfigurací. Podobně uvažuje již zmíněný Bernhard Fetz, když píše, že „každý pramen je svou vlastní skutečností“.³⁷⁰

Přijmout v kontextu životopisného psaní optiku monumentalit znamená upřednostnit pozici zkoumaných materiálů v diskurzech, ke kterým náleží, před jejich rolí jako dokumentů životního příběhu. Výsledkem nemusí být opuštění životopisné formy. Spíše tato změna perspektivy může umožnit pojmenovat obecné historiografické téma, jež lze s konkrétním životopisem spojit.

Monumentalita se ovšem v případě historických biografii netýká jen tradičních životopisných pramenů, ale také dosavadního životopisného psaní a konceptů biografie. Biografický archiv zahrnuje také literární, hagiografické i historiografické texty, které mají životopisnou formu. Jednoduše řečeno v biografickém archivu nalezneme například biblické popisy života Ježíše či Marie, protože představují klíčové figury životopisného psaní, které se

---

³⁶⁵ Alena WAGNEROVÁ – Karl KRAUS, *Sidonie Nádherná a konec střední Evropy*, Praha 2010, s. 12.

³⁶⁶ Magdaléna POKORNÁ, *Korespondence – meze a možnosti využití historického pramene*, in: Jana ČECHUROVÁ – Jan RANDÁK, *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 286–311.

³⁶⁷ Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, Praha 2015, s. 344–352.

³⁶⁸ Bedřich PEŠKA, *Gratulant, čili, Ouplná sbírka přání: v řeči vázané i nevázané k novému roku, k jmeninám i k zrozeninám, ke školním zkouškám a jiným příležitostem, s připojenou částí slov do památní knihy a nápisi náhrobních ku všeobecné potřebě a obzvláště pro mládež*. 2. rozmnožené vyd., v Praze: B. Peška, 1855.

³⁶⁹ W. ERNST, *Archive as an Metaphor*, s. 3.

³⁷⁰ B. FETZ, *Der Stoff, aus dem das (Nach-)Leben ist*, s. 126.

propisují do jazyka pramenů, a také s nimi lze pracovat na interpretační úrovni. Vedle nich nalezneme literární zpracování životopisné látky: Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho z pera Lawrence Sterna, životopisné romány Stefana Zweiga, Flaubertova Papouška od Juliana Barnese nebo Dějiny světla Jana Němce.³⁷¹ Z globální populární kultury můžeme takto uvažovat o životopisu Steva Jobse od Waltera Isaacsona.³⁷²

Legitimita zařazení těchto knih do biografického archivu spočívá v jejich příslušnosti ke kánonu životopisné literatury, do něž náleží proto, že inovativně pracují s formou a stylem a svou popularitou a pozicí v dějinách kultury výrazně ovlivnily představy odborné i široké veřejnosti o tom, jak vypadá životopisné vyprávění. Pro historickou vědu jsou pevnými součástmi tohoto souboru například Plechanovův spis O úloze osobnosti v dějinách, Pekařova stať Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví, úvody do studia dějepisu či Le Goffovy práce o svatých Františkovi a Ludvíkovi.³⁷³

Kromě toho můžeme do této skupiny textů zařadit také ty, které se věnují reflexi životopisného psaní. Nemusí jít nutně o akademickou produkci, ale například o kulturní publicistiku či obdobné žánry v případě starších historických období. Jako příklady mohou sloužit dodnes vlivné texty Siegfrieda Kracauera Biografie jako neoburžoazní umělecká forma či eseje Virginie Woolfové The Art of Biography.³⁷⁴ Vhled do tohoto souboru poskytují různé sborníky k teorii biografie, které nabízejí výběry klíčových textů.³⁷⁵

Tyto texty zařazují do biografického archivu proto, že umožňují zahrnout koncepty, které jsou často implicitně přítomné v biografické produkci. Některé z nich jsou viditelné až na základě soustředěnějšího výzkumu, srovnání s jiným žánrem nebo v historické perspektivě. I přesto je však jejich vliv nepopíratelný. Ve chvíli, kdy s nimi nepočítáme, může docházet

---

³⁷¹ Laurence STERNE, *Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho*, Praha 2014; Julian BARNES, *Flaubertův papoušek*, Praha 2016;

Jan NĚMEC, *Dějiny světla: román o fotografovi Františku Drtikolovi*, Brno 2014.

³⁷² Walter ISAACSON, *Steve Jobs*, Praha 2015.

³⁷³ Jacques LE GOFF, *Ludvík Svatý*, Praha 2012;

Jacques LE GOFF, *Svatý František z Assisi*, Praha 2004;

Josef PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*, Český časopis historický 1897, č. 3, s. 146–160;

G. PLECHANOV, *O úloze osobnosti v dějinách*, Praha 1954.

³⁷⁴ Siegfried KRACAUER, *Biografie jako neoburžoazní umělecká forma*, in: Siegfried KRACAUER, *Ornament masy: eseje*, Praha 2008, s. 86–90;

Virginia WOOLF, *The Art of Biography*, in: Edward SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, Berlin 2017, s. 124–130.

³⁷⁵ Edward SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, Berlin 2017;

Bernhard FETZ – Wilhelm HEMECKER (eds.), *Theorie der Biographie: Grundlagentexte und Kommentar*, Berlin 2011;

Wilhelm HEMECKER (Hrsg.), *Die Biographie - Beiträge zu ihrer Geschichte*, Berlin 2009;

Bernhard FETZ – Hannes SCHWEIGER, *Die Biographie - Zur Grundlegung Ihrer Theorie*, Berlin 2009.

Anja TIPPNER, *Texte Zur Theorie Der Biographie Und Autobiographie*, Stuttgart 2016.

k nevědomému přebírání zažitých konceptů ovlivňující celkové vyznění životopisného textu a jeho přijetí čtenáři.

Výše popsaná skupina textů však představuje pouze centrální část biografického archivu, kterou bychom mohli ve zkratce nazvat kánonem. Kromě nich je však součástí archivu také řada textů, které zůstaly na okraji zájmu, avšak mohou se stát součástí životopisného psaní. Může jít například o neznámé dílo zkoumaného protagonisty či protagonistky, které může nabídnout interpretační klíč k jeho či její biografii. Ze současné produkce do tohoto rámce patří také životopisné texty, které bychom mohli označit jako experimentální či umělecké.

Příkladem zaniklé životopisné praxe je propojení životního příběhu s fyziognomií. Na přelomu 17. a 18. století bylo součástí biografického psaní kromě líčení životního příběhu a jeho historických okolností také propojení charakteru jednotlivce s jeho tělesným vzhledem.³⁷⁶ Zejména obličej, pokožka a stavba těla byly chápány jako pomyslná membrána, kterou prosvítá duše člověka.³⁷⁷ Úkolem životopisce pak bylo těmito vnějším znakům porozumět a zapojit je do celkového líčení. Zejména po zkušenostech s antisemitismem, rasismem a eugenikou a také s rozvojem (zejména Freudem inspirované) psychologie je tato představa mimo rámec toho, co si dnes představíme pod pojmem „životopis“. V rámci biografického archivu se však i tyto představy mohou stát součástí historické biografie, byť nutně v reflektované podobě.

Vrátíme-li se k Foucaultovu pojetí archivu a monumentality, platí, že součástí biografického archivu je vždy popis diskursů, do kterých náleží konkrétní materiály s ohledem na otázky, které si v souvislosti s protagonistou či protagonistkou klademe. Foucault sám vztah archivu a psaní o jedinci v dějinách výstižně ilustruje v textu *Životy lidí zlopověstných*, který má svým tématem velmi blízko k životopisnému psaní, ovšem je – podobně jak Bourdieuhovo *Biografická iluze* – spíše na okraji jeho díla.³⁷⁸ Foucault se v něm vyznává z fascinace, kterou pocítil při pročítání registru internací z počátku 18. století. Registr na jedné straně představuje svědectví o lidech, o jejichž existenci bychom neměli žádnou zprávu, pokud by nebyli označeni za bláznivé, agresivní, rozhazovačné či obscénní. Je dokladem rodinných konfliktů, závisti, strachu z jinakosti, opilosti a rozmanitých výtržností. Tyto zápisy patří mezi jedny z prvních písemných svědectví o lidech na okraji společnosti,

---

³⁷⁶ H. TOBIAS, *Leben Lesen*, Wien 2016, s. 60–67.

³⁷⁷ H. TOBIAS, *Leben Lesen*, s. 62.

³⁷⁸ Michel FOUCAULT, *Myšlení vnějšku*, Praha 2016, s. 127–152.

protože témata, která zachycují, patřila do té doby pouze zpovědi a s mlčenlivostí zpovědníka také mizela v nenávratnu.³⁷⁹

V textu, který je předmluvou k neuskutečněnému projektu vydání sbírky těchto zatykáckých rozkazů, Foucault upozorňuje také na to, že tytéž prameny odkazují k rodícímu se modernímu diskursu moci, pořádku a dohledu. Královské zatykače vznikaly na žádost obyvatel Francie a předcházelo jim vyšetřování, které produkovalo archivy zápisů a svědectví. Skrze tato vyšetřování vstupovala moc do každodenního života za dobrovolného přispění samotných obyvatel, kteří se na krále obraceli, aby je zbavil jejich sousedů, příbuzných či známých. Ještě absolutistická moc zde vystupuje skrze administrativní mechanismus zaznamenávání.³⁸⁰ Tento princip se postupně rozvine v moderních státech a stane se jejich důležitým rysem.

Životy lidí zloprověštných jsou mohovrstevnatým textem, který vnímá mnohost rovin královských zatykačů a souvisejících pramenů. Z textu je znát tíha, která působí i přes vzdálenost několika staletí, při představě osudů lidí, o kterých je řeč. Zároveň však nabízí přesvědčivý exkurz do počátků moderního diskursu dohledu a jeho praktik zapisování a archivace. Foucaultův text ukazuje, že vidět v archivu manifestaci diskursivních pravidel a jejich institucionálních podmínek se nevyklučuje s vědomím důsledků, jaké nová intenzita pronikání moci do každodenního života přinesla jednotlivým lidem.

Nahlížet na biografii optikou pojmu archiv znamená vzdát se zažitých definicí žánru ve prospěch komplexnějšího pohledu na biografickou formu psaní jako na produkt sedimentovaných kulturních praktik. Příkladem, který výstižně ilustruje tuto povahu biografického archivu, je výše popsaný „strom“ životopisných pramenů. Ten je součástí biografického archivu v podobě všech materiálů, které zahrnuje – ty jsou i v rámci daném pojmem biografický archiv základem životopisného psaní. Zároveň však je součástí biografického archivu i sama představa stromu a hierarchie, kterou přináší jakožto produkt moderní historické formace. Můžeme tedy mluvit spíše o vrstevnatosti biografického archivu.

Na příkladu „stromu“ životopisných pramenů je zároveň dobře vidět dvojakost biografického archivu. Na jedné straně si pod ním můžeme představit konkrétní materiály (deníky, osobní dokumenty, nevydané spisy, korespondenci...) jako zdroje informací o protagonistovi a na druhé straně tytéž materiály reprezentují abstraktní hierarchii, která je výsledkem zejména etablování se biografie v historické vědě v průběhu 19. a v první polovině

---

³⁷⁹ Tamtéž, s. 140–142.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 140.

20. století. Biografický archiv pak tuto abstraktní hierarchii činí dostupnou životopisci a zpřístupňuje ji kritické reflexi.

Pohled na biografický archiv optikou monumentalit ukazuje, že jeho hodnotou je v první řadě jeho samotná existence jako sady diskrétních dat. Biografické psaní si tak lze představit jako specifickou metodu popisu biografického archivu.³⁸¹ V rámci obraznosti lesa, jde o to prozkoumat a pokrýt či „obsadit“ co největší rozlohu lesa, jeho různorodost a provázanost jeho jednotlivých částí.

V rovině jazyka teoretických konceptů pojmu archiv můžeme mluvit o popisu archivu jako o vytváření ad hoc korpusu materiálů. Gilles Deleuze ve své interpretaci Archeologie vědění píše: „To je podstata konkrétní metody. Jsme nuceni začít se slovy, s větami, s tvrzeními. Ale organizujeme je do vymezeného korpusu, který se mění podle zkoumaného problému.“³⁸² Klíčové pro sestavování takového korpusu je odstup od zažitých či předpřipravených způsobů jeho formování, jako jsou například význam mluvčího (např. „velká osobnost“) nebo jejich vnitřní struktury (např. schéma pořádání archivního fondu).³⁸³

Slovy archeologa médií Bernahrdta Siegerta: „... archeologie médií znamená něco úplně jiného, totiž archeologii něčeho, co právě média nejsou. Jde o zmíněnou foucaultovskou archeologii humanitních věd, tedy například archeologii humanity člověka, ducha, mozku, času, archeologii dějin, prostoru, subjektu, objektu atd., tedy archeologii všech velkých konceptů, které humanitním vědám leží na srdci.“³⁸⁴ Pokud bychom v uvedené citaci nahradily média biografickým psaním, mohla by stejně dobře vyjadřovat, v čem spočívá popis biografického archivu.

Také v případě popisu biografického archivu nejde o objevování životního příběhu, ale o zachycení obecnějších historických fenoménů. Biografie pojatá jako popis archivu je vždy ještě o něčem jiném než o protagonistovi. To se zároveň nevylučuje s empatií a přiblížením se jednotlivci, jak ukazují například *Životy lidí zlopověstných*.

Biografický archiv, jak ho zde představuji, se v jednom podstatném bodu liší od archivu ve Foucaultově pojetí. Pro francouzského myslitele je archiv místem odlišnosti, projevem diskursu, který již není náš. To dobře ukazuje i text *Životy lidí zlopověstných*, který skrze příběhy jednotlivců popisuje, jak se v ještě feudálním, předmoderním diskursu rodí první praktiky, které dají základ moderním diskursům dohledu. Z výzkumů životopisné

---

³⁸¹ M. Foucault, *Archeologie vědění*, s. 212.

³⁸² G. DELEUZE, *Foucault*, s. 31.

³⁸³ Tamtéž, s. 31–32.

³⁸⁴ K. KRTOLOVÁ – K. SVATOŇOVÁ, *Medienwissenschaft*, s. 157–158.

produkce v předchozí části práce však vyplývá, že můžeme spíše mluvit o postupném vrstvení, ve kterém se starší formy a prvky aktualizují do nových rámců. To odpovídá i tezím Wolfganga Ernsta, podle nichž se původně oddělené sféry archivu samotného a kategorií jeho popisu k sobě přiblížily až na hranici odlišitelnosti.

To jsou důvody, které vedou k tomu, že v rámci biografického archivu se setkávají jak dobové, tak současné diskursy. Psát životopis tak znamená zohledňovat nejen příslušnost pramenných materiálů k dobovým diskursům, ale také k dobovým i současným formám a konceptům životopisného psaní. Tuto situaci považuji za specifickou pro životopisné psaní, přinejmenším ve srovnání s tematickými studiiemi či monografiemi v rámci běžné akademické produkce.

Příkladem textu, který produktivně kombinuje orientaci v biografickém archivu a práci s konkrétními materiály, je studie Lenky Řezníkové *Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunkturu žánru na prahu moderny*.³⁸⁵ Autorka ukazuje na několika příkladech z českého prostředí biografii jako žánr ve fázi utváření a zrodu a následně také krize. Tento proces má svůj literárně-historický rozměr i sociálně-praktickou dimenzi. Jako prameny slouží autorce mimo jiné autobiografie Františka Palackého či Jungmannova Slovesnost.

Podle Řezníkové se od počátku 19. století postupně ustanovují nejen pravidla životopisného psaní, ale i sociální praxe s ním spojená. Postupně dochází k mizení náboženských motivů ve prospěch občanské a politické identity. Řezníková přesvědčivě ukazuje, jak se auto/biografie podílely jak na ustanovování moderního individua, tak na vytváření prestiže kulturních a společenských elit.³⁸⁶ Ve chvíli, kdy přistoupíme k archivu z archeologických pozic, odkryjeme nenásilným způsobem místa, která odkazují k obecnějším kulturním a sociálním kategoriím a praktikám.³⁸⁷

Souhrnně řečeno životopisné psaní pojaté jako popis biografického archivu spočívá v přesunu důrazu na životopisnou formu samotnou. S tím se kromě tradiční životopisné pramenné základny dostávají do procesu životopisného psaní také dosavadní životopisné texty a koncepty historické biografie. Materiály a koncepty, které jsou pak v biografickém archivu obsaženy, mají status objektů, jež jsou chápány na prvním místě jako monumenty ve Foucaultovském slova smyslu a stávají se předmětem v rámci popisu biografického archivu.

---

³⁸⁵ Lenka ŘEZŇÍKOVÁ, *Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunkturu žánru na prahu moderny*, *Dějiny - Teorie - Kritika*, 1/2015, s. 93–117.

³⁸⁶ Pojem „auto/biografie“ užívám v souladu s citovaným textem.

³⁸⁷ Sama autorka svou pozici označuje jako „post-foucaultovskou a post-bourdieuovskou.“

5.5 Biografický hyper-archiv

Monumentalita biografického archivu vychází z konceptualizací tohoto pojmu v humanitních a sociálních vědách. Tyto koncepty však byly vytvářeny jako výzkumné nástroje určené ke zkoumání základních společenských kategorií spíše vzdálenějších epoch. Nejčastěji se takto orientovaní badatelé obraceli k přelomu předmoderní a moderní historické formace.³⁸⁸

Při aplikaci pojmu archiv na historické biografie je však třeba zohlednit několik specifik, která vycházejí ze současné biografické produkce. Ta shrnuji pod přívlastek „hyper-“, jež lze s pojmem biografického archivu spojit.³⁸⁹ Označení „hyper-“ přebírám od filozofa Timothyho Mortona, který pracuje s pojmem „hyperobjektu“.³⁹⁰ Ne všechny jeho vlastnosti lze aplikovat na biografický archiv, ale některé z nich umožňují velmi dobře vystihnout důležité rysy biografického archivu.

Vzhledem k tomu, že Morton patří k předním proponentům objektivě orientované ontologie, má slovo „objekt“ v tomto případě důležitou úlohu, a to, že označuje skutečnou entitu a že nejde o jazykový konstrukt. Morton sám označuje za hyperobjekty rozmanité jevy: vesmírné jevy, globální oteplování, biosféru, chemické prvky.

Biografické psaní ovšem není globální oteplování. Na druhou stranu biografický archiv existuje bez ohledu na to, zda se rozhodneme biografii napsat či nikoliv a nezávisle na tom, zda ho do psaní zahrneme nebo ho ignorujeme. Aktivuje se, jakmile o biografii začneme uvažovat či mluvit, a tím spíše kdykoliv biografický text vyjde a získá si čtenáře. Podobně píše o hyperobjektech také Morton: „...nacházíme se uvnitř nich jako Jonáš ve velrybím břiše. Což znamená, že každé rozhodnutí, které učiníme, v určitém smyslu s hyperobjekty souvisí.“³⁹¹

Biografické psaní natolik prorostlo moderní a současnou kulturou, že již nelze psát bez napojení na tento archiv. To jsme mohli dobře pozorovat v případě čtenářských reakcí na jednotlivé biografie: s knihami se spojovaly i charakteristiky, které sami autoři pravděpodobně nepředpokládali, a ne vždy byly zřejmé zdroje těchto spojení. I čtenáři neobeznámení s teorií biografie byli schopni požívat slovní spojení jako „tradiční“, „inovativní“ či „neobvyklá“ biografie a srovnávat biografie mezi sebou.

---

³⁸⁸ V první řadě je nutné zmínit práce Michela Foucaulta, zejména Zrození kliniky. Z českých novějších prací na tyto výzkumy navazují ve svých dílech Daniela Tinková či Pavel Himl.

³⁸⁹ S ohledem na čtenářskou přístupnost textu užívám v následujícím textu pojmy „biografický archiv“ a „biografický hyper-archiv“ jako synonyma.

³⁹⁰ Timothy MORTON, *Úvod do hyperobjektů*, in: Lukáš LIKAVČAN – Václav JANOŠČÍK – Jiří RŮŽIČKA (eds.), *Mysl v terénu: filosofický realismus v 21. století*, Praha 2017, s. 91–107.

³⁹¹ Tamtéž, s. 106.

Z perspektivy biografického psaní je s nemožností opustit biografický archiv spojen konkrétní důsledek. Tím je nevyhnutelná intertextualita biografického psaní. Intertextualita ve svém klasickém pojetí je chápána jako kvalita textu spočívající v jeho interakci s jinými texty.³⁹² V literární teorii je popsána celá řada těchto interakcí: citace, aluze, parodie, výpůjčka, plagiát, vrstevnatost či dialogičnost, které se podílejí na konstituci smyslu. S nimi jsou spojeny metafory palimpsestu, geologických vrstev, architektury a další. Intertextualita se může projevat v přímých odkazech na jiné texty, ale také ve sdílení motivů nebo struktury textu. Intertextová poetika se vzato do důsledku staví proti možnosti chápat text jako úplnou inovaci, ale naopak zdůrazňuje pozitivní a neopominutelný vliv návaznosti na předcházející texty. Nový text je tak vždy do jisté míry produktivní transformací starších textů.

Žádná jiná forma odborného psaní o minulosti nemá takto rozsáhlý archiv, jehož podstatná část je stále aktivní v historické kultuře. Psát a číst životopisy je stále uznávanou a vyhledávanou kulturní praktikou, srozumitelnou každému. Možnost odkazovat se k tomuto rozsáhlému archivu vytváří specifickou historickou biografii v tomto kontextu.

Biografický text v tomto smyslu nemůže nebýt intertextuální, protože vždy alespoň implicitně obsahuje odkazy na nějaké pojetí životopisu a navazuje na již existující čtenářská očekávání. I nevědomé přebírání zažitých postupů je projevem této intertextuality. Nepracovat s vrstvami biografického archivu znamená vzdát se potenciálu, který biografická forma psaní o minulosti nabízí.

V návaznosti na pojem biografický archiv je zřetelné, že o biografickém psaní o minulosti má smysl uvažovat spíše v rámci teorie intertextuality než strukturalistické lingvistiky. Zatímco dosavadní debata je výrazně ovlivněna spíše druhým z obou přístupů, který se zaměřuje zejména na vnitřní stavbu životopisů: je text uspořádán chronologicky či problémově, čemu je věnováno více prostoru a co je marginalizováno, z jaké perspektivy je život vyprávěn, jak začíná a čím končí, kdo je modelový čtenář? Tyto otázky, které se prolínají odbornými recenzemi i veřejnou debatou, mají své kořeny právě ve strukturalistické literární vědě.

Jakkoliv se obě perspektivy nevyklučují, přijetí intertextuální perspektivy umožňuje při analýze i vlastním psaní uvažovat o inovaci na tomto poli jinak. Ta nemusí spočívat v radikální odlišnosti od předchozího způsobu psaní, ale naopak v zahrnutí doposud pomíjených částí biografického archivu či novém způsobu obsažení tradičních postupů do

---

³⁹² Renate LACHMANN, *Intertextualita a dialogičnost*, s. 243–271.

nového textu. Pojem biografického archivu umožňuje si uvědomit, že životopis nelze napsat zcela odděleně od dosavadního životopisného psaní.

Intertextuální charakter biografického psaní je mimo jiné jedním z důvodů, proč mohou vznikat stále nové a nové biografie téže osobnosti či několik životopisů paralelně v krátkém časovém rozestupu tak, jako se to stalo Václavu Havlovi, Františku Palackému nebo jak dokládá obliba a množství jeho životopisů i Adolfu Hitlerovi. Na těchto případech je vidět, že kromě heuristiky hraje roli mnohem širší spektrum textů, které dovolují rozpoznat daný text jako biografii a zároveň uspořádat stejné či podobné materiály odlišným způsobem. Biografický hyper-archiv zastupuje v procesu životopisného psaní jeho komplexitu v neredukované podobě. Toto pojetí tedy neklade na historika nárok poznat celý biografický archiv, nýbrž během vlastní heuristiky a interpretace vzít na vědomí jeho existenci a interpretačně s ním nakládat.

Ostatně pojmy jako „ne/srozumitelnost“, „ne/předvídatelnost“, „tradice“ či „inovace“ vyřčené ve vztahu k biografii dávají smysl až na základě místa, které daný text zaujímá v biografickém archivu a ve způsobech, jakými s ním nakládá. Vztahuje se životopis jen k jedné části archivu, nebo jich kombinuje více? Přiznává autor svoji pozici v archivu, nebo ji zaujímá nereflektovaně? Je text čtenáři považován za srozumitelný? To jsou situace, které jsou ovlivňovány biografickým archivem, bez ohledu na to, zda si to přejeme či ne.

S nemožností opustit biografický archiv souvisí další rys, který Morton připisuje hyperobjektům. Tím je nemožnost nalezení neutrálního jazyka k jejich popisu.³⁹³ Také v případě biografického archivu neexistuje metajazyk, který by bylo možné použít, aniž by se kontaminoval archivem samotným. To je další z důvodů, proč má smysl mluvit o biografickém archivu s přívlastkem „hyper-“.

Zde se dotýkám paradoxu, který patří mezi konstitutivní rysy biografického archivu. Totiž, že biografický archiv je skutečný, ale zároveň není stabilně popsateľný jako jiné objekty. Jinými slovy: neexistuje neutrální místo, ze kterého by se dalo zcela nezaujatě vypovídat o biografii. Stejně tak nelze biografický archiv zavřít do kartonů a definitivně ho popsat. V obou případech platí, že již ve chvíli, kdy o archivu začneme mluvit či psát, začneme archiv zároveň proměňovat. Timothy Morton to formuluje tak, že hyperobjekty jsou „již zde“, respektive že, „čím více hyperobjekty poznáváme, tím více zjišťujeme, že jsme do nich zapleteni“.³⁹⁴

---

³⁹³ Timothy MORTON, *Úvod do hyperobjektů*, s. 92.

³⁹⁴ Timothy MORTON, *Hyperobjects, philosophy and ecology after the end of the world*, Minneapolis 2013, s. 160.

Nemožnost metajazyka lze v souvislosti s historickými biografiemi ilustrovat myšlenkovým experimentem: lze si jen obtížně představit, že bychom vynalezli zcela nový jazyk k popisu života jednotlivce, jenž by byl zcela oddělen od dosavadních pojmů běžně užívaných za tímto účelem. Morton nás nutí k přijetí abstraktní představy – která má důsledky i pro tuto práci – že když vznikne nový teoretický text pod hlavičkou „teorie biografie“, promění se biografický archiv stejně, jako když vznikne nový životopis, nebo dojde k objevu dosud neznámých pramenů.

Ani pro Mortona ani z hlediska vývoje biografické produkce není existence hyperobjektů potažmo hyper-archivu něčím přirozeným, stálým, co čekalo na svůj objev jako třeba gravitace. V obou případech jde o objekty, které vznikly v historickém vývoji jako jeho nezamýšlený důsledek. U Mortona jde o situaci antropocénu, kdy se lidstvo stalo geologickým činitelem a vyprodukovalo tak rozsáhlé objekty, že je nemožné stát mimo ně.³⁹⁵

Otázkou je, jestli totéž platí i pro biografický archiv. Lze popsat moment, od kterého můžeme oprávněně používat přídomek „hyper-“? Je to tak, že když osvícenší intelektuálové četli Plutarchovy životopisy a po jejich vzoru psali vlastní texty, byli již zapleteni do hyper-archivu biografického psaní?³⁹⁶ Pro dobu přelomu 18. a 19. století, kdy se ustanovovala biografická forma psaní v moderní podobě, můžeme mluvit o existenci antické a křesťanské náboženské tradice psaní životopisných textů, ovšem tyto tradice neměly status „hyper-“ vůči samotnému životopisnému psaní.³⁹⁷ To, co se od té doby změnilo a dalo vzniknout hyper-archivu, je skutečnost, že archiv začal být vidět.

Zviditelněním archivu mám na mysli dva vzájemně se ovlivňující procesy. Prvním z nich je obrácení pozornosti k pojmu „archiv“ v humanitních vědách na přelomu 60. a 70. let 20. století. Druhý z nich započal přibližně o dvacet let později a pokračuje do dnešní doby a tím je proměna archivu v návaznosti na nástup digitálních médií. Za symbolický rok pro počátek první fáze vzniku hyper-archivu můžeme stanovit rok 1969, kdy poprvé vyšla Foucaultova *Archeologie vědění*.³⁹⁸

Jak jsem již popsal, do vydání *Archeologie vědění* byl archiv pasivní zásobárnou dat pro historický výzkum, ve kterém se zachovaly dějiny lidstva. V reakci na Foucaulta se

---

³⁹⁵ Timothy MORTON, *Úvod do hyperobjektů*, s. 94. Latourovými slovy lze totéž popsat tak, že lidstvo v moderní epoše vyprodukovalo natolik rozsáhlé kvazi-objekty, že je nutné znovu promyslet dosavadní způsob vztahování se ke světu. Bruno LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní: esej o symetrickej antropológii*, Bratislava 2003.

³⁹⁶ H. TOBIAS, *Leben Lesen*, s. 83–85.

³⁹⁷ K tomu v českém prostředí srov. Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunktúře žánru na prahu moderny*, DTK, 1/2015, s. 93–117; Vít VLNAS, *Jan Nepomucký: česká legenda*, Praha 2013.

³⁹⁸ M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2016.

proměnilo chápání empirické základny historického výzkumu. Z neproblematických zdrojů informací se staly „stopy“ či „symptomy“, jejichž významové vrstvy vystupují na povrch v reakci na badatelskou otázku historika.³⁹⁹ Tím došlo k tomu, že archiv začal přesahovat jednotlivé dokumenty a svůj doslovný význam a stal se také předmětem tázání. Důležitější než jednotlivé výpovědi se staly rastry jejich uspořádání a výběru těch výpovědí, které zůstanou archivovány.⁴⁰⁰ Díky této změně perspektivy se archiv stal viditelným a dostupným analýze.

V literatuře se v návaznosti na archeologický přístup a další autory, kteří ho rozpracovávali, objevil na přelomu 80. a 90. let 20. století směr nového historismu, jež obnovil zájem spisovatelů i čtenářů o minulost. Tato vyprávění o minulosti však již nebyla historickými romány ve stylu Waltera Scotta, ale přijala za své důsledky jazykového obratu a začala pracovat s mnohvrstevnatostí archivu, pluralitou interpretací a kritickým přístupem k velkým vyprávěním národních dějin.⁴⁰¹

Romány jako *Děti půlnoci* Salmana Rushdieho, *Francouzova milénka* Johna Fowlse nebo některá z děl Petera Ackroyda se nejen staly reprezentanty nového přístupu k minulosti v literatuře, ale také si získaly masovou oblibu u čtenářů.⁴⁰² Ve většině z nich je nějakým způsobem tematizován právě archiv. Kniha tak nenabízí pomyslné „okno do minulosti“, ale čtenář spolu s hlavní postavou obvykle pátrá po minulosti a naráží na neúplnost svědectví, jejich různorodost a klade si otázky po smysluplnosti poznávání minulosti. Archivu – ať již je představen ve formě města a jeho architektury, osobních vzpomínek nebo písemných dokumentů – tak v tomto typu literatury nelze uniknout a protagonisté často zjišťují, že nezkoumají minulost, ale právě archiv.

Skrze exkurz do literatury chci ukázat, jak se postupně popularizovala představa o tom, že poznání minulosti je závislé na archivu. Jakkoliv zejména díla vzniklá v rámci populární kultury nelze redukovat na jakousi popularizaci abstraktních konceptů archivu, je zřejmé, že archiv a konfrontace s ním se staly běžnou figurou napříč populární kulturou.⁴⁰³ Za emblematická díla s biografickým zaměřením lze bezpochyby uvést *Flaubertova Papouška* Juliana Barnesse nebo *Dějiny světla* Jana Němce. Uměleckými postupy s těmito motivy velmi

---

³⁹⁹ L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, s. 19–20.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 80.

⁴⁰¹ Ladislav NAGY, *Palimpsesty, heterotopie a krajiny*, Praha 2016.

⁴⁰² Salman RUSHDIE, *Děti půlnoci*, Praha 2012; John FOWLES, *Francouzova milénka*, Zlín 2015; Peter ACKROYD, *Hawksmoor*, Praha 2016.

⁴⁰³ Čeněk PÝCHA, *Kawasakiho svazek. Archivní materiál a vzpomínání na socialismu v současném českém filmu*, in: Petr KOPAL (ed.) *Film a dějiny. 4, Normalizace*, Praha 2014, s. 556–573.

zajímavě nakládá publikace Jana Kolského *Za zelenou liškou*, věnovaná osobnosti výtvarnice a filmařky Ester Krumbachové.⁴⁰⁴

Obecně lze říci, že v akademické a literární produkci shodně nastal vrchol zájmu práce s pojmem archiv v průběhu 90. let 20. století. To ostatně dokládá také zahájení projektu „všeobecné archivologie“ Jacquesem Derridou v roce 1994.⁴⁰⁵ Od té doby je pojem archivu rozpracován mladšími generacemi badatelů a badatelek v různých disciplinárních kontextech.⁴⁰⁶

S nástupem digitálních médií se viditelnost archivu ještě více zvýraznila. Tento druhý proces zviditelňování archivu souvisí se specifickou temporalitou nových médií a také s budováním nových archivů – zejména zde mám na mysli archivy orálněhistorických svědectví.⁴⁰⁷ O biografickém archivu můžeme mluvit s přívlastkem „hyper-“, také proto, že se s rozvojem digitálních technologií stal snadno dostupným. Velmi rychle lze vyhledat informace o konkrétním jednotlivci, nalézt digitalizované archiválie, vzpomínky nebo si opatřit informace o všech vydaných životopisech daného protagonisty v několika minutách. Totéž platí o možnosti vyhledat si teoretické diskuse a kritiky vztahující se k biografické formě psaní.

Archiv tak již není jen osobní fond v některém z kamenných archivů, ale mnohem širší a rozmanitější škála materiálů. Díky tomu, že je možné všechny tyto materiály převést na zápis jedniček a nul, mohou vedle sebe koexistovat v digitálním prostředí a čekat ve virtuální podobě na to, až budou vyvolány zadáním klíčových slov do vyhledavače.⁴⁰⁸ V souvislosti s hyper-archivem nejde nyní o věrohodnost a úplnost vyhledávaných informací – zde stále platí nutnost kritiky pramenů – ale o to, že archiv je díky nové technologické situaci „stále zde“.⁴⁰⁹

Kombinace zviditelnění archivu ve vědeckém diskursu a jeho postupné rozšíření do literatury a populární kultury s proměnou přístupu k informacím s nástupem digitálních technologií nám dává oprávnění uvažovat o biografickém archivu s přívlastkem „hyper-“ jako o produktu postupného vývoje posledních padesáti let. Díky těmto procesům přichází do

---

⁴⁰⁴ Jan KOLSKÝ, *Za Zelenou liškou*, Praha 2018.

⁴⁰⁵ K. EBELING – S. GÜNZEL, *Archivologie*, s. 7.

⁴⁰⁶ To dokládá například výše citovaná publikace: K. EBELING – S. GÜNZEL, *Archivologie*.

⁴⁰⁷ Aleida Assmann dokonce považuje archivy za jeden z definičních rysů žánru pamětnického svědectví. Aleida ASSMANN, *History, Memory, and the Genre of Testimony*, *Poetics Today* 27, 2006, č. 2, s. 261–273.

⁴⁰⁸ Lev MANOVICH, *Principy nových médií*, in: Tomáš DVOŘÁK, *Kapitoly z dějin a teorie médií*, s. 33–50.

⁴⁰⁹ Čeněk PÝCHA, *Digitální paměť: úložiště vzpomínek pamětníků*, in: Tomáš DVOŘÁK et al., *Temporalita (nových) médií*, Praha 2016.

kontaktem s biografickým archivem také výrazně širší část veřejnosti a v návaznosti na to se vyvíjí i jejich čtenářská očekávání, jak lze vidět na čtenářských webech.

Tato pozorování odpovídají tezí Wolfganga Ernsta o tom, že archiv ztrácí svoji identitu stabilně popsaného prostoru ve prospěch archivu jako procesů neustávajících transformací dat a jejich konfigurací. Součástí biografického archivu jsou sice stále i uspořádané archivy osobních fondů a strukturovaných životopisů, ale zároveň se mu nevyhýbají ani procesy, které lze pozorovat i v jiných segmentech historické kultury, zejména sbližování uložených dat a procesů jejich třídění. Právě proto o něm mluvím s přívlastkem „hyper-“ a totéž je také důvodem, proč jsou součástí biografického archivu jak diskursy, které bychom mohli označit za historické, odlišné od našich diskursů, tak i současný biografický diskurs.

Na začátku této části jsem si přisvojil metaforu lesa, kterou jsem převzal od Umberta Eca a Michela de Certeau. Nyní je na čase se k ní vrátit a vymezit styčné body i rozdíly. Co zůstává, je představa o dynamice této organické metafory. Oba původní texty – a věřím, že i ten můj – ukazují na nutnost neredukovat proces psaní a čtení na jednosměrný či uzavřený proces, ale akcentují jeho dynamiku a mnohvrstevnatost.

Zatímco pro Eca i de Certeau je lesem narativní text, pro mě je lesem celý archiv textů. Tento posun odpovídá na zjištění o intertextualitě biografického psaní a nutnosti ji reflektovat. S tím souvisí charakter metafory lesa. Bez ohledu na to, jak přesně si les představujeme, jde o prostorovou metaforu, která umožňuje uvažovat o způsobech uspořádání a o pohybu tímto prostorem. Důsledkem posunů vyplývajících ze stavu současné biografické produkce a jejích interakcí s vývojem historické kultury je přesun pozornosti od mapování prostoru lesa ke vztahům mezi jeho jednotlivými prvky. V rámci lesa existují prvky podobného druhu a struktury, různé vrstvy a opakující se místa. Avšak až reflexe jejich vzájemných vztahů a pohyb mezi nimi mohou být chápány jako proces interpretace biografického archivu. V souladu s Ernstovým pojetím archivu je pak pro tuto práci důležitější právě ono procházení a propojování prvků v pomyslném lese než jeho „mapování“.

Nejdůležitějším posunem je pojetí čtenáře-interpretu či čtenáře-pytláka. Pro Eca i de Certeau stojí lidští adresáti jejich textů mimo les, mohou z lesa kdykoliv odejít a znovu se vrátit.⁴¹⁰ Se zavřením knihy opouštíme les. I biografický archiv je les, kterým je možné se

---

⁴¹⁰ Umberto Eco v poslední přednášce poukazuje na limity tohoto přístupu. Dokládá, že i fikční texty mají účinek do reality. Eco používá krajní příklad z konspirační kultury, kdy důslednou analýzou vykresluje souvislost mezi Protokoly siónských mudrců a holokaustem. Můžeme tedy identifikovat čtenáře, kteří žijí a rozhodují se na základě zkušenosti s fikčními světy. Tato linka je pak doplněna o dva osobní prožitky, kdy fikce umožnila v reálném světě prožít něco, co by jinak nebylo možné. Platí ovšem neoddělitelnost i pro běžnou biografickou

pohybovat. Ovšem vždy s vědomím, že kdykoliv lesem procházíme, zároveň ho proměňujeme.⁴¹¹ Životopisné psaní má tak vždy rozměr účinku, kterým ovlivňuje biografický archiv. Ať již je tímto účinkem upevnění zažitého způsobu psaní biografí, nebo naopak experiment, s každým novým životopisným textem se promění i samotný archiv.

Zatímco Eco a de Certeau myslí na čtenáře-interpretu, pro mé uvažování je důležitý čtenář- autor či autorka životopisu. I on je interpretem, ovšem v procesu psaní nelze nikdy zcela opustit les biografického archivu. Text, u kterého by k tomu došlo, by nebyl rozpoznatelný jako životopis. Zároveň vědomí existence biografického lesa a přijetí jeho statutu neznámá nemožnost kritického odstupu. Naopak uvědomění si významu a rozsahu tohoto hyper-archivu je pádným důvodem pro důkladnou a průběžnou reflexi vlastního psaní.

Jestliže z perspektivy posunu od dokumentů k monumentům lze o biografickém psaní uvažovat jako o popisu biografického archivu, z pohledu současné biografické produkce je nutné přidat druhou charakteristiku. Biografické psaní je nejen popisem archivu, ale také jeho obýváním a proměňováním.

5.6 Biografický archiv a teorie biografie

Kromě historiografie je tato práce přirozeně součástí také teorie biografie. Proto je třeba se zaměřit na to, jak se koncept biografického hyper-archivu vztahuje k tomuto poli. Jako hlavní rys teorie biografie jsem za pomoci Latourových pojmů identifikoval vztah teorie biografie k moderním kategoriím myšlení. Tuto diagnózu jsem doplnil dvěma dílčími charakteristikami této diskuse: že se příliš neopírají o znalost biografické produkce, a pokud ano, tak jen té elitní, kanonické.

Jako formu rekapitulace volím vztažení se ke kanonickému textu všech diskusí o historických životopisech – Bourdieuho Biografické iluzi. Bourdieuho text sice původně není teorií biografie, ale má v tomto výzkumném poli prominentní místo, díky preciznosti, s jakou formuloval své teze a také díky autoritě jeho sociální teorie. V následujících odstavcích se pokusím o nalezení styčných bodů i rozdílů mezi mým přístupem a pojetím, které předkládá Bourdieu. Považuji to za vhodný způsob, jak se čtenáři sdílet vlastní pozici v rámci teorie

---

produkcí, která nemá status ani konspirační teorie ani intimní roviny osobního prožitku? Umberto ECO, *Smyslené protokoly*, in: Umberto ECO, *Šest procházek literárními lesy: přednášky na Harvardově univerzitě*, Olomouc 1997, s. 157–188. Tým autor se konspiracemi zabývá také v mladším textu *Spiknutí*. Umberto ECO, *Spiknutí*, in: Umberto ECO, *Na ramenech obrů*, Praha 2018, s. 351–384.

⁴¹¹ Tohoto problému jsem se dotýkal, když jsem psal o nemožnosti uniknout z hyper-archivu a o nemožnosti metajazyka.

biografie. Je také třeba přiznat, že jsem se kritickému vyrovnání se s tímto textem doposud nevěnoval ve prospěch snahy o jeho zařazení do obecnějších proudů teorie biografie.⁴¹²

Má práce je bezpochyby post-bourdieovská. Za prvé protože v mnoha ohledech na tento text navazuje či přejímá některá jeho východiska. Za druhé ovšem také proto, že se v některých aspektech snaží jít dále, rozvíjet prvky, které jsou v Biografické iluzi jen naznačeny, a také jednoduše tím, že vychází z úzkého kontaktu se současnou produkcí, která je nutně jiná než životopisná produkce poloviny 80. let.

Nejdříve se podívejme na to, kde lze mluvit o navazování či přitakání Biografické iluzi. V první řadě v tom, že ve své práci chápu spolu s Bourdieu životopisné psaní nikoliv jako neutrální zprávu o konkrétním životě, ale jako způsob, jímž se utváří společenské představy o tom, co je život, co jsou dějiny a jaké místo v nich zaujímá konkrétní jedinec. Bourdieu otvírá svůj text výčtem lineárních metafor užívaných pro označení „životního příběhu“: cesta, trasa, běh, pouť a další.⁴¹³ S nimi spojuje latentní filozofii dějin, která implikuje jak představu o dějinách jako lineárním vývoji, tak představu o životě jako jednolitě celku nadaném od počátku smyslem.

K oběma těmto představám je Bourdieu skeptický a tuto skepsi sdílí jako východisko i moje práce. Bourdieuho diagnóza spočívá v konstatování, že skrze instituce, jako jsou profesní životopis, vlastní jméno nebo biografie, se postupně konstituovala představa o „životním příběhu“ jako o přirozené podobě vyprávění o lidském životě. To dokládá zejména pasážemi o vlastním jménu a krizi románu.⁴¹⁴ Ve vztahu k mé analýze je třeba zdůraznit, že obě tyto instituce a praktiky s nimi související vznikly v rámci moderní historické formace.

Pojem biografického archivu, jak jsem ho představil, umožňuje vytvořit si odstup od těchto moderních praktik, utvářejících „biografickou iluzi“. Díky jeho monumentalitě se v něm tyto praktiky a postupy mohou zachovat jako objekty zájmu životopisce, zbaveny své původně ideologické funkce. Biografický hyper-archiv umožňuje v konkrétních materiálech vidět jejich podíl na utváření iluze o přirozenosti „životního příběhu“. Význam pojmu archiv v tomto smyslu spočívá v obraně před reprodukcí skrytých předpokladů, které jsou za „životním příběhem“.

Bourdieuho přístup k možnostem životopisného psaní vychází z jeho vlastní sociální teorie a je založen na pojmu dráhy (či trajektorie), o které Bourdieu píše: „Pochopit dráhu (neboli sociální stárnutí, nezávislé na stárnutí v biologickém slova smyslu, byť je nutně

---

⁴¹² To se týká zejména první kapitoly práce.

⁴¹³ P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, s. 56–57.

⁴¹⁴ P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, s. 58–61.

provází) můžeme proto jediné tehdy, jestliže nejprve zkonstruujeme postupně stavy pole, v nichž se odvíjela, tj. celek objektivních vtaů, jimiž byl dotčný činitel – alespoň v určitém počtu relevantních stavů pole – spjatý s ostatními činiteli, kteří v onom poli působili a střetali se s týmž prostorem možností.“⁴¹⁵

Francouzský sociolog ve svém textu tvrdí, že společenské i individuální představy o tom, co je to „život“, jsou ovlivněny dobovými sociálními mechanismy a praktikami. Důraz, kladený na význam každodenních, opakovaných či pravidelných praktik, jako jsou kontakt s úřady, vytváření profesního životopisu, ale také četba a různé podoby konzumu, je inspirativní v tom, že vede k induktivnímu popisu konkrétních situací a činností, které jsou následně vztahovány k obecnějším rámcům.

Biografická iluze v tomto ohledu nezapře svůj sociologický původ. Popis „objektivních sociálních vztahů“ má umožnit rekonstrukci „dráhy“ individua.⁴¹⁶

Pojem archivu je díky vývoji, který postupně prodělal, o něco šířeji zakotvený. Náleží do něho jak diskursy a dispozitivy (Foucault), tak materiální svět (Derrida) a v neposlední řadě medialita (Assmann, Ernst). Biografický archiv nepreferuje jednu sociální teorii, ale vytváří prostor pro aplikaci různých konceptů humanitních a sociálních věd. Klíčová shoda s přístupem Pierra Bourdieu však panuje na tom, že koncepty slouží jako prevence nereflektovaného přebírání ideologických či reduktivních schémat.

Má práce je post-bourdieuovská také v tom, kde se od Biografické iluze odlišuje či ji rozvíjí novým směrem. Posuny, o kterých bude nyní řeč, vyplývají zejména z rozdílných perspektiv obou textů. Biografická iluze je osmistránkový text, publikovaný jako dodatek k Teorii jednání.⁴¹⁷ Tato pozice kontrastuje s jeho prominentní pozicí v teorii biografie. Bourdieu se zjevně v textu obrací na sociology a upozorňuje své kolegy a kolegyně, aby nepropadali biografické iluzi, ale pokoušeli se o skutečnou analýzu.

Rámcem biografické iluze je tak jedna z nejlivnějších sociálních teorií 20. století. Jejím hlavním smyslem bylo a stále je nabídnout sociálním vědám nástroje, které umožní vysvětlit sociální dynamiku společnosti na jiném než striktně třídním a ekonomickém základu.⁴¹⁸ Přestože kritická část textu má velmi obecnou platnost, závěr biografické iluze ze

---

⁴¹⁵ P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, s. 63.

⁴¹⁶ P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, s. 62–63.

⁴¹⁷ Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998.

⁴¹⁸ Srov. např. Jaroslav ŠOTOLA, *Habitus: sociologický koncept a jeho využití*, in: Lucie STORCHOVÁ (ed.) *Conditio humana - konstanta (č)ji historická proměnná?: Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 95–111.

zřejmých důvodů nepředkládá stejně obecnou teorii biografie, ale je spíše aplikací teorie jednání do životopisné formy.

Má vlastní perspektiva se od Bourdieuho liší v tom, že se snaží postihnout to, v čem je biografická forma psaní o minulosti specifická, a také ve větším důrazu na práci s formou biografického psaní. Teoretické diskuse o životopisném psaní mají někdy tendenci být „teorií všeho“. Tím mám na mysli, že se snaží do sebe zahrnout a skloubit sociální teorie s epistemologií a metodologií a také psychologii či antropologii. Tím se stávají teoriemi všeho jiného, jen ne biografie. To mě také vedlo k tomu, že mnohem více prostoru se dostalo výzkumu životopisnému psaní uvnitř i vně akademických rámců. Teorie biografie v mém podání nemá být derivátem sociálních ani jiných teorií, ale má svoji legitimitu čerpat ze specifík pravidel biografické produkce.

Pojem biografického archivu a s ním spojená nevyhnutelná intertextualita biografického psaní ukazují na nutnost kontinuity. Zatímco Bourdieu vede své čtenáře k odstřížení se od biografické iluze, z perspektivy biografického archivu a jeho intertextuality je zřejmé, že úplné odstřížení není možné. Aby byl životopisný text srozumitelný, musí alespoň nějakým způsobem navazovat na starší pojetí. Základní pozice Pierra Bourdieu v Biografické iluzi je kritický odstup. Sociální teorie, kterou nabízí, má umožnit popsat, jak se objektivní společenské vztahy propisují do těla a života jednotlivce. Ve srovnání s tím pojem biografického hyper-archivu zviditelňuje nemožnost zaujmout zcela neutrální a od předchozích tradic oddělenou pozici a popisují biografický archiv jako hlavní zdroj kontinuity.

Tento rozdíl lze analogicky vztáhnout také na přístup k moderní historické formaci. Biografická forma psaní je ve významné míře plodem moderní historické formace. Řada teorií biografie zůstává uzavřena v moderních kategoriích myšlení, a tak nemůže vykročit za horizont vytyčený moderními představami o dějinách, individu a společnosti. Jiné se naopak snaží vytvořit biografickou formu, která se odstříhne od moderního dědictví. Z perspektivy biografického hyper-archivu není ani jeden z přístupů funkční. První z nich vede k reprodukci zažitých schémat a druhý odmítá to, co činí biografickou formu srozumitelnou a populární.

To otevírá otázku po možnostech inovace, kritiky či subverze. Tento potenciál je spjat s intertextuálním charakterem biografie a vztahováním se ke starším či zažitým způsobům tvorby historických biografii. Jde například o situace, kdy je možné například starší formy spojovat s mladším, pro ně netypickým obsahem, či klást vedle sebe různé formy či zmnožovat perspektivy. Tyto a další způsoby interpretace biografického archivu mohou taktéž splňovat nárok na kritický odstup od ideologické fikce „životního příběhu“.

Posledním místem, kde dochází k překročení limitů Biografické iluze, je zachycení a popis historické subjektivity typu svědectví. Tuto formu historické subjektivity nemůže Biografická iluze zahrnovat, protože v době jejího vzniku byla teprve v období svého zrodu. S řadou kritických výtek biografické iluze se pojetí osobního svědectví mívá. Viditelné je to zejména v případě smysluplnosti života. Bourdieu označuje za iluzorní představu, že život je od počátku nadán nějakým smyslem, který postupně dochází svého naplnění. V případě osobního svědectví je smysl individuálnímu životu dodáván zpětně, na základě zkušenosti s konkrétní historickou událostí. Na konstituci smyslu se tedy podílí současná perspektiva a nikoliv historická.

Podobně je tomu v případě vztahu sociálních mechanismů a života jednotlivce. Životopisy vzniklé v rámci pojetí svědectví si nekladou za cíl porozumět sociálním mechanismům dějinných tragédií. Jejich referenčním rámcem jsou mechanismy vzpomínání, do kterých intervenují a snaží se v nich zachovat paměť obětí. „Svěddecké“ životopisy tak sice již nejsou oněmi životními příběhy, které kritizoval Bourdieu, ale také nejsou jím navrhovanými trajektoriemi.

Pojetí životopisného psaní jako svědectví není naplněním Bourdieuho požadavků ani jakousi novou, ideální formou psaní o jednotlivci, dějinách a společnosti. I ona má svá často nereflektovaná východiska, jak jsem ukázal v příslušné části této práce. Pro teorii biografie však z přiložení osobního svědectví k Biografické iluzi plyne jednoduchá výzva: je třeba stále sledovat nové způsoby životopisného psaní a zkoumat jejich nevyslovené předpoklady a koncepty, které jsou za nimi.

Předchozí odstavce lze tedy shrnout tak, že má práce rozvíjí původní kritiku Pierra Bourdieu a zakotvuje ji v empirii současné biografické produkce. Pojem biografický hyperarchiv pak vytváří referenční rámec pro takové životopisné psaní, které nepodléhá biografické iluzi „životního příběhu“, avšak je si vědomo i potenciálu, který spočívá v právě v tomto archivu. Bourdieu má svým textem velmi blízko k tomu, být modelovým čtenářem-pytlákem Michela de Certeau či čtenářem-interpretem Umberta Eca. Dokáže rozpoznat v lese falešné cesty a nacházet nové. Biografická iluze však nereflektuje ty prvky biografického archivu, které zdůrazňují nutnost provázanosti mezi staršími a mladšími formami. Teprve přijetí toho, že v procesu životopisného psaní dochází jak k čerpání z biografického archivu, tak k jeho proměňování, vyznačuje hranici mezi mým textem a Biografickou iluzí.

Klíčovým propojením mého přístupu s Biografickou iluzí a potažmo s teorií biografie jako celkem je přesvědčení, že je možné a smysluplné o životech jednotlivců vyprávět a činit je předmětem historického poznávání. Obecně lze říci, že tato práce sdílí diagnózu

s biografickou iluzí (rozšířenou o současnou biografickou produkci), ale liší se v možných přístupech k životopisnému psaní, které otevírá. Zatímco Bourdieu klade důraz na odstup vytvořený koncepty sociálních věd, práce s pojmem biografického hyper-archivu zdůrazňuje kromě toho také nemožnost úplného rozchodu s moderními životopisnými postupy, ale vede k jejich zapojení do životopisného psaní jako objektů-monumentů v biografickém archivu.

5.7 Popis biografického archivu jako parazitismus

V úvodu jsem identitu této kapitoly popsal ve zkratce jako „inkluzivní teorii“. Teorii ve smyslu vztažení životopisného psaní k pojmu archivu. Inkluzivita pak spočívá v propojení tohoto pojmu se stavem současné biografické produkce. V pojmu biografického hyper-archivu se pak oba tyto aspekty mého dosavadního psaní spojují.

Biografická forma vždy produkovala a reprodukovala celou řadu archivů: osobní fondy, žánrová pravidla, kánony „velkých osobností“, třídění věrohodnosti pramenů podle blízkosti k protagonistovi, rozdělení na život a dílo či na první a druhý život, životní etapy apod. Ovšem ve chvíli, kdy jsme odhlédli od životopisných textů samotných a zaměřili se na paratexty, které je obklopují, ukázalo se, že historická biografie je součástí výrazně širších vztahů.

Životopisné psaní a jeho reflexe jsou z této perspektivy mnohem dynamičtějším polem. Tato dynamika se projevuje mimo jiné překračováním žánrových hranic mezi biografií, autobiografií a memoáry a objevování se nových forem – zejména osobního svědectví. Diskuse o životopisech také příliš nerespektuje rozdíly mezi akademickou debatou, publicistikou a čtenářskými reakcemi na internetu: napříč touto hierarchií se diskutují stejná témata a objevují se tatáž pojetí historické biografie. Liší se od sebe sice mírou odbornosti a koncentrovanosti diskuse, nicméně otázky hodnocení významu protagonisty nebo vztahu individuálního a společenského sdílí jak akademici, tak uživatelé čtenářských webů.

V současné biografické produkci lze také vysledovat celou řadu odkazů, výpůjček či předělávek, jež čerpají ze starších vrstev životopisného psaní. V neposlední řadě je také třeba připomenout, že biografická produkce je úzce spjata s vývojem historické kultury. Historické biografie navazují na proměny funkcí paměti, mediality a na další procesy, které zde probíhají. Proměna biografické formy tak může přijít i ze zcela „neživotopisných“ polí, jako je vzpomínání na holokaust, nebo naopak z předmoderních forem, jako je například hagiografie.

Pojem archiv se ukázal být pro tuto situaci vhodný v tom smyslu, že tyto rozmanité vrstvy do sebe zahrnuje jako objekty, se kterými lze různými způsoby pracovat, zasazovat je

do nových rámců či rekonstruovat rámce původní. Východiskem pro aplikaci pojmu archiv je Foucaultovo pojetí, ale ukázalo se, že až aktuálnější posuny v chápání tohoto pojmu umožňují efektivně propojit konceptuální dimenzi pojmu archiv s realitou biografické produkce. Z Foucaulta zůstává v koncepci biografického archivu zachován status „monumentů“ a abstraktní „archeologické“ chápání archivu.

Propojit historický rozměr biografického psaní s komplexností jeho současné produkce umožnilo až pojetí Wolfganga. Díky tomu, že Ernst popsal posun od archivu jako prostorové kategorie ke kategorii primárně časové, vznikl rámec pro uvažování o biografickém hyper-archivu. O archivu, který zahrnuje nejen různé korpusy materiálů, ale také systémy jejich katalogizace, hierarchizace a třídění. Tyto dříve oddělené kategorie, archiv a jeho popis, se v historickém vývoji staly součástí téhož archivu a jejich rozlišování se stalo velmi obtížným a v konečném důsledku málo významným. Naopak na významu nabyly přesuny a vzájemné konfigurace jednotlivých částí archivu. Tyto „datové toky“ (řeceno s Ernstem) se stávají základní jednotkou popisu archivu. To v praxi znamená, že důležitější než jednotlivá pojetí biografie je popis toho, jak se – ať již v jednom konkrétním textu či v širší diskusi – vzájemně prolínají, odkud čerpají, kde a jak se napojují na jiné procesy v historické kultuře.

Co pro teorii biografie znamená, když o biografickém psaní uvažujeme jako o popisu biografického archivu? Především to, že základním referenčním rámcem životopisného psaní nejsou „dějiny“, „individuum“ ani „společnost“, nýbrž biografický hyper-archiv. Teprve prostřednictvím jeho popisu se můžeme dozvědět něco podstatného o dějinách, společnosti, individuu či jiných fenoménech. V biografickém archivu se sbíhají dobové a současné kulturní praktiky, které stojí za biografickou produkcí. Do něho také vstupuje autor či autorka historického životopisu bez ohledu na to, zda si to přeje či nikoliv.

Přijetím „archivní“ perspektivy se pro teorii biografie otevírá celá řada možností. Za prvé umožňuje zahrnout práci s širokou škálou životopisné produkce včetně děl, která bychom označili jako periferní, popkulturní či experimentální. Pojem biografického hyper-archivu také umožňuje zakotvit teorii biografie v myšlení humanitních a sociálních věd, aniž by jeho přijetí znamenalo redukci historické biografie pouze na jeden přístup. V rámci daném pojmem biografický archiv lze psát různé životopisné texty. Teorie, kterou zde předkládám, není ani metodikou, jak napsat historickou biografii „snadno a rychle“, ani všeobjímající „teorii všeho“, co jen trochu souvisí s životy jednotlivců v minulosti.

V tomto ohledu navazují na již citovaný text Bernharda Fetze. Rakouský autor v něm pracuje s pojmem „biografická metoda“ jako s postupem, který je zvláštní pro každý

biografický text.⁴¹⁹ Podle Fetze není tedy jedna biografická metoda, ale jde vždy o konkrétní přístup, který čerpá z možností, které mu nabízí aktuální stav humanitních a sociálních věd a specifika vycházející ze života (a k němu dochovaných materiálů) protagonistky či protagonisty. Na analogickém principu může fungovat také pojem biografického hyper-archivu. Ten vymezuje pole, ve kterém si konkrétní postup volí autor na základě badatelské otázky a charakteru výzkumu.

Na rovině metafory biografického hyper-archivu pojatého jakožto lesa lze o životopisném psaní uvažovat jako o parazitismu. Biografické psaní se má k biografickému archivu jako popínavá parazitická rostlina k prostředí lesa. Parazit obepíná různé části lesa, vytváří spojení, která by jinak nevznikla, porůstá les někdy tak hustě, že původní objekty už pod ní nejsou viditelné, avšak podpírají její šlahouny v dalším růstu. Les biografického archivu může naopak některé šlahouny zadusit, vysušit či jinak poškodit. Chovat se jako parazit znamená pohybovat se na cizím území a využívat jeho možností pro vlastní pohyb a rozrůstání se. Tímto procesem vzniká nová vrstva v lese biografického archivu, jež se tím zároveň i mění. Parazitismus není pohyb na neutrálním a dobře zmapovaném podkladu, ale využíváním již existujících vztahů a vytváření nových spojení, která mění samotný prostor lesa.

---

⁴¹⁹ B. FETZ, *Der Stoff, aus dem das (Nach-)Leben ist*, s. 142.

6 Archiv a možnosti historické biografie

Z dosavadního textu se rýsuje obraz historické biografie jako formy psaní o dějinách, která je na jednu stranu silně zakotvena v minulosti a na druhou stranu je důležitou součástí současné historické kultury. O biografii tak lze uvažovat zároveň jako o produktu moderní historické formace a zároveň jako o nedílné součásti současné populární kultury, paměti holokaustu nebo akademické produkce v oblasti soudobých dějin. Mezi těmito rovinami jsme viděli také celou řadu pohybů: vznik nových pojetí biografie, různé přístupy v rámci teorie biografie nebo dynamické diskuse nad jednotlivými tituly.

Všechny tyto faktory zajišťují, že biografická forma psaní o minulosti není na ústupu. Díky její schopnosti interagovat s proměnami populární kultury, historické kultury i akademické diskuse jistě bude existovat v rámci všech těchto polí i nadále. Poslední otázkou pro tuto práci je, jaké impulzy může přinášet pro budoucnost biografického psaní pojem hyper-archivu.

Předně je třeba říci, že také v teoretické debatě je s pojmem archivu spojován i jeho potenciál. Nejvíce tento aspekt pojmu archiv zdůrazňuje Jacques Derrida.⁴²⁰ Ve svém klíčovém textu k tomuto tématu vyzdvihuje archiv jako zdroj možných budoucností, když píše, „Je to (koncept archivu, pozn. VS) otázka budoucnosti, otázka samotné budoucnosti, otázka odpovědi, příslibu a odpovědnosti za zítřek“.⁴²¹ Důraz na potenciál archivu pro různé varianty budoucnosti ukazuje archiv nejen jako způsob analýzy minulosti, ale také jako součást přítomnosti. Archiv je podmínkou a referenčním rámcem, ke kterému se vztahují nově vznikající texty či praktiky.

Komplexnost, kterou do uvažování o historických životopisech přináší pojem archivu, umožňuje v návaznosti na obraznost lesa vyjádřit také metafora parazitismu. V rámci této práce lze uvažovat o životopisném psaní jako o parazitismu v trojím smyslu. Za prvé na nejobecnější úrovni je samotné uplatnění konceptu archivu na historickou biografii jistým druhem parazitismu. Důvodem je fakt, že koncept archivu byl původně vyvinut Michelelem Foucaultem, aby eliminoval z popisu dějin subjekt jako formu strukturace zkoumaného pole. Například tím, že myšlení konkrétní epochy mělo být popisováno jinak než jako sled textů významných autorů. V předchozích částech textu jsem se snažil ukázat, že chápání životopisného psaní jako popisu archivu, může této formě přinést nové podněty. Životopisec,

---

⁴²⁰ J. DERRIDA – E. PRENOWITZ, *Archive Fever*, s. 9–63.

⁴²¹ J. DERRIDA – E. PRENOWITZ, *Archive Fever*, s. 27.

který se o to pokouší, je nucen neustále si uvědomovat, že se pohybuje na cizím území a že životopisné vzorce, které se mu nabízejí, jsou součástí mnohem komplikovanějších struktur.

Za druhé psát životopis může znamenat parazitovat na různých formách biografického psaní. I v této práci, která nebyla primárně zaměřena na vývoj historické biografie, jsem identifikoval celou řadu pojetí, významových vrstev a okrajových či dominantních tendencí. Parazitismus v tomto případě znamená vědomé využívání dosavadních způsobů životopisného psaní pro tvorbu nového textu. Podněty pro parazitismus tak vycházejí zevnitř samotného biografického archivu.

Za třetí lze říci, že impulzy pro biografické psaní mohou přicházet také z vnějšku biografického archivu. Tento potenciál přinášejí různorodé koncepty humanitních a sociálních věd. Parazitovat na lese biografického archivu vyžaduje nějakou formu orientace v něm. Tu umožňují klíčové koncepty humanitních a sociálních věd. Velmi dobře je to vidět při aplikaci Bourdieuho pojmů na životopisný materiál, jak to činí ve svých textech například Miloš Havelka. Volba a uplatnění konkrétního konceptu jsou nejen způsoby, jak odlišit akademické a neakademické životopisy, ale také způsoby, jak získat odstup od vlastních mechanismů archivu.

V následujících dvou částech textu se budu podrobněji věnovat právě intertextualitě a možností uplatnění konceptů humanitních věd na biografické psaní. Jde v zásadě o dva přístupy, které v této práci identifikuji jako produktivní ve vztahu k biografickému psaní. Tedy vědomou práci s biografickým archivem, při které autor sdílí se čtenářem svoji pozici v biografickém archivem, nebo uplatnění některého z konceptů humanitních či sociálních věd nejen jako metodu výzkumu, ale také jako způsob orientace v biografickém archivem..

O těchto přístupech platí, že nepředstavují jakási nová kritéria, podle kterých by se měly poměřovat životopisné práce či udílet ocenění. Spíše jde o principy, které lze využívat v biografickém bádání a psaní tam, kde to odpovídá charakteru zkoumané osoby a otázkám, které si autor či autorka klade. Také nejde o to, uplatňovat je všechny naráz, ale spíše o to, aby odpovídaly jedinečným rysům konkrétního tématu a situace, do které má vznikající životopis vstoupit.

6.1 Intertextualita

Mohli jsme v této práci mnohokrát pozorovat, jak podobu současné biografické produkce utváří vztahy mezi starým a novým a mezi centrálním a periferním v biografickém archivem (v jazyce uživatelů a uživatelů čtenářských webů bychom nejčastěji mluvili o vztahu mezi obvyklým a neobvyklým). Mám tím na mysli například situace, kdy se náboženská úcta

k mrtvým pietas propojila s připomínkou obětí genocid a vznikla biografie pojatá jako svědectví, když se v biografické edici Velké osobnosti českých dějin propojil národní historický příběh s pojetím biografie jako soudu nebo když uživatelé čtenářských webů srovnávají různé životopisy, které kdy četli.

Intertextuální vazby lze ovšem kromě jednotlivých pojetí identifikovat i v konkrétních životopisných textech. Například o úspěšném životopisu kněze Josefa Toufara z pera Miloše Doležala lze říci, že propojil hagiografickou tradici s rámcem tragických dějin.⁴²² Výsledkem tohoto propojení je, že se Toufarův příběh vyvázal z převážně konfesijního rámce a stal se součástí vzpomínání na komunismus v rámci české společnosti jako celku. O tom svědčí celá řada děl, které s motivem jeho příběhu pracují a která vznikla po vydání Doležalovy knihy, stejně jako to, že Doležal publikoval i celou řadu dalších knih s „toufarovskou“ tematikou.⁴²³ Kniha *Jako bychom dnes zemřít měli* byla také přeložena do polského a italského jazyka.⁴²⁴ Samozřejmě nelze opominout také zahájení vlastního kanonizačního procesu v katolické církvi.⁴²⁵

Nejde zde o to vršit další a další příklady životopisných projektů, jejichž úspěch čerpá do velké míry právě z propojování různých oblastí a vrstev biografického archivu. Spíše se zaměřím na vyjasnění toho, jak mohou vypadat intertextuální vazby a jak popsat potenciál, který spojují s biografickým archivem.

Nejprve je důležité ozřejmit, co je předmětem intertextuálních odkazů. Za ty nelze považovat jakýkoliv odkaz či citaci. Zejména poznámkový aparát, přestože vytváří vazbu mezi starším a mladším textem, nespadá do této oblasti. Vztahy mezi texty mohou nabývat dvojí podoby. Předmětem intertextuálního odkazu může za prvé být přivlastnění si konkrétní struktury, poetiky, stylu či dalšího prvku jiného životopisného textu.⁴²⁶ Tyto odkazy zároveň mohou být různého typu: mohou sloužit k ironizaci, významovému posunu či naopak ke stvrzení nebo polemice s referenčním textem. Dobře je tento typ odkazování vidět na logice

---

⁴²² Miloš DOLEŽAL, *Jako bychom dnes zemřít měli: drama života, kněžství a mučednické smrti číhošťského faráře P. Josefa Toufara*, Pelhřimov 2012.

⁴²³ Divadelní představení *Zpráva o zázraku* (Josef Toufar), r. Barbara Herz, premiéra 1. 9. 2015;

Opera *Toufar*, libreto a text Aleš Březina, premiéra 18. září 2013;

Kamil ČINÁTL – Juliána CHOMOVÁ – Jiří MAHA – Čeněk PÝCHA, *Dějepisné sešity: Toufar*, Praha 2017;

Výstava *Vzdorovali zlu*, Novoměstská radnice Praha, od 23. 8. – 30. 9. 2018.

⁴²⁴ Miloš DOLEŽAL, *Jakby nam juž dzisiaj przyszło umrzeć. Dramat życia, kapłaństwa i męczeńskiej śmierci czyhoskiego proboszcza ks. Josefa Toufara*, Warszawa 2018;

Miloš DOLEŽAL – Tiziana MENOTTI (ed.), *Come se dovessimo morire oggi: la vita, il sacerdozio e il martirio di don Josef Toufar*, Castel Bolognese 2015.

⁴²⁵ <http://joseftoufar.cz/kanonizacni-proces> (11. 4. 2021).

⁴²⁶ Renate Lachmann mluví o vztahu soumeznosti. Srov. R. LACHMANN, *Intertextualita a dialogičnost*, s. 250.

soudcovských biografii – ty často odkazují ke starším životopisům protagonisty a podrobují jejich hodnocení přezkoumání na ose hagiografie – dehonestace – rehabilitace.

V diskusích, které jsem popsal ve druhé kapitole, se intertextuální princip životopisného psaní ukázal například v diskusi nad knihou Marka Švehly Magor a jeho doba. Expozicí celého díla je expresivní popis posledních hodin Jirousova života, který končí obrazem klečícího mrtvého těla s rozpaženými rukama. Tento obraz evokující kristovské gesto a mučednické utrpení silně předznamenává Švehlovu interpretaci Jirousova života. Tuto formu pak lze číst více způsoby: jako přehnané gesto autora, jako výstižnou zkratku Jirousova historického významu apod.

Podobným způsobem je intertextuální i tato práce. Zejména tam, kde pracuje s metaforikou lesa. Vypůjčuje si zavedený obraz spojený s uvažováním o textu a využívá jej pro vlastní potřebu. Les, o kterém je zde řeč, je tak lesem Bachtinovým, Ecovým i de Certeauovým, ale zároveň má svá specifika, která odpovídají současné situaci historické biografie.

Druhým, komplexnějším způsobem odkazování je pak využívání různých strategií při výstavbě textu.⁴²⁷ Nejde tedy o přímý odkaz aktuálního textu ke konkrétnímu referenčnímu textu, ale spíše o analogický vztah k jiným typům textů. Renate Lachmann o tomto typu intertextuality píše: „Analogie přitom může znamenat formální ekvivalenci při plném přehodnocení funkce, nebo funkční ekvivalenci při úplné změně obsazení formy.“⁴²⁸ V literatuře, kde jsou tyto typy odkazů častější, můžeme uvést příklad životopisného románu *Dějiny světla* od Jana Němce věnovaného Františku Drtikolovi.⁴²⁹ Drtikolův příběh dodržuje strukturu a motivy klasického bildungsrománu, ovšem je vyprávěn v neobvyklé du-formě. Tím chronologické životopisné líčení nabývá větší intimity a přibližuje se současné perspektivě. Posun významu tak nevzniká odkazem na konkrétní text, ale na bildungsromán jako žánr.⁴³⁰

Podobný potenciál skýtají také prvky, na které jsme již v této práci narazili při popisu biografického archivu. Například s prvky biografie v pojetí soudu lze pracovat tak, aby se sama možnost soudu stala tématem práce. Diskuse o Křesťanově práci o Zdeňku Nejedlém

---

⁴²⁷ Tamtéž.

⁴²⁸ Tamtéž.

⁴²⁹ Jan NĚMEC, *Dějiny světla*, Brno 2013.

⁴³⁰ To dokazují i recenze na tuto knihu.

Petr A. BÍLEK, *Dějiny světla: román o fotografovi Františku Drtikolovi*, Respekt, 19. 4. 2014;

Kateřina KIRKOSOVÁ, *Černobilý svět*, Host 30, 2014, č. 3, s. 76–77;

Marek LOLLOK, *Dějiny Františka Drtikola*, iLiteratura.cz, 8. 12. 2013;

Vladimír NOVOTNÝ, *Román o světle? Samé skvrny, samé šmouhy*, Tvar 21/2013, s. 26–27.

naznačují, že se zde podobný postup mohl setkat s úspěchem (přínejmenším pro některé čtenáře). Zdrojem intertextuality mohou být také periferní nebo dnes nefunkční životopisné postupy. Pro ty nemusíme chodit do předmoderní éry, ale postačí se seznámit s narativními vzorci, podle kterých byli ztvárňováni hrdinové socialistického realismu.

Tyto esteticky i ideologicky dnes již nefunkční způsoby vyprávění se mohou stát zdrojem porozumění dobovým životopisným materiálům. Touto optikou lze interpretovat například studii Bohumila Melichara o Juliu Fučíkovi.⁴³¹ Zejména pasáž, ve které historik poukazuje na to, jak se Fučík již sám za svého života stylizoval do role sovětského hrdiny budovatelských románů tak, jak jeho podobu popsala Katerina Clark.⁴³² Tato Fučíkova stylizace pak ovlivnila jak podobu textu Reportáže, psané na oprátce, tak také usnadnila budování jeho kultu v poválečné době.

Obecně lze říci, že předmětem intertextových vazeb jsou klíčové prvky biografického archivu. Zajímají nás tedy významotvorné prvky, jako jsou forma, typ zápletky, pojetí biografie, opakující se obrazy a podobně. Nelze definitivně vyjmenovat všechna místa biografického archivu, která se nabízejí k tomu, aby byla využita v dalších textech. Biografie je vždy otevřeným textem, jehož možnosti odkazovat k jiným textům jsou velmi široké.

V historické perspektivě dokumentuje intertextuální vazby biografických textů Lenka Řezníková.⁴³³ Autorka na proměnách životopisů Jana Ámose Komenského dokládá přetrvávání starších osvěcenských motivů v mladším národním rámci. A to i přes to, že osvěcenská vyprávění líčila Komenského značně kriticky jako iracionálního, příliš nábožensky založeného a navíc jako někoho, kdo věřil prorockým předpovědím.⁴³⁴ S postupující národní emancipací zůstaly tyto prvky součástí životopisných vyprávění, ovšem sloužily jako doklad Komenského „zvídavosti“ či podporovaly jeho obraz oběti třicetileté války. Kromě toho ovšem Řezníková zdůrazňuje jistý obecný rys intertextuality: právě díky rozvinuté intertextualitě může médium textu do sebe funkčně zahrnout výkladové disonance a konfliktní aspekty příběhu lépe než jiná média.

Jaké důsledky má přijetí intertextuální logiky pro vysvětlení potenciálu životopisného psaní? V rámci definice biografického archivu jsem popsal intertextualitu jako důsledek jeho existence, který lze reflektovat, ale nelze se mu nikdy zcela vyhnout. Když si myslíme, že

---

⁴³¹ Bohumil MELICHAR, *Příběh moci a pochybnosti. Dějiny čtení díla Julia Fučíka*, in: Libor JŮN – Markéta KABŮRKOVÁ – David MAJTENYI, *Reportáž Julia Fučíka*, Praha 2020, s. 73–85. Zejména mám na mysli pasáž ze stran 48–51.

⁴³² Katerina CLARK, *Sovětský román: dějiny jako rituál*, Praha 2015.

⁴³³ L. ŘEZNÍKOVÁ, *Paměť a text*, s. 253–287.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 261 a 266–267.

„jednoduše napíšeme životopis“, pak pravděpodobně dojde k tomu, že nevědomky přispějeme k upevnění zažitých způsobů životopisného psaní. Zároveň tento přístup znemožňuje úplnou diskontinuitu. V logice intertextuality není možné se zcela oprostit od starších postupů a praktik. Nová díla vždy nějakým způsobem navazují na předcházející praxi. V tomto ohledu je perspektiva intertextuality paradoxním způsobem radikální, protože všechna tvrzení o úplné diskontinuitě považuje za a priori podezřelá.

Stejně tak je možné považovat za nerealistické jakékoliv snahy o zakonzervování biografie v nějaké konkrétní podobě a vydávat ji například za „antropologickou konstantu“. Tvrzení, že „všechny společnosti si vyprávěly o životech jednotlivců“ před tímto konceptem nemůže obstát proto, že ukazuje, že kromě této obecné souvislosti se mezi jednotlivými společnostmi změnilo vše ostatní: koncepty individua, dějin a času, politická uspořádání či sociální mobilita a genderové, etnické a další identity či medialita.

V optice intertextuality lze také uvažovat o biografickém archivu v pojmových dvojicích centrálního/periferního a starého/nového. Běžná uspořádání archivu kopírují buď hierarchii stromu životopisných pramenů, nebo chronologickou případně tematickou linku. Díváme-li se na biografický archiv prizmatem intertextuality, lze na něj uplatnit tyto pomyslné souřadnice jako odlišný způsob uvažování o jeho charakteristice, otázkách, které vzbuzuje a vztazích mezi jeho částmi. Můžeme se tedy tázat po tom, jaké obrazy protagonisty či protagonistky jsou kanonické a jaké spíše neobvyklé (či podvrtnané) nebo jaká životopisná díla mohou být blízká (či naopak překvapivá) vzhledem k charakteristice zkoumané osoby.

Obecně lze o intertextualitě životopisného psaní říci následující. Biografický archiv představuje zdroj konceptů, obrazů a forem, které mohou být znovu uplatněny v nových rámcích a konfiguracích. V tom spočívá jeho potenciál a také specifická životopisného psaní. Skrze tuto dynamiku dochází k vytváření srozumitelných významů ve vztahu ke konkrétnímu protagonistovi či protagonistce. Zároveň se tímto způsobem neustále proměňuje obsah samotného archivu a s ním i význam přívlastků „inovativní“, „ne/obvyklý“ či „ne/tradiční“ životopis. Metafora parazitismu má pak vyjadřovat způsob psaní, který tuto dynamiku respektuje a využívá ve svůj prospěch.

6.2 Koncepty jednání

Historická věda si vytvořila celou řadu pojmových nástrojů, které jí umožňují rozpoznávat, popisovat a zkoumat jednání lidí v minulosti. To se netýká pouze životopisné formy, ale všech způsobů psaní o minulosti. Biografie je přirozenou součástí konceptuálních diskusí a

posunů v souvislosti s historickou subjektivitou.⁴³⁵ V této části textu se zaměřím na možná propojení mezi koncepty historického jednání a popisem biografického archivu.

V první části práce jsem ukázal, že otázka „úlohy osobnosti v dějinách“ ve své klasické podobě má dnes omezenou platnost. Druhá část identifikovala nový typ historické subjektivity, který jsem nazval jako „svědek“, který má silnou pozici v současném biografickém diskursu a je nositelem jiných představ o dějinách a individuu než jednání „osobností“, jak je známe z Plechanova, Slavíka, Pekaře, Colingwooda, Carra a dalších. V této části se pokusím ukázat, co práce s konkrétním konceptem jednání může přinést životopisnému psaní. V tomto ohledu jde pravděpodobně o nejvíce experimentální část práce, protože se snaží ukázat důsledky přijetí relativně mladého konceptu na tak zažitý předpoklad biografického psaní, jako je oddělení jedince od „doby“ či „kontextu“.

Hlavní koncepty jednání, které se od 70. let 20. století uchytily v historické vědě, vycházejí z historické antropologie a diskursivně pojatých přístupů. Hlavním mottem historické antropologie, jež se etablovala v 80. letech v reakci na strukturalistické přístupy, kterým vévodily kolektivní entity jako „lid“ či „mentalita“, se stal návrat aktéra do dějin.⁴³⁶ Jan Horský ve svém textu v publikaci *Koncepty a dějiny* odkazuje k definičním rysům historické antropologie, jak je definovali Rebekka Habermas a Nils Minkmar.⁴³⁷ Těmi jsou v první řadě důraz na konkrétní průběh konkrétních sociálních praktik v minulosti. Historický antropolog se zaměřuje na to, co a jakým způsobem lidé dělali v různých situacích, a z toho vyvozuje své závěry o dané společnosti.

Druhý rys vychází z poststrukturalistické antropologie Clifforda Geertze, a tím je zaměření se na perspektivu aktéra. Nejde o naivní víru v možnost odhalit vnitřní svět aktéra, ale o rekonstrukci možných zkušeností v síti významů dané kultury. Posledním bodem je pak metoda „zhuštěného popisu“, která se zaměřuje na co nejdetailnější popis sociálního jednání a tážení se po jeho významech. Význam této metody spočívá zejména ve snaze vyvarovat se projekce vlastního kulturního zázemí badatele do poznávané kultury.

Historická antropologie poskytla historické vědě nástroje, jak se přiblížit aktéřské perspektivě. Na rozdíl od strukturalistických přístupů neusiluje o převádění historických jevů na společného jmenovatele, ale snaží se zachovávat pluralitu dobových praxí. Zároveň ovšem poukazuje na dobové limity možnosti svobodně jednat a také chápe jednání jako součást

---

⁴³⁵ B. CAINE, *Biography and History*, s. 103–121.

⁴³⁶ L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, heslo Historický aktér, s. 98–100.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 98.

ekonomických a politických vztahů.⁴³⁸ V historickoantropologickém rámci vznikla celá řada prací s životopisným půdorysem, mezi jejíž nejznámější představitele náleží mlynář Menocchio a sedlák Martin Guerr.⁴³⁹

Diskursivně založené přístupy pak na počátku 90. let poukázaly na formování zkušenosti prostřednictvím jazyka. Pojem zkušenosti se tak stal problematickým, protože autorky jako Joan W. Scott nebo Judith Butler ukázaly, že zkušenost je formována či spoluformována diskursivními normami a regulacemi.⁴⁴⁰ Horský shrnuje důsledky tohoto přístupu takto: „Zkušenost proto není nikdy autentická, individuální, vnitřní, přestože je tak aktérem pocíťována. V historickém výzkumu lze zkušenost využít spíše pro analýzu reprezentačních postupů daných historických kultur stejně jako diskursů a mocenských praxí, jež umožňovaly dobově vyjádřit zkušenost a pod záštitou její autority vytvářet významové, a v důsledku toho i např. sociální diference.“⁴⁴¹

Zatímco pro historickou antropologii se zkušenost stala ústředním objektem výzkumného procesu a spolu s ní zůstal zachován i předpoklad koherentního a autonomního subjektu, po kritice z pozic gender studies a dalších oborů tyto představy ztratily na své samozřejmosti.⁴⁴² Do popředí se v nich dostaly různé podoby historicky a kulturně podmíněného vědění, které se podílí na utváření zkušenosti.

Biografický hyper-archiv si ve vztahu k různým konceptům historické subjektivity můžeme představit jako prostor, ve kterém je možné identifikovat různé projevy jednání. Podobně jako je intertextualita zakotvena v archeologii biografické formy, lze uvažovat o archeologii jednání, která osciluje mezi odhalováním dobových významových vrstev a současnými konceptualizacemi jednání v historické vědě. Tato oscilace, která propojuje archeologii se současnými koncepty, vychází ze statusu „hyper“ biografického archivu. Jako příklad tohoto principu mi poslouží pokus Bruna Latoura promyslet možnosti pojetí aktérství v rámci debaty o pojmu antropocénu.

Latoura vybírám proto, že v níže interpretovaném textu navazuje na teze, se kterými jsem pracoval v první kapitole práce, a také proto, že umožňuje modelovat situaci, kdy

---

⁴³⁸ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.

⁴³⁹ Carlo GINZBURG, *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000;

Jean-Claude CARRIÈRE – Daniel VIGNE – Natalie Zemon DAVIS, *Návrat pravého Sommersbyho*, Praha 1998.

⁴⁴⁰ L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, heslo Historický aktér, s. 100–101;

Joan W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *American Historical Review* 91, 1986, č. 5, s. 1053–1075;

Judith BUTLER, *Regulace*, *Slovo a smysl* 27, s. 233–237.

⁴⁴¹ L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny*, heslo Historický aktér, s. 100.

⁴⁴² Tamtéž, s. 100.

aktuální teoretickou diskusi o pojmu antropocén propojujeme s promyšlením životopisného psaní.⁴⁴³

Antropocén je pojem, který vstoupil na scénu akademických diskusí v roce 2000 a který označuje epochu, v níž se lidstvo stalo geologickým činitelem na planetární úrovni.⁴⁴⁴ Jako počátek antropocénu se označuje nejčastěji vynález parního stroje a jím způsobené zvýšené ukládání oxidu uhličitého v atmosféře a někdy také výbuchy atomových bomb, jež zanechaly trvalé stopy v zemské kůře. Přestože má pojem původ ve stratigrafii, koncentruje se kolem něho široká debata filozofů, teoretiků i historiků, kteří diskutují o dopadech nové epochy na lidstvo a také o úloze vědy ve společnosti.⁴⁴⁵

Řada autorek a autorů mluví o antropocénu jako o „ne-moderní“ éře.⁴⁴⁶ Samotné slovo „ne-moderní“ je důležité, protože na rozdíl od termínů „post-moderní“ nebo dokonce „anti-moderní“ nenese v sobě tak silné odlišení od moderní historické formace. Nejde tedy a priori o zbavování se všeho spojeného s modernitou či osvícenstvím. Tato otázka je pro naše téma důležitá s ohledem na pevné sepětí historické biografie s moderními kategoriemi myšlení. Antropocén může představovat prostor pro ne-moderní způsob uvažování o životopisném psaní.

Ze zběžného čtení textů, které se zabývají důsledky epochy antropocénu na historickou vědu, by se mohlo na první pohled zdát, že jde o další formu návratu k velkému měřítku univerzálních dějin, jak je známe z dějin dějepiscectví zejména ve spojení se školou Annales. Například polská teoretička a historička Ewa Domanská popisuje současný stav humanitních věd tak, že hledají adekvátní teorie, otázky a techniky pro dnešní svět, potažmo pro jeho přežití.⁴⁴⁷ Domanská v reakci na Dipeshe Chakrabartyho text navrhuje, aby se historici více zabývali otázkami velkého měřítka (big picture questions).⁴⁴⁸ Ty totiž podle ní mohou přispět k poznání, které umožní adekvátní a etickou reakci na hrozící klimatickou

---

⁴⁴³Bruno LATOUR, *Agency at the Time of Anthropocene*, *New Literary History* 45, 2014, č. 1, s. 1–18.

⁴⁴⁴ Paul J. CRUTZEN, *Geology of Mankind*, *Nature* 415, 2002, č. 3, s. 23.

⁴⁴⁵ V tomto textu čerpám zejména z prací následujících autorů: Bruno Latoura, Timothyho Mortona, Dipeshe Chakrabartyho a Donny J. Haraway. Shrnutí debaty nabízí publikace: Christophe BONNEUIL – Jean-Baptiste FRESSOZ, *The Shock of the Anthropocene: the earth, history, and us*, London 2016;

Jako úvod může posloužit také publikace Antropocén, zejména úvod Zdeňka Konopáska. Zdeněk KONOPÁSEK, *Antropocén: více než jeden méně než dva*, in: *Antropocén*, Praha 2020, s. 32–50.

⁴⁴⁶ Bruno LATOUR, *To modernize or to ecologize? That's the question*, in: N. CASTREE - B. WILLEMS-BRAUN (eds.), *Remaking Reality: Nature at the Millenium*, London and New York 1998, s. 221–242; Timothy MORTON, *Otřes bytí: Úvod do hyperobjektů*, in: L. LIKAVČAN – V. JANOŠČÍK – RŮŽIČKA, Jiří (eds.), *Mysl v terénu: filosofický realismus v 21. století*, Praha 2017, s. 91–108.

⁴⁴⁷ Ewa DOMANSKA, *Beyond Anthropocentrism in Historical Studies*, *Historiein* 10, 2010, s. 120.

⁴⁴⁸ Tamtéž.

katastrofu. Právě v tomto obratu k celoplanetární perspektivě spočívá představa, že aktuální debaty příliš prostoru pro historické biografie nevytvářejí.

V této souvislosti vyslovují historici vědy Christophe Bonneuil a Jean-Baptiste Fressoz obavu, zda se dějiny nestanou v důsledku přesunu k planetární perspektivě dějinami homogenního „lidstva“, z nichž budou nanejvýše vyčnívat biografie významných vědců, kteří svými poznatky budou určovat strategie přežití.⁴⁴⁹ Tím by se ovšem historická věda vzdala potenciálu a zkušenosti, kterou přinesla historická antropologie, feminismus, postkolonialismus a subalterní studia, které systematicky rozpracovávaly a diskutovaly (a stále diskutují) možnosti historického aktérství či pohledu na dějiny ve vztahu periferie a centra, konceptualizují nerovnosti ve společnosti a jejich dopady na každodenní i politický život jednotlivců. Dvojice autorů upozorňuje, že když přesuneme pozornost pouze k blíže nediferencovanému „lidstvu“, můžeme ze zřetele ztratit podstatné rozdíly mezi zkušenostmi a situacemi různých skupin lidí i jednotlivců.

Chápání vlivu antropocénu pouze jako obratu k velkému měřítku považují za reduktivní přístup k pojmu antropocénu. Debata o tomto pojmu nabízí mnohem hlubší změnu než jen nově definovanou oblast výzkumných témat.⁴⁵⁰ Je potřeba uvažovat o proměnách základních kategorií, skrze které se vztahujeme k minulosti. Je již téměř tradicí v historické vědě, že když se objeví nový přístup či paradigma, biografie se stane jedním z polí, na kterých se nové přístupy diskutují. V rámci této práce má proto smysl podívat se blíže na koncepci jednání, kterou rozpracoval Bruno Latour, jenž je do diskusí o tomto pojmu zapojen od samotného začátku.

Bruno Latour v této souvislosti v textu *Jednání v éře antropocénu* píše: „Jednat nezávisle znamená sdílet aktérství s dalšími subjekty, které taktéž ztratily svou subjektivitu.“⁴⁵¹ V jeho pojetí je svět v moderní historické formaci rozdělený na plnoprávné lidské subjekty a pasivní objekty přírody, zaplněný kvazi-subjekty a kvazi-objekty, které sdílejí své možnosti jednat. Jednání se v tomto pojetí neodehrává na neutrálním pozadí, ale znamená zapojení se do existujících vztahů a jejich proměn. V této představě nemá místo ani návrat k silnému postavení jednotlivce ani opačná krajní pozice, tzn. personifikace přírodních jevů či celé planety.

Latour také na několika příkladech ukazuje možnosti, jak toto pojetí „distribuovaného aktérství“ reprezentovat v jazyce. Na příkladech úryvku z Tolstého *Vojny a míru* a několika

---

⁴⁴⁹ Ch. BONNEUIL – J. FRESSOZ, *The Shock of the Anthropocene*, s. 65–96.

⁴⁵⁰ Z. KONOPÁSEK, *Antropocén: více než jeden méně než dva*, s. 36–38.

⁴⁵¹ Bruno LATOUR, *Agency at the Time of Anthropocene*, *New Literary History* 45, 2014, č. 1, s. 5.

současných odborných textů z přírodních a technických věd Latour dokládá, že změna způsobu, jakým reprezentujeme ne-lidské aktéry, může přispívat k tomu, aby jim byl přiznán adekvátní podíl na dění.⁴⁵² Nejde o to přisuzovat ne-lidským aktérům cíle (goals), jako by měli stejný typ jednání (agency) jako lidé, ale uvažovat o jejich schopnostech či možnostech (competencies) spoluutvářet svět, se kterými je třeba počítat. Již jazyk, který užíváme při popisu dějů a situací, výrazně ovlivňuje přiznání aktéřské role.

O distribuci aktérství Latour dále píše: „Na rozdíl od pokusů ‚usmířit‘ či ‚kombinovat‘ přírodu a společnost, úkol, klíčový politický úkol, je naopak co nejvíce *distribuovat* jednání a v co nejvíce *diferencované* podobě – tedy dokud zcela neztratíme spojení mezi koncepty objektu a subjektu, které již nejsou v ničím zájmu, s výjimkou toho, když slouží jako dědictví.“⁴⁵³ Spolu s Latourem bych zde vytknul před závorku, že jednání, které přisuzujeme ne-lidským entitám, nemá a nemůže mít stejnou podobu, jako intencionalita lidského jednání. Spíše je třeba rozšiřovat repertoár toho, co si pod jednáním představujeme.

Přestože by se mohlo zdát, že jde o témata na hony vzdálená biografickému psaní, domnívám se, že tomu tak není. Již nyní je zjevné, že s pojmem antropocénu dochází k ohledávání nových způsobů, jak psát o minulosti, jak znovu věrohodně spojit minulost, přítomnost a budoucnost. Pokud mají být biografické texty součástí tohoto vývoje, je třeba, aby reflektovaly i debatu o antropocénu.

Výše popsané debaty nemusí na poli životopisného psaní vést k debatě, zda v antropocénu je či není místo pro historické biografie, nýbrž mohou přispět k reflexi některých principů uspořádávání v biografickém archivu. V následujících odstavcích se zaměřím na jeden z nich, jímž je způsob nakládání s pojmem „kontext“. Jistá radikalita a zároveň význam této části spočívá v tom, že se dotýká zažitého předpokladu, že „dějinami je třeba zabývat se v kontextu“, „život je třeba popisovat v kontextu doby“ a podobně. Pojem kontext zastupují analogicky i různá metaforická vyjádření: život odehrávající se „na pozadí doby“, „v dobových souvislostech“, nebo v „kulisách doby“. S kontextem je také někdy spojován předpoklad jeho zapojení do vazeb příčina-následek. Některé jevy jsou tak „projevem doby“ či z kontextu něco „vyplývá“, „vychází“ apod.

Je třeba vytknout před závorku, že kontextem zde nemám na mysli kontextualizaci historických pramenů. Věta „Pocházím z rodiny majitele pekárny“ bude mít jiný význam,

---

⁴⁵² B. LATOUR, *Agency at the Time of Anthropocene*, s. 7–8.

⁴⁵³ B. LATOUR, *Agency at the Time of Anthropocene*, s. 12. „Far from trying to “reconcile” or “combine” nature and society, the task, the crucial political task, is on the contrary to *distribute* agency as far and in as *differentiated* a way as possible—until, that is, we have thoroughly lost any relation between those two concepts of object and subject that are no longer of any interest any more except in a patrimonial sense.“

když bude součástí rukopisu paměti z 19. století, než pokud bude součástí životopisu, který vzniknul pro potřeby některé z prověrek v období 1948–1989.⁴⁵⁴ To, o co se snažím, není revidovat pravidla kritiky pramenů, ale interpretovat předpoklad oddělení života a kontextu v perspektivě Latourových pojmů.

Latourovi nejde o to, že by kontext neexistoval, nýbrž právě o to, že existuje až příliš na to, aby měl status pouhého pozadí, kulis děje. Výstižně to vysvětluje v knize *Nikdy jsme nebyli moderní* v části věnované způsobům vysvětlení Boyleových experimentů: „Ti, co usilují o kontextualistické vysvětlení vědy, toto tajemství nikdy neobjasnili. Vycházejí z principu, že existuje sociální makrokontext – Anglie, dynastické boje, kapitalismus, revoluce, obchodníci, církve – a že tento kontext nějakým způsobem ovlivňuje, formuje, odráží, přenáší, pohání „ideje týkající se“ hmoty, pružnosti vzduchu, vakua a Toricelliho trubice. Nikdy však nevysvětlili vytvoření předběžných vazeb mezi Bohem, králem, parlamentem a dusícím se ptákem v uzavřené průhledné nádobě pumpy, ze které nějaký technik klikou vysává vzduch. Jak může pokus s ptákem tak přeložit, přesunout transformovat, deformovat všechny ostatní kontroverze, že ti, kteří ovládají pumpu, ovládají jak krále, Boha a celý jejich kontext?“⁴⁵⁵

Citát vysvětluje, o co jde i mně zde, přestože téma je odlišné. Latour vytýká „kontextualistům“, že věří, že široce pojatý kontext vysvětluje dynamiku vývoje vědeckého poznání.⁴⁵⁶ Zdánlivě podivně umístěné uvozovky, do kterých Latour vkládá slova „ideje týkající se“, jsou pro pochopení jeho přístupu klíčové – Latour zde upozorňuje na nesprávné uchopení problému, nesprávné rozlišení mezi předmětem, o který jde, a kontextem, který ho obklopuje. V kontextualistickém pojetí existuje příroda, lidské ideje o ní a kontext, který ovlivňuje vývoj těchto idejí. Z perspektivy Latourova textu je tento přístup ovšem zásadně reduktivní, jak na úrovni identifikace aktérů, tak jejich vzájemných vztahů.

Francouzský filozof a antropolog vědy to ukazuje v druhé části citátu, když zahrnuje do svého tázání mnohem větší množství aktérů, do kterých spadají technické aparáty, instituce i jednotlivci. Vztahy mezi těmito aktéry mohou být v Latourově pojetí výrazně mnohovrstevnatější a více heterogenní než v kontextualistickém pojetí. Tomu odpovídají i popisy vztahů, které připadají v úvahu: překlady, transformace, deformace, přesuny. Díky této v zásadě síťové představě o celém problému je možné, aby experiment ovlivnil krále a parlament a zasáhl do mocenských vztahů mezi aktéry.

---

⁴⁵⁴ Srov. Marie ČERNÁ a kol., *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*, Praha 2012.

⁴⁵⁵ B. LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní*, s. 36.

⁴⁵⁶ Ke kontextualismu srov. Gerhard PREYER – Georg PETER, *Contextualism in Philosophy: Knowledge, Meaning, and Truth*, Oxford 2005.

Jestliže jsem z jiného textu téhož autora citoval pasáže o nutnosti distribuovat a diferencovat aktérství, pak v jeho kritice kontextualismu se tento nárok uplatňuje a ilustruje na konkrétním příkladu. Kdybych si měl na jednu větu vypůjčit Latourovu lapidárnost a snad i drzost, řekl bych, že pojem kontext často zakrývá neschopnost vidět všechny aktéry a pojmenovat vztahy mezi nimi. Latouroví nejde o to, že by neexistovaly okolnosti a souvislosti zkoumaného děje, právě naopak – chce je vidět v jejich vydatnosti, komplexnosti, neredukovatelnosti.

Pro životopisce znamená přijetí tohoto nároku reflektovat apriorní představu, že historická subjektivita znamená autonomní jednání na objektivním pozadí.⁴⁵⁷ Nejde ovšem ani o to se pojmu kontext zcela zbavit. Význam tohoto posunu spočívá ve snaze nabídnout odpovídající vysvětlení historických jevů. Toho lze dosáhnout rozšířením spektra aktérů a popsáním jejich vzájemných interakcí. Zde se do hry dostává biografický archiv, který je místem, kde lze aktéry identifikovat. Totéž platí o jejich vzájemných vztazích.

Konkrétní výběr aktérů nelze podříditi nějakému předem danému seznamu. Status aktéra, jak tvrdí Latour, je závislý od jeho účinku v konkrétní situaci.⁴⁵⁸ Ústřední otázkou pro rozpoznání aktérů je tedy: „Kdo nebo co mělo vliv na danou situaci či zkoumaný fenomén?“ Následně je možné uvažovat o různých druzích vlivu. Jde o transformace mocenských vztahů, vztahy příčiny a následku, přenos nějaké praxe z jednoho rámce do jiného či o proměnu, zabránění či zpomalení nějakého procesu?

Přestože biografie je obvykle soustředěna na osudy protagonisty či protagonistky, lze si na základě četby Latourových textů představit, že úkolem životopisce je identifikovat v jednotlivých situacích či částech životopisu co nejvíce dalších aktérů a také způsobů, jakými zasáhli do dění. Jinými slovy, jde o to, minimalizovat prostor věnovaný pasivnímu „kontextu“ a naopak popsat konfigurace aktérů, podmínky jejich jednání a účinků ve vztahu ke zkoumané osobě.

Celkově lze shrnout, že diskuse o pojmu antropocénu zaujímají natolik významné místo v akademickém světě, že je nelze ignorovat. Z mé perspektivy je pro produktivitu

---

⁴⁵⁷ V literární teorii, kde je pojem kontextu více usazen, můžeme rozlišovat přístupy zaměřené na analýzu textu jako takového: jeho vnitřní struktury, uspořádání, poetiky atd. a přístupy zaměřené na analýzu textu, která vychází z jeho vztahu s kontextem. Kontext může mít v tomto případě podobu jiné sady textů (např. kánon, tradice, škola, ideologie apod.) nebo historické situace, ve které analyzovaný text vznikl (např. pražské jaro). Zároveň přístupy etablované koncem 20. století toto oddělení textu a kontextu problematizovaly: jedná se zejména o nový historismus a kulturní studia. Petr A. Bílek k tomu dodává, že důsledkem rozostření této hranice je mimo jiné nárůst badatelského zájmu o do té doby okrajové žánry deníku, memoárů a celého spektra autobiografické literatury. Srov. Petr A. BÍLEK – Miroslav ČERVENKA (ed.), *Hledání jazyka interpretace: k modernímu prozaickému textu*, Brno 2003.

⁴⁵⁸ B. LATOUR, *Agency at the Time of Anthropocene*, s. 5.

tohoto myšlenkového experimentu klíčové uvažovat o pojmu antropocénu jako o způsobu, jak nahlížet historické životopisy z ne-moderní perspektivy. Díky tomu mohou tyto diskuse vést k identifikaci některých zažitých postupů životopisného psaní a k jejich reflexi. Jak jsem se pokusil ukázat na užívání pojmu „kontext“, může se jeden z takřka samozřejmých termínů stát předmětem kritiky. A to nikoliv kritiky, která povede k jeho odstranění, nýbrž k jeho reflektovanému užívání či k nahrazení vhodnějšími pojmy tam, kde je nadužíván.

Slovo „kontext“ jistě z životopisů ani z historické vědy v důsledku této debaty nevymizí, ale v antropocénní perspektivě je možné najít oporu pro jeho promýšlení. To může znamenat identifikovat ho jako jeden ze způsobů uspořádávání v biografickém archivu, určených dualitou aktivního jednotlivce a pasivního kontextu.

7 Závěr

Ve svém názvu slibuje tato disertační práce prozkoumání vztahu teorie biografie a historické vědy. Za tímto účelem jsem v předchozím textu přinesl přehled současné teorie biografie a empirické kapitoly o roli biografie v současné historické kultuře. Na těchto základech jsem následně zformuloval možnosti konceptualizace historické biografie prostřednictvím pojmu biografický archiv.

Pojmy „biografie“ či „životopis“ chápu v celé práci jako termíny, jejichž významy se utváří jako výsledek celé řady kulturních a diskursivních praktik. K jejich vymezování nad rámec běžného common sense „popis života jednotlivce v dějinách“, tak dochází až v průběhu práce na základě zkoumání teoretických textů a současné produkce historických biografii. Teprve k závěrům těchto induktivně koncipovaných výzkumů se vztahuje pokus historickou biografii konceptuálně uchopit.

V důsledku toho má tato práce oproti většinové produkci v oblasti teorie biografie specifický záběr v tom, že zohledňuje pestřejší škálu žánrů a forem, než je v tomto poli obvyklé. Zatímco většina prací o (nejen) historických životopisech je buď zcela abstraktních, nebo vychází z úzkého výběru textů, předkládaná práce je založena na výrazně širším empirickém zkoumání, než je v této oblasti zvykem. Tento posun lze chápat mimo jiné také jako užití širšího pojetí pojmu life-writing v prostoru historické vědy, potažmo historické kultury.

S ohledem na to, že v jednotlivých částech práce jsem průběžně shrnoval své poznatky, v závěru se zaměřím na klíčové pojmy. „Slovníková“ forma také odpovídá teoretickému zaměření práce. Postupně se budu věnovat termínům: teorie biografie, pojetí biografie, osobní svědectví a biografický archiv. Tyto pojmy předkládám k diskusi spolu s dalšími výsledky předkládaného textu.

7.1 Teorie biografie

První část práce jsem věnoval popisu teorie biografie. Toto pole je vedle historické vědy druhým základním referenčním rámcem mého textu. Zaměřil jsem se na klíčové uzly teoretických debat o biografické formě, které mají nějaký vztah k historickým biografii: biografický obrat, life-writing, vztah individuálního a kolektivního a na textuální rozměr životopisného psaní. Kromě toho jsem také představil texty s kritickým vztahem k samotné teorii biografie.

Výsledkem je několik poznatků, které mohou usnadnit orientaci v tomto poli. Za prvé se ukázalo, že debaty o vztahu individuálního a společenského a vztahu historie a fikce

v životopisném psaní na jednu stranu patří mezi témata vnímaná jako klíčová a naléhavá, avšak na druhou stranu hloubka ani záběr jejich zpracování se příliš neliší od stavu diskuse v historiografii. Nejčastějším přístupem k řešení těchto dualit je hledání pomyslné střední cesty mezi krajními pozicemi.

Texty o „biografickém obratu“ přinášejí rozporuplný obraz tohoto pojmu. Jednotliví autoři se liší jak v dataci, tak v jeho pojetí. Část textů předkládá popisy shodné či blízké antropologickému obratu v historické vědě. Zejména autorský kolektiv kolem Hanse Renderse pak s biografickým obratem spojuje i jisté institucionální a metodologické nároky vztahující se k možnosti etablovat sub-disciplínu „biografických studií“.

Jako produktivní pojem se pak jeví termín life-writing, který ve svém užším vymezení znamená agendu sbírání a zveřejňování životních příběhů zejména marginalizovaných skupin obyvatelstva s demokratizačním a emancipačním étosem. V širším významu tento pojem označuje rozšíření žánrové definice tak, že do sebe zahrnuje jak tradiční žánry biografie, autobiografie a memoárů, tak nové formy, jako jsou blogy, autofikce, rozhovory či další způsoby vyprávění o individuálním životě. Rozšíření formálního vymezení životopisného psaní tak umožňuje vést teoretickou debatu i empirický výzkum blíže běžné produkci.

S tím kontrastuje většinová produkce teorie biografie, jež je zaměřena primárně na kanonické texty a s mainstreamovou produkcí téměř nepracuje nebo ji odsouvá pod hlavičku „celebrity studies“ a podobně. V teorii biografie je tak přítomné napětí mezi jeho inkluzivitou co do šíře formálního záběru a nárokem na exkluzivitu biografie jako specifické metody či dokonce akademické disciplíny.

Obecnější reflexi teorie biografie pak zakládám na pojmech Bruna Latoura. V perspektivě Latourových pojmů se ukázalo, že klíčové kategorie teorie biografie, jako jsou duality individuálního a společenského, skutečnosti a fikce nebo pojetí času, mají moderní původ a stabilně procházejí vývojem teorie biografie.

Tato situace má pro teorii biografie dvojí důsledek. Za prvé jistou neřešitelnost zmíněných dualit. V situaci, kdy je forma etablovaná spolu s moderní historickou formací poměřována moderními kategoriemi, je jen velmi málo pravděpodobné, že vznikne například více soupeřících teorií, jako tomu je v jiných výzkumných polích, nebo naopak široce sdílený konsensus na nějakém řešení. Jak již bylo řečeno výše, většina přístupů (v teorii i praxi) se hlásí ke střední cestě mezi danými krajnostmi.

Druhým, navazujícím důsledkem pak je obecné východisko, že chceme-li hledat možnosti historických biografí, nabízí se spíše koncepty a pojmy, které zaujímají reflexivní pozici k modernímu myšlení. To neznamená zavržení moderních kategorií a hodnot – jak

zdůrazňuje také Bruno Latour – ale výzvu hledat inspirační a konceptuální zdroje v proudech a dílech, která takový odstup poskytují.

7.2 Pojetí biografie

Sousloví „pojetí biografie“, jež užívám zejména ve střední části práce, vychází z potřeby pojmenovat nejvýznamnější charakteristické rysy současné biografické produkce. Na nejobecnější rovině umožňuje tento pojem zachycovat „myšlení o biografii“ napříč různými diskursivními praktikami: akademickou diskusí, čtenářskými fóry, publicistikou apod. Spadají tak pod něj všechny implicitně i explicitně formulované představy o tom, jak má vypadat historická biografie.

V případě historických biografii ho lze úžeji vymezit jako soubor představ o tom, jak má být skrze biografii spojena minulost, současnost a budoucnost spolu s identitou daného společenství. Pojetí není totožné s akademickými koncepty biografie v historické vědě, ale zahrnuje je. Pojem pojetí také umožňuje propojit vývoj životopisného psaní s dynamikou historické kultury. Toho jsem se dotýkal v místech věnovaných tomu, kdy například připomínání holokaustu dostalo životopisnou formu. V důsledku tedy termín „pojetí biografie“ umožňuje zkoumání historických biografii jako fenoménu v kontextu historické kultury.

Ve své práci jsem identifikoval pětici pojetí: komplex soudce, analýzu problému, touhu po úplnosti, vzdělání a osobní svědectví. Při celkovém pohledu na životopisnou produkci je zřejmé, že českému veřejnému prostoru dominuje pojetí biografie jako soudu. Hlavním znakem tohoto pojetí biografie je zhodnocení „historického odkazu“ dané osobnosti. Referenčním polem je zde historický kánon. Životopiscovým úkolem je přehodnotit místo osobnosti v kánonu, zhodnocení jeho „přínosů“ a apel na budoucí generace. Poznávacím znakem „soudcovského“ jazyka jsou motivy „prospěšnosti“, „soudu“ či „zpovědi“, které konfrontují činy dané osobnosti.

To neznamená, že by všichni čtenáři a recenzenti jednotně očekávali, že účelem biografie je posouzení protagonisty. Za tímto konstatováním stojí kromě toho i texty, které kritizují přílišné hodnocení, nebo naopak jeho absenci v konkrétní biografii. Jinými slovy: četnost biografii v pojetí komplexu soudce neodráží ani panující konsensus ani koncentrovanou debatu, nýbrž zviditelňuje nejčastější rámec, ve kterém se o historických životopisech píše. Výjimkou je v tomto ohledu akademické prostředí, kde je vedle komplexu soudce silně zastoupeno také pojetí biografie jako analýzy problému. Zároveň se při bližším pohledu ukázalo, že na jeho konkrétní podobě nepanuje konsensus.

Díky historickému exkurzu do edice nakladatelství Melantrich Odkazy pokrokových osobností naší minulosti také vyšlo najevo, že u některých ze současných pojetí lze vysledovat kontinuity v tom smyslu, že zůstává stejný účel produkce biografii, avšak mění se jeho společenský význam a ideologický rámeček. Konkrétně se význam pojmu „popularizace“ v paratextech k „Odkazům“ blíží pojetí biografie jako vzdělání, ovšem v rámci daném snahou funkčně propojit národní a marxistický historický příběh českých dějin skrze životopisnou edici.

Na tomto místě považuji za důležité vyzdvihnout také postup induktivního postupu při zkoumání současné biografické produkce a zaměření se na paratexty. Kdybych zkoumal pouze samotné texty jednotlivých životopisů, podstatnou část pojetí bych vůbec nezachytil. Podobně omezený výsledek by také vzešel, pokud bych měl dopředu stanovené kategorie, které bych v korpusu vyhledával. Obraz, který v této práci předestírám, je výrazně plastičtější v tom smyslu, že ukazuje jednotlivá pojetí napříč diskursivními praktikami jako funkční: v dialogu s nimi formulují svá očekávání od biografie zástupci nakladatelství, akademici, publicisté i uživatelé čtenářských webů. Psaní a čtení biografii se ukázalo jako živá a společností prorostlá kulturní praktika, jejíž významy jsou výrazně pestřejší než jen „popis života individua v minulosti“.

7.3 Osobní svědectví

Přestože podle počtu stran, které jsou pojetí osobního svědectví v práci věnovány, nejde o nejdůležitější téma, z hlediska aktuální debaty o historických biografiích jde o významný jev. Proto mu také věnuji samostatnou část i zde v závěru. Jeho význam spočívá v možnosti ukázat, že vývoj životopisného psaní není uzavřen. Osobní svědectví ukazuje, jakou podobu může nabýt psaní o životě jednotlivce v dějinách v kontaktu s proměnami historické kultury.

Osobní svědectví představuje specifický způsob biografického psaní založený na deklaraci bezprostředního přístupu k minulosti, specifickém pojetí historické subjektivity a vztahu k minulosti. Paratexty, které obklopují takto pojaté texty, slibují nezprostředkované nahlédnutí do minulosti. Zatímco ostatní pojetí jsou založena na odstupu, hodnocení a kritičnosti, zde je hlavní hodnotou autenticita očitého svědectví. S tím souvisí převládající metaforika vizuálního zprostředkování. O životním příběhu se píše, že „přibližuje“, „vykresluje“, „umožňuje nahlédnout“ a podobně. Tato perspektiva také vede k překračování žánrových hranic – do osobního svědectví mohou spadat jak biografie, tak autobiografie či memoáry.

Historická subjektivita svědka je také odlišná od subjektivity „velké osobnosti“. Protagonisté či protagonistky těchto textů nejsou osobnostmi ve smyslu úspěšné politické, vědecké či umělecké kariéry nebo autory či autorkami významného díla. Jejich identita spočívá v tom, že mohou a chtějí veřejně svědčit o událostech z minulosti.

Minulost, ke které jsou tato svědectví vztažena, má nejčastěji podobu tragických dějin. To souvisí s tím, že osobní svědectví se historicky vyvinulo ze vzpomínek přeživších holokaustu, který je stále dominantním námětem těchto svědectví. Zároveň se však toto pojetí objevuje v souvislosti s jinými represivními režimy a historickými tragédiemi.

Motivací pro sdílení a šíření těchto svědectví je nejčastěji imperativ paměti, tedy deklarovaná povinnost současníků připomínat si minulé utrpení za účelem uctění obětí a neopakování podobných situací v budoucnu. Zaznamenávání, vydávání a čtení osobních svědectví tak lze chápat jako způsob vytváření komunity paměti, jež sdílí podobné příběhy a představu o jejich historickém významu.

Důležité je, že osobní svědectví má také tendenci se propisovat i do klasických biografii (publicistických i vědeckých), kdy roli svědka na sebe často bere autor, který (obvykle v úvodu a závěru) inscenuje své vlastní setkání s protagonistou či světem, který reprezentuje. V režimu svědectví tak potenciálně lze vyprávět jak životy jednotlivců, kteří dosáhli ve své době významného úspěchu, tak těch, kteří výrazněji nepřekročili dobové limity svého sociálního postavení.

Zatímco pojem pojetí biografie představuje spíše inkluzivní přístup ke zkoumání biografie, konkrétně osobní svědectví zastupuje v mé práci hranici výzkumu životopisů, protože odhaluje jinakost ve všech zásadních kategoriích. U osobního svědectví lze popsat zvláštní pojetí historické subjektivity, vztahu k minulosti i žánrovým definicím. Ostatně proto také považuji tento pojem za užitečný.

7.4 Biografický archiv

Ústředním pojmem koncepce, kterou v této práci představuji, je „biografický archiv“. Tento pojem vychází na prvním místě z práce badatelů, kteří navazovali na konceptualizaci tohoto pojmu Michelelem Foucaultem. Jde tedy o abstraktní přístup k tomuto pojmu, odpoutaný od závislosti na konkrétní instituci či sbírce materiálů. Přímo z Foucaulta přebírám pro tuto práci zejména princip monumentality, skrze který popisují proměnu statusu materiálů, s nimiž pracuje autor či autorka životopisu. Zároveň však ve své koncepci kladu důraz na posuny, které se v promýšlení tohoto pojmu udály od vydání Archeologie vědění.

Tím mám na mysli zejména rostoucí důraz na materialitu a medialitu archivu. Tento trend, který lze zaznamenat již u Jacquesa Derridy, vrcholí v pojetí Wolfganga Ernsta. Německý teoretik médií přišel po roce 2000 s tezí, že v důsledku nástupu digitálních technologií dochází ke změně povahy archivu. Zatímco ve všech dosavadních teoriích byl archiv kategorií primárně prostorovou, nyní je archiv doménou časovosti. Touto časovostí má Ernst na mysli zejména přesun důrazu z místa, které konkrétní text či obraz v archivu zaujímá, na komunikační situace, jichž je daný materiál součástí. V důsledku toho je podle Ernsta čím dál obtížnější rozlišovat obsah archivu od dokumentů, které by ho měly organizovat. Obrazně řečeno: podle Ernsta dochází ke stírání rozdílu mezi archivem a jeho inventářem.

Pojem archivu je aplikován v mnoha výzkumných polích pokrývajících výzkumy digitálních médií, kultury vzpomínání či literatury. V této práci jsem se jej – jakožto „biografický archiv“ – pokusil aplikovat na oblast historických biografí jako základní a neredukovatelný referenční rámec životopisného psaní. V návaznosti na posuny v konceptualizacích pojmu archivu obsahuje struktura biografického archivu jak tradiční prameny, tak dosavadní životopisné psaní, a nakonec i koncepty historické biografie. Dosavadní životopisné psaní v něm představuje množinu životopisných textů, které vznikly od počátků písemné kultury podnes. To se týká jak kanonických děl, tak těch, která zůstávají na okraji zájmu. Podobně je to i s koncepty, jejichž přítomnost v archivu vytváří prostor pro archeologii konceptů životopisného psaní. Biografický archiv nemá předem daný obsah, ale vždy se aktualizuje podle konkrétního badatelského projektu.

O biografickém archivu píše s přívlastkem „hyper-“. Důvodem je, že jde o archiv, ze kterého nelze uniknout a zcela nezávisle ho popsat. V těchto částech práce vycházím ponejvíce z myšlení filozofa Timothyho Mortona a jeho pojmu hyperobjektu. V důsledku toho lze o biografickém hyper-archivu uvažovat jako o garantovi nevyhnutelné intertextuality každého životopisného textu. Ve vztahu k praxi životopisného psaní je třeba zdůraznit, že spolu s konceptem archivu se proměnila i jeho funkce. Cílem životopisce není biografický hyper-archiv popsat v úplnosti, nýbrž vědomě pracovat s jeho existencí, zkoumat jeho strukturu a dynamiku ve vztahu ke konkrétnímu protagonistovi a aktuálnímu stavu historické kultury. Dokáže biografie pracovat se vztahy periferie a centra? Kde může vznikající životopis navázat na starší formy biografického psaní? Jaká pojetí biografie si lze produktivně přivlastnit? To jsou příklady obecných otázek, které práce s pojmem biografického hyper-archivu generuje.

Použití termínu archiv je podstatné také proto, že souvisí s postojem této práce vůči dosavadní a budoucí biografické produkci. Ve své práci nepředkládám modernistický příběh o avantgardě, která předbíhá současnou produkci a „již ví“, jak mají vypadat životopisy budoucnosti. Stejně tak není důkazem o nedostatečnosti biografického psaní a snahou o jeho odsouzení do pozice přežitého reliktu minulosti či mimo rámce vědeckého bádání. Inovace, o kterou zde přeci jen jde, je v perspektivě logiky biografického hyper-archivu vždy nutně spojena s nutností navázat a přivlastnit si starší formy životopisného psaní.

Na mnoha místech této práce jsem se věnoval tomu, jak hluboko je životopisné psaní zakotveno v moderních kategoriích myšlení. Pojem biografického archivu umožňuje uvažovat o historických biografiích mimo tyto kategorie. Biografický archiv moderní kategorie a koncepty zahrnuje, avšak kontextualizuje je a umožňuje zaujímat vůči nim reflexivní pozici. Autor či autorka životopisu jsou tak situováni do sítě vztahů, ve kterých musí najít způsob, jak interpretačně naložit se vztahy starého a nového a centrálního a okrajového v biografickém archivu.

Biografický hyper-archiv je také zdrojem specifičnosti životopisné formy psaní o minulosti. Texty, obrazy a formy v něm obsažené a vztahy mezi nimi představují potenciál pro budoucnost životopisného psaní. Skrze jejich archeologii je možné nalézat nové varianty historických biografií.

Pro biografický archiv požívám metaforu lesa. Ta navazuje na celou řadu autorů, kteří s ní pracovali přede mnou, zejména na Umberta Eca a Michela de Certeau. Klíčový rozdíl spočívá v tom, že v mém pojetí není lesem narativní text, nýbrž celý korpus textů. Tento posun odpovídá výše popsanému vývoji v přístupu k pojmu archivu v akademickém prostředí. Významnější než přesný popis prostoru lesa je popis vztahů, které mezi jeho jednotlivými částmi a vrstvami existují a potažmo vytváření vztahů nových.

Psaní biografie je pak v rámci této obraznosti parazitismem na lese biografického archivu. Parazitismem právě ve smyslu vytváření nových vazeb, vytváření vlastní sítě významů. Zároveň však také ve smyslu neoddělitelnosti od lesa. Parazit je na svém lese závislý, nemůže ho opustit a svou existencí ho zároveň neustále proměňuje.

V praxi pak parazitismus může čerpat ze samotného archivu a jeho intertextuality. Koncepty, texty a obrazy, které lze v rámci biografického archivu popsat, mohou být výživou pro nově vznikající biografie. Intertextualita, jak o ní píše v této práci, ovšem není jakýmsi samoúčelným odkazováním na jiné texty, ale má podporovat porozumění problému, který si biografie klade. Jako příklad používám v příslušné kapitole knihu Jako bychom dnes zemřít měli o knězi Josefu Toufarovi. Spojení hagiografie a konceptu tragických dějin představuje

základ jejího úspěchu a splnění jejího záměru představit osud umučeného kněze široké veřejnosti. Pro historiografické práce může být reflexe intertextuality užitečná tam, kde podpoří porozumění badatelskému problému nebo vyjádření komplikované skutečnosti.

Druhou možností je pak vyjít nikoliv z obsahu archivu samotného, ale zaměřit se na způsoby orientace v něm. Zde mají nezastupitelnou roli akademické koncepty aktérství, společnosti, paměti a dalších jevů, které usnadňují orientaci v biografickém archivu. Na příkladu konceptu distribuovaného a diferencovaného aktérství, jehož autorem je Bruno Latour, jsem se pokusil ukázat, že aplikace dosud nepříliš často užívaného konceptu může pomoci najít v pomyslném lese nové způsoby orientace.

Na úplný závěr je třeba zdůraznit, že navrhované principy parazitického psaní nejsou předkládány jako jediné možné, ale jako možnosti, které lze dále rozvíjet či nacházet jejich další varianty. Jejich společným poznávacím znamením je, že životopisné psaní v tomto modu je alespoň z části archeologií sebe sama.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archivní prameny

Národní archiv, fond Melantrich.

Vydané prameny

ACADEMIA, *Academia 1966–2016: výroční sborník s kompletní bibliografií*, Praha 2016.

Nakladatelství Academia, *Ediční plán nakladatelství Academia 2010*.

Nakladatelství Academia, *Ediční plán nakladatelství Academia 2011*.

Miroslav HROCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.

Nakladatelství Vyšehrad, *Ediční plán pro jaro a léto 2019*.

Recenze a kritiky

Daňa Horáková - O Pavlovi

Blanka ČINÁTLOVÁ, *Potřeba duše být vnější*, A2 19/2020 s. 18–19.

Jan JAROŠ, iLiteratura.cz, 2. 7. 2020.

Marek LOLLOK, *Kruté vystřízlivění z černého myslivce*, Host 8/2020, s. 52–57.

Marek Švehla - Magor a jeho doba

Tomáš ČERNÁK, *Několik vět k jedné biografii*, H7O, 6. 2. 2018.

Barbora ČIHÁKOVÁ, *Óda na žurnalismus*, Bubínek revolveru, 22. 1. 2018.

Ivan HARTMAN, *Švehlova "kniha roku" o Magoru Jirousovi se místy zdá až krutá. Ale krutá jsou fakta, ne kniha*, Hospodářské noviny, 5. 12. 2017.

Ladislav KUDRNA, *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*, 2017/4, s. 139–140.

Martin MACHOVEC, *Švehlova monografie o I. M. Jirousovi - zmařená šance*, Slovo a smysl 29, 2018, s. 235–246.

Matěj METELEC, *Zpráva o jednom selhání aneb proč se Švehlovi nepovedl Magor*, A2larm.cz, 28. 2. 2018.

Ladislav NAGY, *Kniha Magor a jeho doba je nejsilnější, když autor píše o Magorovi, nikoliv o jeho době*, Aktualne.cz, 22. 12. 2017.

Petr PLACÁK, *Magor a jeho doba*, Babylonrevue.cz, 13. 2. 2018.

Robin UJFALUŠI, *Hrdina z bezčasí: pochopit Magora z příběhů*, A2 3/2018.

Jiří Křest'an - Zdeněk Nejedlý

- Hana BARVÍKOVÁ, Dějiny věd a techniky 46, 2013, č. 2, s. 133.
- Karol BÍLEK, Z Českého ráje a Podkrkonoší 26, 2013, s. 298–300.
- Tomáš BOROVSÝ, Český časopis historický 112, 2014, č. 4 s. 790–792.
- Jana ČERNÁ, Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy 5, 2014, č. 1, s. 110–111.
- Petr ČORNEJ, Soudobé dějiny 21, 2014, č. 1–2, s. 168–179.
- Vratislav DOUBEK, Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století 6, 2014, č. 1, s. 210–211.
- Milan DUCHÁČEK, *Rudý dědek čili Zrození tragédie z ducha hudby (revisited)*, Česká literatura 1/2015, s. 123–130.
- Marek FAPŠO, Oživený Zdeněk Nejedlý, A2 7/2013.
- Martin FRANC, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 14, 2013, č. 1, s. 104–105.
- Maciej GÓRNY, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 54, 2014, č. 2, s. 515–519.
- Miloš HAVELKA, *Nejedlý podaný „po nejedlovsku“*, Soudobé dějiny 21, 2014, č. 1–2, s. 180–189.
- Jaroslav HRDLIČKA, Theologická revue 84, 2013, č. 2, s. 233–234.
- Jitka JANEČKOVÁ, Minulostí Západočeského kraje 48, 2013, s. 312–319.
- Bohumil JIROUŠEK, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen. Prague Economic and Social History Papers 18, 2013, č. 2, s. 139–141.
- Hana KÁBOVÁ, Práce z dějin Akademie věd 5, 2013, č. 2, s. 258–261.
- Jan LUKAVEC, iLiteratura.cz, 29. 4. 2013
- Jan MERVART, *Sklerotický stařec opět sexy*, Reflex, 28. 3. 2013.
- Miroslav MICHELA, Historický časopis. Vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy 63, 2015, č. 3, s. 545–547.
- František MORKEŠ, ČAS. Časopis Masarykova demokratického hnutí 21, 2013, č. 102, s. 1–2.
- Václav NÁJEMNÍK, Marginalia Historica 4, 2013, č. 1, s. 144–150.
- Jiří NĚMEC, Časopis Matice moravské 132, 2013, č. 2, s. 536–539
- Doubravka OLŠÁKOVÁ, Soudobé dějiny 21, 2001, č. 1–2, s. 190–195.
- Roman PAZDERSKÝ, Dějiny - teorie - kritika 10, 2013, č. 1, s. 155–158.

- Martin C. PUTNA, Zdeněk Nejedlý a paní Bovaryová, *lidovky.cz* 15. 4. 2013.
- Milan SKŘIVÁNEK, Pomezí Čech, Moravy a Slezska 14, 2013, s. 245–249.
- Vítězslav SOMMER, *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 21, 2013, č. 2, s. 438–442.
- Jan ŠINDELÁŘ, *Dějiny a současnost* 35, 2013, č. 6, s. 44.
- Jakub ŠLOUF, *Archivní časopis* 63, 2013, č. 4 s. 429–431.
- Martin ŠTOLL, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 6, 2013, 6, s. 197–198.
- Martin TICHÝ, *Husitský Tábor* 19, 2015, s. 233–236.
- Petr ZÍDEK, *Výstraha jménem Nejedlý*, *Lidové noviny*, 16. 3. 2013.
- Adam ŽÍDEK, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 4, 2013, č. 2, s. 241–242.

Michal Macháček - Gustáv Husák

- Milena BARTLOVÁ, *Jak se stal chudý chlapec prezidentem*, *A2larm.cz*, 2. 1. 2018.
- Matěj BÍLÝ, Paměť a dějiny. *Revue pro studium totalitních režimů* 12, 2018, č. 2, s. 136–139.
- Tomáš ČERNÁK, *Několik vět k jedné biografii*, *Host*, 6. 2. 2018.
- Martin DOLEJSKÝ, *Archivní časopis* 68, 2018, č. 4, s. 445–446.
- Milan DUCHÁČEK, *Soudobé dějiny* 27, 2020, č. 2, s. 366–380.
- Miloš HAVELKA, *Historie – Otázky – Problémy* 10, 2018, č. 2, s. 165–172.
- Daniela KOLENOVSKÁ, *Dějiny a současnost* 40, 2018, č. 3, s. 54.
- Jiří KŘEŠŤAN, *Časopis Matice moravské* 137, 2018, č. 2, s. 455–458.
- Jan LUKAVEC, *iLiteratura.cz*, 15. 12. 2017.
- Juraj MARUŠIAK, *Český časopis historický* 116, 2018, č. 4, s. 1132–1138.
- Jan PELIKÁN, *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 10, 2018, č. 2, s. 137–143.
- Jan PEŠEK, *Historický časopis. Vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy* 66, 2018, č. 2, s. 360–364.
- Václav RAMEŠ, *Náš tatíček Husák. Biografie posledního komunistického prezidenta*, *A2* 7/2018, s. 3.
- Vítězslav SOMMER, *Soudobé dějiny* 27, 2020, č. 2, s. 337–348.
- Matěj STROPNICKÝ, *Husák se vrací do dějin. Matěj Stropnický nad knihou historika Michala Macháčka*, *Právo* 17. ledna 2018.
- Petr SVOBODA, *Marginalia Historica* 8, 2017, č. 2, s. 195–200.
- Marek SYRNÝ, *Soudobé dějiny* 27, 2020, č. 2, s. 34–365.
- Matěj TREPEŠ, *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 26, 2018, č. 1, s. 416–424.

Lukáš VACULÍK, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 10, 2019, č. 1, s. 91–94.

Milan Ducháček - Václav Chaloupecký

Tomáš BOROVSKEÝ, *Časopis Matice moravské* 135, 2016, č. 1, s. 169–171.

Antonie DOLEŽALOVÁ, *Soudobé dějiny* 23, 2016, č. 1–2, s. 211–216.

Milan DUCHÁČEK, *Soudobé dějiny* 23, 2016, č. 3, s. 427–434.

Jan HÁLEK, *Český časopis historický* 113, 2015, č. 1, s. 239–240.

Hana KÁBOVÁ, *Práce z dějin Akademie věd* 7, 2015, č. 2, s. 283–285.

Jiří KŘEŠŤAN, *Archivní časopis* 66, 2016, č. 2, s. 211–215.

Martin NODL, *Studia mediaevalia Bohemica* 7, 2015, č. 1, s. 145–147.

Roman PAZDERSKÝ, *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 7, 2015, č. 1, s. 174–182.

Karel ŠIMA, *Dějiny - teorie - kritika* 12, 2015, č. 2, s. 384–389.

Jiří Štaif - František Palacký

Marie BAHENSKÁ, *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 1, 2009, č. 2, s. 134–139.

Petr ČORNEJ, *Marginalia Historica* 1, 2010, č. 1, s. 108–112.

Milan HLAVAČKA, *Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století* 19, 2011, č. 1, s. 272–273.

Lukáš FASORA, *Časopis Matice moravské* 128, 2009, č. 2, s. 495.

Bohumil JIROUŠEK, *Dějiny - teorie - kritika* 6, 2009, č. 1, s. 144–148.

Jiří KOŘALKA, *Český časopis historický* 108, 2010, č. 4, s. 687–691.

Odkazy pokrokových osobností naší minulosti

Stanislav BUDÍN, *Čtení o Palackém*, *Literární noviny* 10, 1961, č. 21, s. 6.

Miroslav ČERVINKA, *O užitečnosti biografie*, *Česká literatura* 11, 1963, č. 4, s. 263–265.

Aleš HAMAN, *Nad novou popularizační edicí*, *Česká literatura* 10, 1962, č. 2, s. 247–249.

Zdeněk PEŠAT, *O Jaroslavu vrchlickém v Melantrichu*, *Česká literatura* 29, 1981, č. 5, s. 484.

Miroslav PETŘÍČEK, *Popularizovat, ale jak?*, *Literární noviny* 12, 1963, č. 11, s. 4.

Vladimír PÍŠA, *Nad edicí Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*, *Tvorba* 1982, č. 45, s. 4.

Josef POLÁK, *Tři literárněhistorické práce*, Rudé právo 43, 1963, č. 149, s. 3.

Josef POLÁK, *Šest monografií*, Červený květ, 1963/8, s. 254–356.

Antonín VÁVRA, *První svazky Odkazů*, Tvorba 27, 1962, č. 18, s. 416.

Ostatní recenze a kritiky

Petr A. BÍLEK, *Dějiny světla: román o fotografovi Františku Drtikolovi*, Respekt, 19. 4. 2014.

Miloš HAVELKA, *Znejistělý Masaryk?*, Dějiny a současnost 6/2019, s. 52–53.

Miloš HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy v nejednoznačných konstelacích*, Soudobé dějiny 22, 2015, č. 3–4, s. 474–502.

Kateřina KIRKOSOVÁ, *Černobílý svět*, Host 30, 2014, č. 3, s. 76–77.

Marek LOLLOK, *Dějiny Františka Drtikola*, iLiteratura.cz, 8. 12. 2013.

Vladimír NOVOTNÝ, *Román o světle? Samé skvrny, samé šmouhy*, Tvar 21/2013, s. 26–27.

Petr PITHART, *Esej Petra Pitharta: Konečně úplný, a tedy věrohodný TGM*, Hospodářské noviny, 2. 11. 2018.

Vítězslav SOMMER, *Husák, Jirous a síla historických mýtů*, Soudobé dějiny 27, 2020, č. 2, s. 337–348.

Online zdroje

Aktuálně.cz. Dostupné z: <https://magazin.aktualne.cz>.

A2larm.cz. Dostupné z: www.a2larm.cz.

Bubínek revolveru. Dostupné z: <https://www.bubinekrevolveru.cz/>.

Cena Magnesia Litera. Dostupné z: <https://www.magnesia-litera.cz/>.

Církev.cz. Dostupné z: www.cirkev.cz.

Československá bibliografická databáze. Dostupné z: www.cbdb.cz.

Databáze knih.cz. Dostupné z: www.databazeknih.cz.

Facebooková stránka Gustáv Husák: První úplný životopis:

<https://www.facebook.com/husakgustav/>.

Galerie Kodl. Dostupné z: galeriekodl.cz.

Goodreads.com. Dostupné z: www.goodreads.com.

H7O – vzorec pro literaturu. Dostupné z: www.h7o.cz.

iLiteratura.cz. Dostupné z: www.iLiteratura.cz.

Lidové noviny. Dostupné z: www.lidovky.cz.

Life Writing at the University of Hawai‘i at Mānoa. Dostupné z:
<http://blog.hawaii.edu/cbrhawaii/>.
Nakladatelství Academia. Dostupné z: www.academia.cz.
Nakladatelství Grada. Dostupné z: www.grada.cz.
Nakladatelství Argo. Dostupné z: www.argo.cz.
Nakladatelství Vyšehrad. Dostupné z: <https://www.ivysehrad.cz/>.
Oxford centre for Life-Writing. Dostupné z: <https://oclw.web.ox.ac.uk>.
Václav SIXTA, Datový soubor - Biografie v současné historické kultuře. Dostupné z:
https://www.researchgate.net/publication/352832455_Datovy_soubor_biografie_v_soucasne_historicke_kulture_final.
Revue Babylon. Dostupné z: [Babylonrevue.cz](http://babylonrevue.cz)
Web věnovaný Josefu Toufarovi. Dostupné z: <http://joseftoufar.cz/>.
Wikipedia. Dostupné z: www.wikipedia.org.

Film, divadlo, výstavy

Divadelní představení *Zpráva o zázraku* (Josef Toufar), r. Barbara Herz, premiéra 1. 9. 2015.
Opera *Toufar*, libreto a text Aleš Březina, premiéra 18. září 2013.
Výstava *Vzdorovali zlu*, Novoměstská radnice Praha, od 23. 8.–30. 9. 2018.
Život na naší planetě, r. Alastair Fothergill, Jonathan Hughes, Keith Scholey, Netflix, 2020.

Sekundární a teoretická literatura

Peter ALHEIT – Bettina DAUSIEN, *Biographie‘ in den Sozialwissenschaften*, in: Bernhard FETZ – Wilhelm HEMECKER (eds.), *Theorie der Biographie: Grundlagentexte und Kommentar*, Berlin 2011, s. 285–315.
Paul L. ARTHUR, *Saving Lives: Digital Biography and Life Writing*, in: Joanne GARDEHANSEN, *Save As... Digital Memories*, Basingstoke 2009, s. 47–57.
Anna ARTWIŃSKA, *Poeta w służbie polityki: o Mickiewiczu w PRL i Goethem w NRD*, Poznań 2009.
Aleida ASSMANN, *History, Memory, and the Genre of Testimony*, *Poetics Today* 27, 2006, č. 2, s. 261–273.
Aleida ASSMANN, *Prostory vzpomínání*, Praha 2018.
Lukáš BABKA – Petr ROUBAL (eds.) *Život plný střetů: dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978)*, Červený Kostelec 2009.

- Doris BACHMANN-MEDICK, *Cultural turns: new orientations in the study of culture*, Berlin 2016.
- Paula R. BACKSHEIDER, *Reflections on Biography*, Oxford 2013.
- Roland BARTHES, *Diskurs historie*, *Česká literatura* 55, 2007, s. 815–828.
- Roland BARTHES, *Světlá komora: poznámka k fotografii*, Praha 2005.
- Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995.
- Volker R. BERGHAHN – Simone LÄSSIG (eds.), *Biography between structure and agency: Central European lives in international historiography*, New York 2008.
- Petr A. BÍLEK – Miroslav ČERVENKA (ed.), *Hledání jazyka interpretace: k modernímu prozaickému textu*, Brno 2003.
- Jonathan BOLTON, *Světy disentu*, Praha 2015.
- Christophe BONNEUIL – Jean-Baptiste FRESSOZ, *The Shock of the Anthropocene: the earth, history, and us*, London 2016.
- Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998.
- Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví: škola Annales (1929–1989)*. Praha 2004.
- Judith BUTLER, *Regulace*, *Slovo a smysl* 27, s. 233–237.
- Barbara CAINE, *Biography and history*. Basingstoke, 2010.
- Edward Hallett CARR, *Co je historie?*, Praha 1967.
- Jean-Claude CARRIÈRE – Daniel VIGNE – Natalie Z. DAVIS, *Návrat pravého Sommersbyho*, Praha 1998.
- Katerina CLARK, *Sovětský román: dějiny jako rituál*, Praha 2015.
- Robin G. COLLINGWOOD, *The Idea of History*, Oxford 1961.
- Paul J. CRUTZEN, *Geology of Mankind*, *Nature* 415, 2002, č. 3, s. 23.
- Marie ČERNÁ a kol., *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*, Praha 2012.
- ČERVENKA, Miroslav – Ivana FÜHRMANN VÍZDALOVÁ – Miloš SEDMIDUBSKÝ (eds.), *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*, Brno 2001.
- Jana ČECHUROVÁ – Jan RANDÁK, *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014.
- Kamil ČINÁTL, *Naše české minulosti*, Praha 2014.
- Natalie Z. DAVIS, *Ženy na okraji: tři životy 17. století*, Praha 2013.
- Ewa DOMANSKA, *Beyond Anthropocentrism in Historical Studies*, *Historiein* 10, 2010, s. 118–130.

- Binne DE HAAN – Hans RENDERS, *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, Lewiston 2014.
- Steffi DE JONG, *The Witness as Object: Video Testimonies in Holocaust Museums*, New York; Oxford 2018. s. 32–34.
- Gilles DELEUZE, *Foucault*, Praha 2003.
- Gilles DELEUZE – Félix GUATTARI, *Tisíc plošin*, Praha 2019.
- John D'EMILIO, *Lost Prophet: The Life and Times of Bayard Rustin*, Chicago 2004.
- John D'EMILIO, *Reading the Silences in the Gay Life: The Case of Bayard Rustin*, in: Mary RHIEL – David SUCHOFF, *The Seductions of Biography*, New York, London 1996, s. 59–68.
- Jacques DERRIDA – Eric PRENOWITZ, *Archive Fever: A Freudian Impression*, *Diacritics* 25, č. 2, 1995, s. 9–63.
- Hubert L. DREYFUS – Paul RABINOW, *Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, Praha 2002.
- Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.
- Tomáš DVOŘÁK (ed.), *Kapitoly z dějin a teorie médií*, Praha 2010.
- Tomáš DVOŘÁK et al., *Temporalita (nových) médií*, Praha 2016.
- Knut EBELING – Stephan GÜNZEL, *Archivologie: Theorien des Archivs in Philosophie, Medien und Künsten*, Berlin 2009.
- Umberto ECO, *Intentio lectoris: stav umění*, in: Umberto ECO, *Meze interpretace*, Praha 2004.
- Umberto ECO, *Od stromu k labyrintu: historické studie o znaku a interpretaci*, Praha 2012.
- Umberto ECO, *Na ramenech obrů*, Praha 2018.
- Umberto ECO, *Šest procházek literárními lesy: přednášky na Harvardově univerzitě*, Olomouc 1997.
- William EPSTEIN, *Recognizing biography*, Philadelphia 1987.
- Astrid ERLI – Ansgar NÜNNING, *A companion to Cultural Memory Studies*, Berlin, New York 2010.
- Astrid ERLI, *Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory*, in: Sara YOUNG – Astrid ERLI –
- Wolfgang ERNST, *The Archive as Metaphor: From Archival Space to Archival Time*, *Open* 7, 2004, s. 46–53.
- Mary EVANS, *Missing persons. The impossibility of auto/biography*, London, New York, 1999.

- Bohumila FERENČUHOVÁ, *Biografia a historiografia: slovenský, český a francúzsky pohľad*, Bratislava 2012.
- Bernhard FETZ – Wilhelm HEMECKER (eds.), *Theorie der Biographie: Grundlagentexte und Kommentar*, Berlin 2011.
- Bernhard FETZ – Hannes SCHWEIGER, *Die Biographie - Zur Grundlegung Ihrer Theorie*, Berlin 2009.
- Michel FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002.
- Michel FOUCAULT, *Diskurs, autor, genealogie*, Praha 1994.
- Michel FOUCAULT, *Myšlení vnějšku*, Praha 2016.
- Jean P. GEE, *An introduction to Discourse analysis: theory and method*, London and New York 1999.
- Joanne GARDE-HANSEN – Andrew HOSKINS – Anna READING, *Save as... digital memories*, London 2009.
- Carlo GINZBURG, *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.
- Jerome de GROOT, *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*, London 2009.
- Jan HALADA, *Encyklopedie českých nakladatelství 1949–2006*, Praha 2007.
- Nigel HAMILTON, *Biography: a brief history*, Cambridge, London 2007.
- Francois HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, Slovo a smysl 27, 2017, s. 238–250.
- Vít HAVRÁNEK – Ondřej LÁNSKÝ, *Postkoloniální myšlení IV*, Praha 2013.
- Thomas C. HELLER – Morton SOSNA – David E. WELLBERY, *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*, Stanford 1987.
- Wilhelm HEMECKER (Hrsg.), *Die Biographie - Beiträge zu ihrer Geschichte*, Berlin 2009.
- Ivan HLAVÁČEK – Rostislav NOVÝ – Jaroslav KAŠPAR, *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 2002.
- Craig HOWES, *What are we turning from?*, in: H. RENDERS – B. de HAAN – J. HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn*, s. 165–175.
- Dipesh CHAKRABARTY, *The Climate of History: Four Theses*, Critical Inquiry 35, 2009, č. 2, s. 212–220.
- Roger CHARTIER, *Na okraji útesu*, Červený Kostelec 2010.
- Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002.
- Polly JONES, *The Fire Burns On? The Fiery Revolutionaries Biographical Series and the Rethinking of Propaganda in the Early Brezhnev Era*, Slavic Review 74, 2015, č. 1, s. 32–56.

- Libor JŮN – Markéta KABŮRKOVÁ – David MAJTENYI, *ReporTvář Julia Fučíka*, Praha 2020.
- Dušan KARPATSKÝ, *Labyrint literatury*, Praha 2008, s. 534–535.
- Alice KESSLER-HARRIS, *Why biography?*, *American Historical Review* 114, č. 3, 2009, s. 625–630.
- Christian KLEIN, *Handbuch Biographie: Methoden, Traditionen, Theorien*, Stuttgart 2009.
- Pavel KOLÁŘ – Michal PULLMANN, *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*, Praha 2016.
- Zdeněk KONOPÁSEK, *Antropocén: více než jeden méně než dva*, in: *Antropocén*, Praha 2020, s. 32–50.
- Petr KOPAL (ed.) *Film a dějiny. 4, Normalizace*, Praha 2014.
- Reinhart KOSELLECK, *Dějiny pojmů a pojmy dějin*, *STUDIA PHILOSOPHICA* 58, 2011, č. 2, s. 29–43.
- Siegfried KRACAUER, *Ornament masy: eseje*, Praha 2008.
- Alexander KRATOCHVIL (ed.), *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*, Praha 2015.
- Kateřina KRTILOVÁ – Kateřina SVATOŇOVÁ (eds.), *Medienwissenschaft: východiska a aktuální pozice německé filosofie a teorie médií*, Praha 2016.
- Tomáš KUBÍČEK – Jiří HRABAL – Petr A. BÍLEK, *Naratologie: strukturální analýza vyprávění*, Praha 2013
- Bruno LATOUR, *Nikdy sme neboli moderní: esej o symetrickej antropológii*, Bratislava 2003.
- Bruno LATOUR, *Stopovat a skládat světy s Brunem Latourem: výběr z textů 1998–2013*, Praha 2016.
- Bruno LATOUR, *Zpátky na zem: jak se vyznat v politice Nového klimatického režimu*, Praha 2020.
- Bruno LATOUR, *Agency at the Time of Anthropocene*, *New Literary History* 45, 2014, č. 1, s. 1–18.
- Bruno LATOUR, *To modernize or to ecologize? That's the question*, in: N. CASTREE – B. WILLEMS-BRAUN (eds.), *Remaking Reality: Nature at the Millenium*, London and New York 1998.
- Jacques LE GOFF, *Wie schreibt man eine Biographie?*, in: Fernand BRAUDEL – Wolfgang LAUDE, *Der Historiker Als Menschenfresser: über Den Beruf Des Geschichtsschreibers*, Berlin 1990, s. 103–112.
- Philippe LEJEUNE, *Le pacte autobiographique*, Paris 1975.

- Lukáš LIKAVČAN – Václav JANOŠČÍK – Jiří RŮŽIČKA (eds.), *Mysl v terénu: filosofický realismus v 21. století*, Praha 2017.
- Niklas LUHMANN, *Sociální systémy: nárys obecné teorie*, Brno 2006.
- Jean-François LYOTARD, *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*, Praha 1993.
- Sharon MACDONALD, *Memorylands: heritage and identity in Europe today*, London 2013.
- Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, Praha 2015.
- Daniel R. MEISTER, *The biographical turn and the case for historical biography*, *History Compass* 16, 2018; s. 1–10.
- Manfred MITTERMAYER, *Die Autobiographie im Kontext der ‚Life-Writing‘-Genres*, in: Bernhard FETZ – Hannes SCHWEIGER, *Die Biographie - Zur Grundlegung Ihrer Theorie*, Berlin 2009, s. 69–73.
- Dagmar MOCNÁ a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha 2004.
- Ray MONK, *Life without Theory: Biography as an Exemplar of Philosophical Understanding*, *Poetics Today* 28, 2007, č. 3, s. 527–570.
- Timothy MORTON, *Úvod do hyperobjektů*, in: Lukáš LIKAVČAN – Václav JANOŠČÍK – Jiří RŮŽIČKA (eds.), *Mysl v terénu: filosofický realismus v 21. století*, Praha 2017, s. 91–107.
- Timothy MORTON, *Hyperobjects, philosophy and ecology after the end of the world*, Minneapolis 2013.
- Ladislav NAGY, *Palimpsesty, heterotopie a krajiny*, Praha 2016.
- Ladislav NAGY, *Od romance k románu a zase zpět*, Praha 2019.
- David NASAW, *Historians and Biography*, *American Historical Review* 114, 2009, č. 3, s. 573–578.
- Pierre NORA (ed.), *Essais d'ego-histoire*, Paris 1987.
- Ansgar NÜNNING, (ed.) *A companion to cultural memory studies*, Berlin 2010, s. 389–398.
- Jussi PARIKKA, *Afterword: Cultural Techniques and Media Studies*, *Theory, Culture & Society* 30, 2013, č. 6, s. 147–159.
- Jussi PARIKKA, *Geologie médií*, Praha 2020.
- Kevin PASSMORE, *Poststrukturalismus a historie*, in: *Jak se píšou dějiny: teorie a praxe*, Brno 2016, s. 154–182.
- Libor PAVERA – František VŠETIČKA, *Lexikon literárních pojmů*, Olomouc 2002.
- Josef PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*, *Český časopis historický* 1897, č. 3, s. 146–160.

- Miroslav PETŘÍČEK, *Filosofie en noir*, Praha 2018.
- Georgij V. PLECHANOV, *O úloze osobnosti v dějinách*, Praha 1954.
- Jeremy D. POPKIN, *Ego-histoire and Beyond: Contemporary French Historian-Autobiographers*, *French Historical Studies* 19, 1996, č. 4, s. 1139–1167.
- Ivo POSPÍŠIL, *Literární genologie*, Brno 2014.
- Gerhard PREYER – Georg PETER, *Contextualism in Philosophy: Knowledge, Meaning, and Truth*, Oxford 2005.
- Michal PULLMANN, *Habitus a třídy. Výzva kulturní sociologie Pierra Bourdieu pro sociální dějiny (z pohledu německých sociálních věd)*, in: Pavla HORSKÁ (ed.), *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*, Praha 2003, s. 227–238.
- Hans RENDERS – Binne de HAAN – Jonne HARMSMA (eds.), *The Biographical Turn. Lives in history*, Abingdon, New York 2016.
- Mary RHIEL – David SUCHOFF, *The Seductions of Biography*, New York, London 1996.
- Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění I–III*, Praha 2000, 2002 a 2007.
- Irit ROGOFF, *Turning*, *E- flux, Journal*, November 2008, dostupné online: <https://www.e-flux.com/journal/00/68470/turning/> (11. 5. 2021).
- Richard RORTY (ed.), *The linguistic turn: essays in philisophica method*. Chicago, 1992.
- Lenka ŘEZNÍKOVÁ a kol. *Figurace paměti: J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století*, Praha 2014.
- Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunktuře žánru na prahu moderny*, *Dějiny - Teorie - Kritika*, 1/2015, s. 93–117.
- Edward SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, Berlin 2017.
- José Miguel SARDICA, *The content and form of 'conventional' historical biography*, *Rethinking History* 17, 2003, č. 3., s. 383–400.
- Robert SCHOLES – Robert KELLOG, *Povaha vyprávění*, Brno 2002.
- Joan W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *American Historical Review* 91, 1986, č. 5, s. 1053–1075.
- Václav SIXTA, *Zápletky Václava Havla*, *Historie – Otázky – Problémy*, 1/2016, s. 159–170.
- Václav SIXTA, *Žánr biografie a proměna chápání dějinnosti*, *Dějiny - Teorie - Kritika*, 2/2008, s. 256–274.
- Václav SIXTA, *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti: biografie jako předmět historického výzkumu*, *Memo. Časopis pro orální historii* 8, 2018, č. 2, s. 64–87.
- Eva SKOPALOVÁ – Václav JANOŠČÍK (eds.), *Návrat do budoucnosti*, Praha 2019.

- Václav SMYČKA, *Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století*, Praha 2021.
- Susan SONTAG, *S bolesti druhých před očima*, Praha 2011.
- Klára SOUKUPOVÁ, *Autobiografie: žánr a jeho hranice*, Česká literatura 63, 2015, č. 1, s. 50–52.
- Thomas SÖDERQVIST (ed.), *The History and Poetics of Scientific Biography*, London, New York 2007.
- Lawrence STONE, *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History, Past and Present* 85, 1979, s. 3–24.
- Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014.
- Pavel ŠIDÁK, *Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina*, Praha 2013.
- Jaroslav ŠOTOLA, *Habitus: sociologický koncept a jeho využití v historické vědě*, in: Lucie STORCHOVÁ (Ed.), *Conditio humana - konstanta (č)i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007 s. 95–111.
- Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*, Praha 2005.
- William I. THOMAS – Florian ZNANIECKI, *The Polish Peasant in Europe and America*, New York 1958.
- Anja TIPPNER, *Texte Zur Theorie Der Biographie Und Autobiographie*, Stuttgart 2016.
- Heinrich TOBIAS, *Leben Lesen*, Wien 2016.
- Ladislav TONDL – Bohumil PALEK (ed.), *Problémy sémantiky*, Praha 2006.
- Marcela TUREČKOVÁ (ed.), *Zpráva o českém knižním trhu 2016/2017*, Praha 2017.
- Graeme TURNER, *Approaching celebrity studies*, *Celebrity Studies* 1, 2010, č. 1, s. 11–20.
- Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha 2015.
- Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Místo biografie v sociálních dějinách*. In: *Studie k sociálním dějinám* 8, 2001, s. 56–57.
- Tom WENGRAF – Prue CHAMBERLAYNE – Joanna BORNAT, *The Turn to Biographical Methods in Social Science*, London 2000.
- Hayden WHITE, *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011.
- Donald J. WILSON, *Life-writing: a glossary of terms in biography, autobiography, and related forms*, Honolulu 2015.

- Thomas WINKELBAUER, *Vom Lebenslauf zur Biographie*, Horn-Waidhofen 2000.
- Ruth WODAK, *Methods of critical discourse analysis*, London 2001.
- Grzegorz WOŁOWIEC, *The PRL in Biographies: Preliminary Remarks*, *Teksty drugie* 1/2006, s. 144–151.
- Grzegorz WOŁOWIEC, *O Domostawskim i jego krytykach*, *Teksty Drugie* 1–2/2011, s. 279–288.
- Michael WÖGERBAUER a kol., *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, Praha 2015.
- Virginia WOOLF, *The Art of Biography*, in: Edward SAUNDERS (ed.), *Biography in Theory*, Berlin 2017, s. 124–130.

Kvalifikační práce

- Klára SOUKUPOVÁ, *(Re)Konstrukce subjektivity a času v žánru autobiografie*, diplomová práce obhájená na Ústavu české literatury FF UK v roce 2012.

Biografie a life writing

- Julian BARNES, *Flaubertův papoušek*, Praha 2016.
- Thomas CARLYLE, *Hrdinové: Úcta k hrdinům a hrdinství v dějinách*, Praha 1925.
- Alain CORBIN, *Na stopě neznámému: znovunalezený svět Louise-Françoise Pinagota 1798–1876*, Praha 2006.
- Kamil ČINÁTL – Juliána CHOMOVÁ – Jiří MAHA – Čeněk PÝCHA, *Dějepisné sešity: Toufar*, Praha 2017.
- Miloš DOLEŽAL, *Jako bychom dnes zemřít měli: drama života, kněžství a mučednické smrti číhošťského faráře P. Josefa Toufara*, Pelhřimov 2012.
- Sigmund FREUD, *Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci*, Praha 1991.
- Aron J. GUREVIČ, *Historikova historie*, Praha 2007.
- Hana HAVLŮJOVÁ, *Okouzlení Egyptem: Ludmila Matiegková (1889–1960)*, Praha 2005.
- Daňa HORÁKOVÁ, *O Pavlovi*, Praha 2020.
- Walter ISAACSON, *Steve Jobs*, Praha 2015.
- Pavel JANOUŠEK – František KNOPP, *Ivan Vyskočil a jeho neliteratura*, Brno 2009.
- Boris JOHNSON, *Faktor Churchill: muž, který psal dějiny*, Zlín 2016.
- Ota KARS, *Jmenuju se Tomáš*, Praha 2017.

- Alice KESSLER-HARRIS, *A Difficult Woman: The Challenging Life and Times of Lillian Hellman*, Bloomsbury 2012
- Jan KOLSKÝ, *Za Zelenou liškou*, Praha 2018.
- Jiří KOŘALKA, *František Palacký: (1798–1876): životopis*, Praha 1998.
- Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění*, Praha 2012.
- Jacques LE GOFF, *Svatý František z Assisi*, Praha 2004.
- Jacques LE GOFF, *Ludvík Svatý*, Praha 2012.
- Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2017.
- Ray MONK, *Wittgenstein: úděl génia*, Praha 1996.
- Jan NĚMEC, *Dějiny světla: román o fotografovi Františku Drtikolovi*, Brno 2014.
- Elena LACKOVÁ – Milena HÜBSCHMANNOVÁ (ed.), *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha 2020.
- Marcela LINKOVÁ, Marcela – Naďa STRAKOVÁ (eds.), *Bytová revolta: jak ženy dělaly disent*, Praha 2017.
- Michaela PEŠKOVÁ et al., *Jsem imigrant = Ja - immigrant: imigranti z bývalých zemí SSSR v České republice*, Ústí nad Labem 2006.
- Magdaléna POKORNÁ, *Josef Němec: neobyčejný muž neobyčejné ženy*, Praha 2009.
- Martin REINER, *Básník: román o Ivanu Blatném*, Praha 2014.
- Laurence REES, *Their darkest hour*, London 2007.
- Laurence STERNE, *Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho*, Praha 2014.
- Petr SEDLÁK, *Jmenuji se Emil Beer aneb: pokus o životopisné porozumění*, in: Adrian von ARBURG –
- Tomáš DVOŘÁK – David KOVAŘÍK, *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010 s. 352–369.
- Josef SERINEK – Jan TESAŘ – Josef ONDRA, *Česká cikánská rapsodie*, Praha 2016.
- Kateřina SIDIROPULU JANKŮ (ed.), *Nikdy jsem nebyl podceňovanej: ze slovenských osad do českých měst za prací: poválečné vzpomínky*, Brno 2015.
- Jiří ŠTAIF, *František Palacký: život, dílo, mýtus*, Praha 2009.
- Marek ŠVEHLA, *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*, Praha 2017.
- Vít VLNAS, *Jan Nepomucký: česká legenda*, Praha 2013.
- Alena WAGNEROVÁ, *Milena Jesenská*, Praha 2015.
- Alena WAGNEROVÁ – Karl KRAUS, *Sidonie Nádherná a konec střední Evropy*, Praha 2010.
- Otto WICHTERLE, *Vzpomínky*, Praha 2007.

Odkazy pokrokových osobností naší minulosti

Miloslav FORMÁNEK – Václav PROCHÁZKA, *Myšlenkový odkaz Karla Havlíčka Borovského*, Praha 1961.

Emanuel CHALUPNÝ, *Karel Havlíček*, Havlíčkův Brod 1959.

Milena JETMAROVÁ, *František Palacký: Studie s ukázkami z díla F. Palackého*, Praha 1961.

Josef MACEK, *Jan Hus*, Praha 1961.

Milan MACHOVEC, *Tomáš G. Masaryk*, Praha 1968.

Zdeněk NEJEDLÝ, *Božena Němcová*, Praha 1961.

Václav PROCHÁZKA, *Karel Havlíček Borovský*, Praha 1961.